

KUCHUNGUZA FANI NA DHAMIRA KATIKA USHAIRI WA KISWAHILI:

MIFANO KUTOKA DIWANI ZA *DHIFA* NA WASAKATONGE

EMHEMAD ABDALLAH ALHABIB

TASINIFU ILIYOWASILISHWA KWA AJILI YA KUTIMIZA SHARTI

PEKEE LA KUTUNUKIWA SHAHADA YA UZAMIVU (Ph.D) YA

KISWAHILI KATIKA IDARA YA LUGHA NA TAALUMA ZA

FASIHI YA CHUO KIKUU HURIA CHA TANZANIA

2022

UTHIBITISHO

Aliyetia sahihi hapa anathibitisha kuwa ameisoma tasinifu hii inayohusu:
Kuchunguza Fani na Dhamira katika Ushairi wa Kiswahili: Mifano kutoka Diwani za Dhifa na Wasakatonge, na ikubaliwe na Chuo Kikuu Huria cha Tanzania kwa ajili ya kukamilisha masharti pekee ya kutunukiwa shahada ya Uzamivu ya Kiswahili (Ph.D) katika Idara ya Lughya na Taaluma za Fasihi ya Chuo Kikuu Huria Cha Tanzania.

Profesa, T. S. Y. M. SENGO

(Msimamizi)

Tarehe _____

HAKIMILIKI

Hairuhusiwi kuiga au kunakili kwa namna yoyote sehemu yoyote ile ya tasinifu hii kwa njia yoyote kama vile, kielektroniki, kurudufu nakala, kurekodi au njia yoyote nyingine bila ya idhini ya mwandishi au Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.

TAMKO

Mimi, **Emhemad Abdallah Alhabib**, nathibitisha kuwa tasinifu hii ni kazi yangu halisi na haijawahi kuwasilishwa katika Chuo Kikuu kingine chochote kwa ajili ya kutunukiwa shahada kama hii au nyingine yoyote.

Saini _____

Tarehe _____

TABARUKU

Napenda kuitabaruku kazi hii kwa wazazi na familia yangu yote na ninamuomba
Mwenyezi Mungu awape afya njema kila siku.

SHUKURANI

Shukrani za dhati nazitoa kwa Allah Subhanna huu wa Wataala kwa kuniwezesha kuwa na afya njema katika maisha yangu ya kila siku. Pia, namshukuru Allah kwa kuipa familia yangu afya njema na baraka tele katika maisha yao ya kila siku.

Shukurani nyingine nazitoa kwa mwalimu wangu Prof. Tigit Sengo ambaye amenilea kitaaluma mpaka kufanikiwa kufikia hatua hii. kwa hakika, hakuchoka wala kusita kunielekeza na kunifunza masuala mbalimbali yanayohusiana na mada ya utafiti; pamoja na namna ya kuishi na watu wa aina mbalimbali. Kwa haya na mengine mengi, nasema asante sana Allah akupe kila la kheri.

Pia, ninatoa shukurani zangu za dhati kwa serikali ya watu wa Libya kwa ufadhibi wao katika kipindi chote nilichokaa hapa Tanzania. Ni jambo la kheri kama serikali itaendelea kuwasomesha wanafunzi wengine ili hatimaye kuwe na wataalamu wa kada mbalimbali kwa manufaa na maendeleo ya taifa la Libya.

IKISIRI

Mada ya utafiti huu ulihusu kuchunguza fani na dhamira katika ushairi wa Kiswahili kwa kurejelea diwani za *Dhifa* ilyoandikwa na Euphrase Kezilahabi na *Wasakatonge* ya Mohamed Khatib. Utafiti wetu ulikuwa na malengo mahsus matatu yaliyolenga; kubainisha kufanana kwa matumizi ya fani katika mashairi ya *Dhifa* na *Wasakatonge*, kuelezea kutofautiana kwa matumizi ya fani katika mashairi ya *dhifa* na *Wasakatonge*; nakulinganua dhamira katika mashairi ya *Dhifa* na *Wasakatonge*. Data za utafiti zimekusanywa kwa kutumia mbinu za usomaji makini na upitiaji wa nyaraka. Uchambuzi na uhakiki wa data zilizowasilishwa ulifanywa kwa kutumia mkabala wa kimaelezo na nadharia za Simiotiki na Usosholojia. Matokeo ya utafiti yanabainisha kuwa watanzi wote wawili wana matumizi ya mtindo, muundo, wahusika, lugha na mandhari. Aidha, wamefanana na kutofautiana katika matumizi ya vipengele hivyo kwa kiasi fulani. Dhamira zilizojitokeza katika diwani zote ni uongozi, ukabila na udini, rushwa, maisha na nafasi ya mwanamke. Pia, watanzi wanafanana na kutofautiana si kwa kiasi kikubwa katika baadhi ya dhamira. Tasinifu hii inapendekeza kuwa utafiti kama huu ufanywe kwa kulinganisha na kulinganua fani na dhamira katika diwani nyingine za watanzi hawa wawili. Pia, unaweza kufanywa katika diwani za washairi wengine wa ushairi wa Kiswahili na wa ushairi wa kigeni.

Maneno Muhimu: *Fani, Dhamira, Diwani*

YALIYOMO

UTHIBITISHO	ii
HAKIMILIKI.....	iii
TAMKO.....	iv
TABARUKU.....	v
SHUKURANI	vi
IKISIRI.....	vii
YALIYOMO	viii

SURA YA KWANZA: UTANGULIZI..... 1

1.1 Utangulizi	1
1.2 Usuli wa Tatizo la Utafiti	1
1.3 Tatizo la Utafiti.....	3
1.4 Malengo ya Utafiti.....	3
1.4.1 Lengo Kuu la Utafiti.....	3
1.4.2 Malengo Mahsus.....	4
1.5 Maswali ya Utafiti	4
1.6 Umuhimu wa Utafiti	4
1.7 Mawanda ya Utafiti	5
1.8 Vikazo vya Utafiti na Utatuzi Wake.....	6
1.9 Mpangilio wa Tasinifu.....	6

SURA YA PILI: MAPITIO YA KAZI TANGULIZI NA MKABALA WA

KINADHARIA..... 7

2.1 Utangulizi	7
----------------------	---

2.2	Dhana ya Ushairi	7
2.2.1	Dhana ya Ushairi kwa Mtazamo wa Wanapokeo.....	7
2.2.2	Dhana ya Ushairi kwa Mtazamo wa Wanausasa.....	10
2.3	Mgogoro wa Ushairi wa Kiswahili.....	11
2.4	Maelezo Kuhusu Ushairi wa Kiswahili	13
2.5	Fani Katika Ushairi.....	14
2.5.1	Muundo.....	14
2.5.2	Mtindo	15
2.5.3	Matumizi ya Lugha.....	15
2.5.4	Wahusika	16
2.5.5	Mandhari.....	16
2.6	Baadhi ya Istilahi za Kishairi.....	17
2.7	Dhamira katika Ushairi.....	17
2.8	Kazi Tangulizi Kuhusu Fani katika Ushairi	23
2.9	Pengo la Maarifa.....	31
2.10	Mkabala wa Kinadharia.....	31
2.10.1	Nadharia ya Simiotiki	32
2.10.2	Nadharia ya Usosholojia ya Fasihi	36
2.10.3	Uhusiano wa Nadharia Zilizotumika	38
2.11	Hitimisho	38
SURA YA TATU: MBINU ZA UTAFITI.....	39	
3.1	Utangulizi	39
3.2	Eneo la Utafiti.....	39

3.3	Usanifu wa Utafiti	40
3.4	Kundi Lengwa	40
3.5	Uteuzi wa Sampuli.....	41
3.6	Aina ya Utafiti	41
3.7	Ukusanyaji wa Data.....	42
3.7.1	Usomaji Makini	42
3.7.2	Upitiaji wa Nyaraka.....	42
3.8	Uchambuzi wa Data.....	43
3.9	Kuaminika na Usahihi wa Data	43
3.10	Maadili ya Utafiti.....	44
3.11	Hitimisho	45

SURA YA NNE: FANI KATIKA DIWANI ZA WASAKATONGE NA

***DHIFA* 46**

4.0	Utangulizi	46
4.1	Mtindo katika Diwani Teule.....	46
4.1.1	Mtindo wa Msisitizo	47
4.1.2	Mtindo wa Uwili.....	48
4.1.3	Mtindo wa Mizani na Vina.....	48
4.1.4	Mtindo wa Kiitikio	52
4.2	Mtindo katika Diwani ya <i>Dhifa</i>	54
4.2.1	Mtindo wa Dhana ya Kimya.....	55
4.2.2	Mtindo wa Ukinzani	56
4.2.3	Mtindo wa Kidhahania	57

4.2.4	Mtindo wa Vina na Mizani.....	58
4.3	Muundo.....	59
4.3.1	Mshororo wa Kipande Kimoja	59
4.3.2	Mshororo wa Vipande Viwili	60
4.3.3	Mshororo wa Vipande Vitatu	61
4.3.4	Idadi Tofauti za Vipande vya Mshororo.....	62
4.3.5	Mishororo Mitano katika Ubeti	63
4.3.6	Mishororo Sita katika Ubeti	63
2.3.7	Mishororo Saba katika Ubeti	64
4.3.8	Muundo wa Mishororo Tisa	65
4.4	Muundo katika <i>Dhifa</i>	66
4.4.1	Muundo wa Mishororo Nane.....	67
4.4.2	Muundo wa Mishororo Tisa	68
4.4.3	Muundo wa Mishororo Kumi na Miwili	69
4.4.4	Muundo wa Beti za Mishororo Isiyolinganifu	70
4.5	Wahusika katika <i>Wasakatonge</i>	71
4.5.1	Wahusika Wanyama	71
4.5.2	Wahusika Samaki	72
4.5.3	Wahusika Ndege.....	73
4.5.4	Wahusika Binadamu.....	74
4.6	Wahusika katika Diwani ya <i>Dhifa</i>	75
4.6.1	Wanyama	76
4.6.2	Ndege.....	77
4.6.3	Binadamu.....	77

4.6.4	Zimwi.....	78
4.7	Matumizi ya Lugha katika <i>Wasakatonge</i>	79
4.7.1	Sitiari	79
4.7.2	Matumizi ya Tashibiha	81
4.7.3	Lugha ya Mafumbo	83
4.7.4	Lugha ya Takriri	84
4.8	Matumizi ya Lugha katika Diwani ya <i>Dhifa</i>	85
4.8.1	Lugha ya Tashibiha	86
4.8.2	Sitiari katika Diwani ya <i>Dhifa</i>	87
4.8.3	Tashihisi katika Diwani ya <i>Dhifa</i>	88
4.8.4	Jazanda katika Diwani ya <i>Dhifa</i>	89
4.8.5	Lugha ya Mafumbo	90
4.8.6	Lugha Isiyo ya Tafsida	91
4.8.7	Tanakali Sauti katika <i>Dhifa</i>	92
4.9	Mandhari katika Diwani ya <i>Wasakatonge</i>	93
4.10	Mandhari katika <i>Dhifa</i>	94
4.11	Muhtasari katika Kufanana na kutofautiana kwa Fani	96
4.11.1	Mtindo	96
4.11.2	Muundo.....	97
4.11.3	Wahusika	97
4.11.4	Lugha.....	98
4.11.5	Mandhari.....	99
4.12	Hitimisho	99

SURA YA TANO: DHAMIRA KATIKA DIWANI ZA WASAKATONGE NA	
DHIFA	100
5.1 Utangulizi	100
5.2 Dhamira katika Diwani Teule.....	100
5.2.1 Uongozi	100
5.2.2 Umoja na Mshikamano.....	107
5.2.3 Ukabila na Udini.....	114
5.2.4 Rushwa	118
5.2.5 Maisha	123
5.2.6 Nafasi ya Mwanamke	130
5.3 Hitimisho	134
SURA YA SITA: HITIMISHO, MUHTASARI NA MAPENDEKEZO	136
6.1 Utangulizi	136
6.2 Muhtasari wa Tasinifu	136
6.3 Utoshelevu wa Nadharia Zilizotumika	136
6.4 Muhtasari wa Matokeo ya Utafiti	137
6.4.1 Lengo la Kwanza na Pili.....	137
6.4.2 Lengo la Tatu.....	138
6.5 Mchango wa Utafiti	139
6.6 Mapendekozo.....	139
6.7 Hitimisho	140
MAREJELEO.....	141

SURA YA KWANZA

UTANGULIZI

1.1 Utangulizi

Sura hii inahusu mambo muhimu ya kiutangulizi yaliyolelezwa katika tasinifu hii kama vile usuli wa tatizo, tatizo la utafiti, lengo kuu, malengo mahsus ya utafiti na maswali ya utafiti. Pia, inajumuisha kipengele cha umuhimu wa utafiti, matatizo ya utafiti na utatuzi wake, mawanda ya utafiti na mpangilio wa utafiti nzima.

1.2 Usuli wa Tatizo la Utafiti

Ushairi wa Kiswahili ni sanaa ambayo imekuwa ikikua na kubadilika kulingana na maendeleo ya kisiasa, kiuchumi na kiutamaduni yanayotokea katika dunia ya leo. Ushairi umekuwepo tangu tu pale binadamu alipoanza kuwasiliana na wenzake kwa kutumia lugha; mabadiliko yaliyotokea tangu enzi hizo mpaka leo (Wamitila, 2008). Aidha, ushairi wa Kiswahili unaelezwa kuwa umeathiriwa sana na ujio wa Waarabu katika Pwani ya Afrika ya Mashariki ambapo utamaduni na fasihi ya Kiarabu ulichangia katika fani na maudhui ya ushairi wa Kiswahili.

Maathiriano yaliyopo kati ya fasihi ya Kiswahili na utamaduni na fasihi ya Kiarabu yalimfanya Harris (1962) afikie hitimisho kuwa asili ya ushairi wa Kiswahili ni fasihi ya Kiarabu na dini ya Kiislamu. Kauli sahihi ilipaswa kuwa ushairi wa Kiswahili umeathiriwa sana na fasihi ya Kiarabu na dini ya Kiislamu. Hali hii inatokana na kuwa ushairi wa Kiswahili ulikuwepo tangu zama na zama kabla ya ujio wa Waarabu katika Pwana ya Afrika Mashariki. Katika miaka ya 1970 kuliibuka makundi mawili ya wanamapokeo na wanausasa yaliyokuwa yanakinzana kuhusiana na ushairi wa Kiswahili. Msingi mkubwa wa tofauti za makundu hayo ni kuhusiana na kanuni za

utunzi wa mashairi ya Kiswahili. Wanamapokeo wanadai kuwa ushairi wa Kiswahili ni lazima uwe na urari wa vina na mizani ilhali wanausasa wanadai kuwa vina na mizani sio sifa za msingi za ushairi wa Kiswahili (Mulokozi, 1975). Maelezo haya tunakubalina nayo kwa sababu kinachoutofautisha ushairi wa Kiswahili na ushairi mwingine duniani ni masuala ya kiutamaduni, kiuchumi na kisasa yanayoelezwa katika ushairi unaohusika.

Katika tasinifu hii, tunapozungumza kuhusu ushairi wa Kiswahili tunahusisha aina zote za ushairi wa kimapokeo na wa kisasa. Ushairi wa kisasa kwa jina lingine unaitwa kuwa ni ushairi huru ikiwa na maana kuwa mashairi yake hayatungwi kwa kubanwa na kanuni au sheria fulani za utunzi wa mashairi (Kezilahabi, 1983). Kanuni kama vile shairi kuwa lazima liwe na vina na mizani, mpangilio maalumu wa beti, muwala na kuimbike si vipengele vya muhimu katika mashairi huru (Mulokozi na Kahigi, 1979). Kihistoria, ushairi huru ulianza kuonekana mara baada ya Kezilahabi kuandika kitabu cha *Kichomi* mwaka 1974. Baada ya hapo zilifuata kazi nyingi za mashairi huru kama vile *Karibu Ndani* na *Dhifa za Kezilahabi, Malenga wa Bara, Mashairi ya Kisasa na Kunga za Ushairi na Diwani Yetu* zote zilizondikwa na Mulokozi na Kahigi.

Kwa ujumla, ushairi huru umeendelea kukua na kuendelea na hata wale ambao walionekana kuwa ni wafuasi wa mashairi ya kimapokeo wameanza kuukubali japo kwa namna fulani. Mfano mzuri ni Mohamed Seif Khatib katika kazi yake ya *Wasakatonge* baadhi ya mashairi yanakiuka kanuni ya mizani na kutokuwa na beti wala muwala kama ilivyozoleka katika mashairi ya kimapokeo. Katika utafiti huu tumechunguza fani na dhamira katika mashairi ya Euphrase Kezilahabi na Mohamed

Seif Khatib kwa lengo la kulinganisha na kulinganua. Hivyo, katika utafiti huu tumebainisha kufanana na kutofautiana kwa fani na dhamira katika diwani ya *Dhifa* (2004) ya Euphrase Kezilahabi na *Wasakatonge* (2004) ya Mohamed Seif Khatib.

1.3 Tatizo la Utafiti

Katika historia na maendeleo ya fasihi ya Kiswahili katika jamii za Afrika Mashariki, ushairi wa Kiswahili umepiga hatua kubwa, hasa katika kusawiri maisha halisi ya jamii tangu kabla ya kipindi cha Ukoloni hadi sasa. Katika miaka ya hivi karibuni, ushairi wa kisasa umepata muktadha na uwanja mpana zaidi kimatumizi. Ushairi huo ulipingwa na wanamapokeo kuwa haufai kuwa sehemu ya ushairi ya Kiswahili. Hata hivyo, kadiri siku zinavyozidi kwenda mbele, baadhi ya waandishi wa ushairi wa kimapokeo wameanza kutunga mashairi yanayokaribiana na mashairi huru. Katika utafiti huu tumeamua kuchunguza kufanana na kutofautiana kwa fani na dhamira baina ya ushairi huru na ushairi wa kimapokeo. Hivyo, tasinifu hii imeshughulikia suala hilo kwa kuchunguza kufanana na kutofautiana kwa fani na dhamira katika diwani ya *Dhifa* (2008) ya Euphrase Kezilahabi na *Wasakatonge* (2004) ya Mohamed Seif Khatib.

1.4 Malengo ya Utafiti

Utafiti huu ulikuwa na lengo kuu moja na malengo mahsusini mawili.

1.4.1 Lengo Kuu la Utafiti

Lengo kuu la utafiti huu ni kuchunguza fani na dhamira katika Diwani za *Dhifa* na *Wasakatonge*.

1.4.2 Malengo Mahsus

Utafiti huu una malengo mahsus matatu:

- (i) Kubainisha kufanana kwa matumizi ya fani katika mashairi ya *Dhifa* na *Wasakatonge*.
- (ii) Kuelezea kutofautiana kwa matumizi ya fani katika mashairi ya *Dhifa* na *Wasakatonge*.
- (iii) Kulinganua dhamira katika mashairi ya *Dhifa* na *Wasakatonge*.

1.5 Maswali ya Utafiti

Tasinifu hii imeoongozwa na maswali matatu ya utafiti:

- (i) Matumizi ya fani yanafanana vipi katika mashairi ya *Dhifa* na *Wasakatonge*?
- (ii) Kuna utofauti gani katika matumizi ya vipengele vya fani kati ya mashairi ya *Dhifa* na *Wasakatonge*?
- (iii) Dhamira katika mashairi ya *Dhifa* na *Wasakatonge* yanalinganuliwaje?

1.6 Umuhimu wa Utafiti

Utafiti huu utakuwa na umuhimu mkubwa pale ambapo utasaidia kuweka bayana kufanana na kutofautiana kwa matumizi ya vipengele vya fani katika mashairi teule. Hali hii itasaidia kubainisha maendeleo ya mashairi ya kisasa ambayo huko zamani yalioneckana kuwa si mashairi ya Kiswahili, lakini leo yanatumika katika maeneo mengi, hasa katika nyimbo za taarab, bongo fleva na katika muziki wa dansi.

Utafiti huu utakuwa ni rejeleo muhimu kwa wanafunzi ambao wanajifunza masuala ya ushairi, historia na maendeleo yake kuanzia ngazi ya shahada ya kwanza, uzamili na uzamivu. Kupitia utafiti huu wataweza kubuni mada mbalimbali za kufanyia

utafiti ili kukuza zaidi taaluma ya ushairi. Aidha, wahadhiri watautumia utafiti huu kama rejeleo katika shughuli zao za kitaaluma, pamoja na kuandaa maandalio ya masomo yao kwa wanafunzi wao.

Pia, utafiti huu utasaidia kukuza nadharia ya ushairi wa kisasa na ule wa kimapokeo. Ushairi wa kisasa umepata matumizi makubwa sana katika dunia ya leo kupitia nyimbo za muziki wa kizazi kipyä. Ushairi huu ulionekana kupigwa vita katika miaka ya 1960 na 1970 na kuendelea, lakini leo una nafasi kubwa sana katika matumizi ya burudani kupitia nyimbo za bongo fleva.

Utafiti huu umesaidia katika kubainisha utajiri wa vipengele vya fani katika mashairi. Mtunzi Mohamed Seif Khatibu ni bingwa wa mitindo mbalimbali ya utunzi wa mashairi ambayo ni uthibitisho kwamba ubunifu katika utunzi unaweza kukuza sana fani ya ushairi wa Kiswahili. Vilevile, utafiti huu umeibua mitindo mbalimbali ambayo inapatikana katika mashairi ya kisasa na kuchangia katika nadharia ya ushairi wa Kiswahili.

1.7 Mawanda ya Utafiti

Utafiti huu umechunguza fani na dhamira katika mashairi ya *Wasakatonge* yaliyoandikwa na Mohamed Khatib na *Dhifa* ya Euphrase Kezilahabi. Utafiti huu umechunguza vipengele vya dhamira na fani katika mashairi yalizoteuliwa na kuwasilishwa katika uchambuzi, uhakiki na mjadala wa data. Baadhi ya mashairi yamerejelewa hapa na pale ili kushadidia hoja katika mjadala wa data zilizowasilishwa. Diwani hizo zimeteuliwa kwa kuwa zina mawanda mapana ya data

zilizohitajika ili kukamilisha malengo yaliyobainishwa. Uhakiki na mjadala wa data zilizowasilishwa umeongozwa na nadharia za Usosholojia na Simiotiki.

1.8 Vikazo vya Utafiti na Utatuzi Wake

Mtafiti alikumbana na ugumu wa kutafsiri baadhi ya lugha ya picha au taswira na tamathali za semi zilizotumika katika mashairi teule. Ugumu huo unatokana na mtafiti kuwa ni mzaliwa wa Libya; na kwamba, lugha yake ya kwanza ni Kiarabu. Msamiati wa lugha ya Kiswahili unakaribiana sana na wa Kiarabu katika mazungumzo, lakini si katika taaluma ya uandishi. Katika jitihada za kukabiliana na kikwazo hiki, mbinu ya sampuli lengwa ilitumika kuwapata watafitiwa waliosaidia kufafanua vipengele vyenye utata katika baadhi ya mashairi yaliyowasilishwa katika mjadala wa data. Kwa kufanya hivyo, tuliweza kupata maana ya taswira na tamathali za semi zilizotumika katika mashairi teule.

1.9 Mpangilio wa Tasinifu

Tasinifu hii imeundwa kwa jumla ya sura sita. Sura ya kwanza inahusu utangulizi jumla, usuli wa tatizo la utafiti, tatizo la utafiti, lengo kuu na malengo mahsus, maswali ya utafiti na umuhimu wa utafiti. Pia, inahusu mipaka ya utafiti, vikwazo vya utafiti na utatuzi wake. Sura ya pili inahusu mapitio ya kazi tangulizi na mkabala wa kinadharia, ambapo nadharia za Simiotiki na Usosholojia zimetumika. Sura ya tatu inahusu mbinu za utafiti za ukusanyaji na kuchambuzi wa data. Sura ya nne na ya tano zimeshughulikia suala la uwasilishaji, uchambuzi na mjadili wa data katika mashairi teule. Sura ya sita inahusu hitimisho, muhtasari na mapendekozo.

SURA YA PILI

MAPITIO YA KAZI TANGULIZI NA MKABALA WA KINADHARIA

2.1 Utangulizi

Sura hii imetalii kazi tangulizi zinazohusiana na mada ya utafiti ili kupata maarifa, mitazamo na maoni ya watalamu waliotangulia. Kitaaluma, ipo haja ya kupitia kazi za wanazuoni waliotangulia ili kubaini vipengele vilivyochunguzwa (Kothari, 2008). Mapitio ya kazi tangulizi ni kipengele muhimu katika utafiti wowote ule kwa sababu ndicho kinachomwezesha mtafiti kuelewa watafiti wengine wamefanya nini katika mada inayohusika na kuweza kubaini pengo la maarifa ambalo ndilo atalifanyia utafiti. Katika sura hii tumeanza na ufanuzi wa dhana kadhaa kama vile maana ya ushairi, mashairi ya kimapokeo, kisasa na kati. Pia, tumewasilisha dhima za ushairi, mgogoro wa ushairi, kazi tangulizi kuhuhusu utanzu wa ushairi kifani na kimaudhui; na kisha mkabala wa kinadharia.

2.2 Dhana ya Ushairi

Maana ya ushairi imetolewa na wataalamu kwa mitazamo, misukumo na maoni mbalimbali. Baadhi yao ni wanamapokeo na wanausasa.

2.2.1 Dhana ya Ushairi kwa Mtazamo wa Wanapokeo

Mnyampala (1964) anaeleza kuwa mashairi ni nyimbo zenyenye maghani ya mvuto wa madoido na vingorimbo bora. Maana hii ya ushairi ni nzuri, lakini ina upungufu pale inapodai kuwa shairi ni lazima liwe na mvuto kwani hili ni suala la wasikilizaji wenyewe na sio la mtunzi. Wapo wasikilizaji au wasomaji wa shairi fulani wanaweza kuliona kuwa lina mvuto, lakini wengine wakaliona kwamba halina mvuto wowote.

Baadaye, Mnyampala (1975) alitoa maana ya ushairi ambayo imezingatia nguvu ya shairi kisiasa, kuingoza jamii na kueleza kwamba, ushairi ndio utungo ulio bora sana katika maongozi na mafunzo ya kuingoza jamii. Maana hii ya ushairi imejikita zaidi katika maudhui kuliko fani. Hapana shaka kuwa ushairi hufunza maadili ya jamii, lakini sio kweli kwamba, mashairi yote yanatimiza dhima hii kwani yapo ambayo hufifisha maadili ya jamii. Suala la ushairi kutoa maadili linategemea na shairi lenyewe na nia ya mtunzi wa shairi hilo.

Robert (1968) anaeleza maana ya ushairi kwa kutoa msisitizo kuwa shairi ni lazima liwe na vina na mizani; liimbike na liweze kuvuta moyo kwa namna ya ajabu. Maana hii ya ushairi ni nzuri kwa kuwa inaelezea sifa ambazo zinaweza kuonekana katika mashairi ya jamii mbalimbali duniani. Hata hivyo, sio sahihi kudahili kwamba, ni lazima shairi liwe na sifa hizo ndio liweze kuwa ni shairi. Kuna uwezekano likawa na upungufu wa sifa hizo; na bado likawa ni shairi. Pia, suala la shairi kuvuta moyo kwa namna ya ajabu sio sahihi sana kwa sababu hilo ni suala la msikilizaji na sio mtunzi. Wapo baadhi ya wasikilizaji wa shairi linalohusika ambao wataona kuwa shairi fulani halivutii sana, lakini wengine wakalisifu sana shairi hilo hilo na kusema kwamba ni zuri sana (Macgoye, 2009). Ushairi ni ubunifu wa binadamu ambao unaweza kuwa wa kuvutia kwa watu wengine na kuchukiza wa wengine.

Uvetie (1976) anaeleza kuwa ushairi ni usemi usemao kwa namna ya mafumbo na pia ni nyimbo. Maana hii ya ushairi inakubalika kwa sababu inasisitiza juu ya matumizi ya lugha katika mashairi ambapo lugha ya mafumbo husaidia katika kusema mambo mengi kwa maneno machache. Mashairi hutumia lugha ya mkato katika kueleza dhamira. Kutumia mafumbo kuna saidia kuwasilisha dhamira nyingi kwa wakati

mmoja. Hata hivyo, suala la mafumbo linaweza likatazamwa vizuri kwa kuwa sio kila shairi linaweza kutajwa kuwa lina matumizi ya lugha ya mafumbo; na kwamba, matumizi ya mafumbo katika mashairi ni sifa ya jumla ya ushairi. Suala la matumizi ya lugha ya mafumbo linategemea na mtunzi mweyewe na uwezo wake katika kutumia lugha inayohusika. Wapo washairi ambao hutumia lugha ya kawaida na kufanikiwa kuwasilisha dhamira nyingi kwa wasomaji wao.

Gituma (2010) anafafanua shairi kuwa ni mtungo wa kisanaa wenye mpangilio maalumu wa lugha ya mkato katika usemi, maandishi au wimbo unaoelezea wazi juu ya mawazo, hisi au tukio juu ya maisha; na ambao hifuata utaratibu wa urari na muwala maalumu uliosheheni kanuni za utunzi wa mashairi. Suala la kwamba, ushairi ni lazima uwe na lugha ya mkato, hili linakubaliwa karibu na wataalamu wa kimapokeo na wanausasa. Kuhusu muwala, hapa kuna majadiliano kwani wanamapokeo wanadai kuwa shairi ni lazima liwe na muwala kwa maana ya mfuatano wa kimantiki kutoka ubeti mmoja na ubeti unaofuata (Method na wenzake, 2013). Wanausasa wanasema kuwa sio lazima kuwa na muwala wa aina hiyo, bali msomaji ataupata muwala mara baada ya kumaliza kusoma shairi linalohusika.

Kwa jumla, mawazo haya ya wataalamu wa mashairi wa kimapokeo, tumeyazingatia na yametusaidia sana katika utafiti wetu. Utafiti huu unahu fani na dhamira katika mashairi ya kisasa ya Euphrase Kezilahabi na mashairi ya kimapokeo ya Mohamed Seif Khatibu. Hivyo, fasili hizi zimetusaidia katika kuibua masuala mbalimbali ya kifani na kimaudhui katika uchambuzi wetu wa data zilizowasilishwa.

2.2.2 Dhana ya Ushairi kwa Mtazamo wa Wanausasa

Wanausasa wanashikilia kuwa sio lazima shairi liwe na urari wa vina na mizani. Mayoka (1984) anatoa kauli kuwa vina na mizani ni uti wa mgongo wa ushairi wa Kiswahili; ikiwa na maana kuwa, shairi lisilokuwa na vina na mizani kamwe, haliwezi kuwa shairi. Kezilahabi (1976) anaeleza kuwa ushairi ni upangaji mzuri wa maneno ya fasihi yenye mizani kwa kifupi ili kuonesha ukweli fulani wa maisha. Ingawa maana hii ya ushairi inatajwa kuwa ni ya kisasa, lakini haitofautiani sana zile zinazotolewa na wanamapokeo. Tofauti kubwa ni kwamba, kwa wanausasa suala la kuwa ushairi ni lazima uwe na urari wa vina na mizani hilo halipo.

Mulokozi (1975) anasema kuwa kinachoufanya ushairi wa Kiswahili kuwa ni ushairi wa Kiswahili ni lugha yake ya Kiswahili na masuala ya kijamii, kiuchumi na kijamii ambayo yanaelezwa kuitia ushairi huo na sio vina na mizani. Hii haina mana kuwa shairi la Kiswahili haliwezi kuwa na vina na mizani, linaweza kuwa na vina na mizani likawa ni shairi la Kiswahili, na linaweza likawa halina vina na mizani, bado pia likawa ni shairi la Kiswahili.

Nao, Mulokozi na Kahigi (1979) wanaeleza kuwa ushairi ni sanaa iliyopambanuliwa kwa mpangilio maalumu wa maneno fasaha. Fasili hii nayo imekwepa kutaja vina na mizani kama ni sifa muhimu ya ushairi wa Kiswahili, lakini mambo mengine iliyoyataja kama vile ushairi ni lazima uwe na mpangilio maalumu,” ni jambo ambalo tunakubaliana nalo bila shaka yoyote lakini lile la kwamba, “ushairi una maneno fasaha,” hatukubalini nalo kwa sababu yapo mazingira ambapo yanatumika maneno ambayo siyo fasaha au yanatumika kifasihi na hivyo kupoteza ile dhana ya ufasaha. Pengine, ingekuwa vema kama wataalamu hawa wangefafanua zaidi juu ya kauli yao,

“ushairi una mpangilio maalumu wa maneno fasaha,” walikuwa wanamanisha nini hasa.

Naye, Wamitila (2008) anaeleza kuwa ushairi ni sanaa inayotambulishwa na mpangilio maalumu wa sentensi au vifungu; mpangilio ambao una mdundo maalumu au ruwaza fulani inayounda wizani, lugha ya mkato, mafumbo na mpangilio usiokuwa wa kawaida wa vifungu fulani. Maeleo haya, yamekwepa tu kutaja vina na mizani kama sifa muhimu ya ushairi wa Kiswahili, lakini mambo mengine yote yaliyotajwa kwa kiasi kikubwa yanafanana au yamethiriwa na maana ya ushairi inayotolewa na wanamapokeo.

Kwa jumla, mawazo ya wataalamu hawa yana mchango mkubwa katika kusukuma mbele utafiti huu ambao umelenga katika kuchunguza fani na dhamira katika mashairi ya Ephrase Kezilahabi na Mohamed Seif Khatibu ambapo washairi hawa wote wanaangukia katika kundi la wanausasa na wanamapokeo mutawalia. Kezilahabi ni mwanausasa kindakindaki na Khatib ni mwanamapokeo.

2.3 Mgogoro wa Ushairi wa Kiswahili

Kabla ya ujio wa wageni katika Pwani ya Afrika ya Mashariki, ushairi wa Kiswahili ulighanwa kwa kuzingatia utamaduni wa Waswahili kama jamii. Kwa sasa, unatungwa na jamii pana ya Afrika ya Mashariki na kati (Miataria, 2011). Babusa (2005) anaeleza kuwa kabla ya mwaka 1970 mashairi ya arudhi ya Kiswahili ndiyo yalitawala na wafuasi wa mashairi ya kimapokeo ni Mathias Mnyampala, Abdilatif Abdallah, Jumanne Mayoka, Shaaban Robert, Salim Kibao, Mwalimu Hassan Mbega na Mwalimu Kihere.

Kwa mujibu wa wanapokeo, shairi ni lazima liwe na idadi maalumu ya mizani, urari wa vina, umbo maalumu, maudhui yanayojikita katika maadili, mtiririko au ushikamano wa mawazo kutoka ubeti hadi ubeti, kuimbika kutokana na matumizi ya vina na mizani na mfuatano wenyewe muwala katika uwasilishaji wa mawazo kwa kuanza na mwanzo, kati na mwisho (Maitaria, 2011). Hizi ndizo sifa za msingi ambazo wanamapokeo wanazitaja kuwa ni sifa za ushairi wa Kiswahili. Wanausasa kwa upande wao wanasema kwamba, ni kweli kuwa shairi linaweza kuwa na sifa hizo, lakini si sahihi kusema kuwa shairi ambalo halina sifa hizo si la Kiswahili.

Mgogoro wa ushairi wa Kiswahili uliibuka katika miaka ya 1970 na kuendelea mara baada ya wasomi wa Chuo Kikuu wakiongozwa na Euphrase Kezilahabi, Jared Angira, Ebrahim Hussein na kuungwa mkono na Mugyabuso Mulokozi na Kulikoyela Kahigi kupinga sifa za ushairi wa Kiswahili za wanamapokeo (Frolova, 2003). Mgogoro wa ushairi wa Kiswahili ulikuwa mkali sana mara tu baada ya Kezilahabi (1974) kutoa diwani ya *Kichomi* ambayo ndiyo ya kwanza kusheheni mashairi ya kisasa yasiyofuata kaida za arudhi ya Kiswahili. Wanamapokeo walipoyasoma mashairi hayo walipata hasira kubwa na kuitaka jamii na wahariri wa magazeti kutotoa nafasi kwa mashairi hayo ya kisasa. Hata hivyo, kasi ya wanausasa iliendelea na ilipofika mwaka wa 1979 Mulokozi na Kahigi walitoa kitabu chao kilichoitwa *Kunga za Ushairi na Diwani Yetu* ambacho nacho kimesheheni mashairi ya kisasa. Uchapishaji wa mashairi ya Kisasa uliendelea na kazi nyingine kama *Karibu Ndani* ya Kezilahabi (1988), *Mashairi ya Kisasa na Malenga wa Bara* za Mulokozi na Kahigi (1989) nazo zilitoka na kuongeza idadi ya machapisho ya mashairi ya kisasa.

Kwa jumla, kuufahamu mgogoro huu kumesaidia sana katika kusukuma mbele utafiti wetu kwani tumeweza kuelewa msimamo wa mtunzi Euphrase Kezilahabi kuhusu mashairi ya Kiswahili; na kuutumia msimamo huo katika utafiti wetu. Hii imefanya kuwa rahisi kulinganisha mashairi ya mshairi huyu na yale ya Mohamed Seif Khatib ambayo kimsingi ni mashairi ya kimapokeo.

2.4 Maeleo Kuhusu Ushairi wa Kiswahili

Ushairi wa Kiswahili unaweza kueleza katika vipindi mbalimbali vyta maisha ya jamii. Tumeona ni vema tutoe maeleo haya ili kujenga hoja kwamba kazi za watunzi teule zinajitokeza au kujikita katika kipindi gani cha maisha? Kezilahabi (1973) kwa upande wake, anaeleza kuwa, ushairi wa Kiswahili unaweza kuainishwa katika makundi ya wakati wa Urasmi Mkongwe (1728-1885), Urasmi Mpya (1945-1960) na wakati wa Usasa (1967 hadi sasa). Kipindi cha kwanza kilikuwa kabla ya Ukoloni ambapo jamii ya Waswahili ilitunga ushairi wake kwa kuzingatia mila na desturi zake. Katika kipindi cha pili kilikuwa ni katika kipindi cha Ukoloni ambapo kulikuwa na harakati za kudai uhuru na ukombozi. Mashairi mengi yalitungwa katika kuhimiza wananchi kuungana pamoja katika kudai uhuru wao. Kipindi cha mwisho, ni cha baada ya uhuru ambapo mashairi yaliyotungwa ni yale yaliyohimiza suala zima la ujenzi wa jamii mpya.

Masinde (2003) anaauainisha ushairi wa Kiswahili kwa kutumia kigezo cha maudhui. Masinde anayaweka mashairi katika vipindi vyta kihistoria kama vile ushairi wa Kiswahili kabla ya ujio wa Wakoloni, wakati wa utawala wa Waarabu, utawala wa Kizungu na kipindi cha baada ya uhuru kupatikana. Pia, anaeleza kuwa ushairi wa Kiswahili unaweza kuainishwa kwa mujibu wa muundo wake na utendaji kazi wake.

Naye, Babusa (2005) anaeleza kuwa, ushairi wa Kiswahili unaweza kuainishwa kwa kutumia vigezo vyatimia na kimaudhui kwa kuzingatia msamiati teule, sajili za lugha na lahaja.

Uainishaji huu una nafasi kubwa katika utafiti wetu kwani unatusaidia katika kuelewa mahali maalumu pa kuyaweka mashairi ya watunzi wawili ambao tunashughulikia mashairi yao. Washairi Euphrase Kezilahabi na Mohamed Seif Khatib wote ni watunzi ambao wameibuka katika kipindi cha baada ya uhuru na kwa namna moja au nyingine kazi zao zina mabadiliko ya kifani na kidhamira kulingana na muktadha wa baada ya uhuru kwa kurejelea maisha ya kila siku yanayoendelea katika jamii.

2.5 Fani Katika Ushairi

Fani ni ujuzi na maarifa aliyonayo mtunzi wa kazi ya fasihi ambayo huyatumia ili kuifanya kazi yake kuwa nzuri; na kuweza kufikisha ujumbe kwa hadhira kama ilivyokusudiwa (Omary, 2015). Fani ni ule ufundi wa kisanaa ambao mwandishi anautumia katika kuisana kazi yake ili iweze kuwa na sifa ya kukubalika kwa hadhira; na kuifanya kuwa na upekee maalumu ambao unamtambulisha mtunzi wake. Fani ya ushairi imeundwa na vipengele mbalimbali kama vile muundo, mtindo, matumizi ya lugha, wahusika na mandhari.

2.5.1 Muundo

Kipengele hiki cha fani kinarejelea mpangilio wa beti katika shairi; na kwamba, kila ubeti una mistari mingapi? Hapa tunapata miundo ya aina mbalimbali kama vile tamonitha (mstari mmoja), tathinia (shairi lenye mishororo miwili), athilitha (shairi lenye mishororo mitatu), tarbia ni shairi lenye mistari minne katika kila ubeti,

takhmisa (shairi lenye mistari mitano katika kila ubeti), tashlita (shairi lenye mistari sita katika kila ubeti) na Sabiliya (shairi lenye mistari zaidi ya sita na kuendelea katika kila ubeti). Hii ndiyo miundo ya mashairi na katika utafiti wetu tumezingatia ufanuzi huu wa muundo pale tulipokuwa tunaangalia fani katika mashairi ya *Dhifa* ya Kezilahabi (2008) na *Wasakatonge* ya Khatib (2004).

2.5.2 Mtindo

Mtindo ni jinsi au namna mtunzi wa kazi ya sanaa anavyoisana kazi yake na kuifanya kuwa na upekee ambao ni maalumu (Njogu na Chimerah, 1999). Mtindo ndio ambao humfanya msomaji kuvutiwa au kutokuvutiwa na kazi fulani ya ushairi. Katika ushairi mtindo hujidhihirisha katika vipengele vya matumizi ya vina na mizani, kutokutumiwa kwa vina na mizani na uteuzi wa msamiati, pamoja na matumizi ya kilahaja. Pia, hujitokeza katika matumizi ya uanzaji wa mishororo, umaliziaji wake, matumizi ya kibwagizo, kituo na namna nyingine nyingi. Ufanuzi huu umetusaidia katika kuchambua mitindo ya watunzi na hatimaye kuweza kubainisha kufanana na kutofautiana kwao.

2.5.3 Matumizi ya Lugha

Kwa hakika, lugha ndicho chombo kikuu kinachotumika katika kubeba maudhui ya kazi ya fasihi na ushairi ukiwemo. Lugha inayotumika katika mashairi ni ile ya tamathali za semi. Kutokana na sifa ya ushairi kuwa unatumia lugha ya mkato, matumizi ya tamathali za semi hufaa zaidi kwa sababu hubeba dhamira nyingi kwa kutumia maneno machache. Pia, katika mashairi kuna matumizi makubwa ya lugha ya mafumbo, jazanda, taswira na ishara (Wamitila, 2008). Maitaria (2012) anaongeza

kuwa, kuna matumizi ya methali kwa namna mbalimbali ili kuwasilishwa ujumbe kwa wasomaji.

2.5.4 Wahusika

Wahusika ni wale ambao mwandishi anawatumia katika kufikisha ujumbe kwa hadhira yake. Kwa kawaida, wapo wahusika wakuu, wadogo na wasaidizi. Wahusika wa jumla hujitokeza sana katika ushairi kama vile watoto, walala hoi, wasakatonge, maskini, viongozi, wananchi na kadhalika. Aidha, hawatajwi na kubainishwa wazi katika mashairi zaidi kama ilivyo katika riwaya, hadithi, tamthiliya na sanaa za maonesho. Hata hivyo, hii haina maana kuwa katika mashairi hakuna wahusika kwani katika mashairi mafupi kama tendi huwa zina wahusika na masimulizi mafupi. Katika mashairi mafupi mafupi kama ya Euphrase Kezilahabi kuna matumizi ya wahusika (Wamitila, 2008). Ufafanuzi na muongozo huu kuhusu wahusika tumeutumia katika tasinifu yetu.

2.5.5 Mandhari

Mandhari ni mahali ambapo kazi ya fasihi inafanyikia na kusaidia kuibua dhamira mbalimbali kwa wasomaji na wasikilizaji. Suala la mandhari, pia halitajwi sana katika ulimwengu wa ushairi, lakini haina maana kuwa mashairi hayana matumizi ya mandhari. Mashairi hutumia mandhari ya aina mbalimbali ikiwa ni pamoja na mandhari halisi na ile ya kubuni. Mandhari hii inajitokeza katika kazi mbalimbali za washairi wawili tulio wateua na katika uchambuzi wetu wa data za utafiti tumebainisha vizuri namna wanavyofanana na kutofautiana katika kipengele cha matumizi ya mandhari.

2.6 Baadhi ya Istilahi za Kishairi

Tumeona ni vizuri katika sehemu hii tutoe ufanuzi wa istilahi ambazo kwa namna moja au nyingine zimetumika katika utafiti wetu ili msomaji asipate tabu ya kuelewa maana pale anapokutana na istilahi zinazohusika. Istilahi hizo kama zinavyofafanuliwa na Njogu na Chimerah (1999). Kwanza, kuna mshororo ambao ni mstari katika shairi. Kwa kawaida beti za mashairi huwa na mistari kadhaa ambayo ndiyo huitwa mshororo.

Pili, mwanzo ni istilahi inayotumika kurejelea mstari wa kwanza katika ubeti wa shairi. Aidha, kuna mloto ni mstari au mshoro wa pili katika ubeti wa shairi. Istilahi nyingine ni mleo, ukwapi na utao. Mleo ni mstari au mshororo wa mwisho katika ubeti wa shairi. Pia, huitwa kituo cha shairi. Ukwapi ni sehemu au kipande cha kwanza katika mshororo wa ubeti wa shairi. Kipokeo au ukwapi ni mstari wa mwisho katika ubeti wa shairi ambao unabidilika katika kila ubeti. Utao ni sehemu ya pili au kipande cha pili katika mshororo wa ubeti wa ushairi. Kwa ujumla, ufanuzi huu wa istilahi ni muafaka katika utafiti wetu kwani umetusaidia katika kufahamu vizuri matumizi ya vipengele vya fani katika mashairi ya watunzi walioteuliwa; na kisha kuweza kuwalinganisha na kuwatofautisha.

2.7 Dhamira katika Ushairi

Dhamira huelezwa kuwa ni wazo au mawazo makuu katika kazi ya fasihi ambayo hutambulika kama malengo ya mtunzi ya kutunga kazi yake hiyo. Hapa kunapatikana dhamira kuu na dhamira ndogo ndogo na kazi ya dhamira ndogondogo ni kusaidia katika kuijenga dhamira kuu. Watafiti watangulizi kadhaa wamevutiwa katika

kuchunguza dhamira katika kazi za ushairi wa Kiswahili na hapa tumeona ni vema tupitie kazi hizo ili zitusaidie kubainisha pengo la maarifa.

Baadhi ya wataalamu waliochunguza kipengele cha dhamira ni Omari (2009) aliyechunguza nyimbo za Bongo fleva. Matokeo ya utafiti wake yanabainisha kuwa nyimbo za Bongo fleva ni fasihi pendwa, hasa na vijana kutokana na mambo mbalimbali ambayo yanaelezwa katika mashairi hayo. Mambo hayo ni mapenzi, utajiri, makazi mazuri, mavazi mazuri, ufahari, ulevi wa pombe na dawa za kulevya. Pia, amebainisha katika utafiti wake kuwa nyimbo hizo za Bongo fleva zinawasilisha dhamira za umaskini, rushwa na ujisadi, magonjwa kama UKIMWI, umuhimu wa elimu, utabaka, ukosefu wa ajira, na matarajio ya vijana na jamii katika kuyafikia maisha mazuri. Matokeo ya utafiti huu yametoa mchango mkubwa katika kusukuma mbele utafiti wetu na kufanikisha kujibu maswali ya utafiti wetu. Utafiti huu umetusaidia namna ya kuweza kubaini namna ya kupata dhamira katika kazi ya fasihi katika diwani teule za *Dhifa na Wasakatonge*.

Indende (2011) alifanya utafiti juu ya usawiri wa mwanamke katika ushairi wa Kiswahili wa kisasa. Pia, anabainisha kuwa watunzi wa mashairi ya kisasa wamejitahidi sana kumsawiri mwanamke katika hali chanya zaidi kuliko hali hasi. Mwanamke anasawiriwa kama mtu jasiri, mchapakazi, shujaa, mzalishaji mali, mtu mwenye heshima, mshauri mzuri na mtu anayestahili kupata haki sawa. Hata hivyo, kwa kuwa suala la kumuona mwanamke kama kiumbe duni ni suala la mfumo mdume uliotawala katika maisha ya jamii. Washairi wa kisasa nao wamekuwa wamemsawiri mwanamke katika hali hasi, ingawa kwa kiasi kidogo ikilinganishwa na washairi wa kale wa enzi za mapokeo. Kwa kuwa utafiti wetu unahuusu fani na

dhamira katika mashairi ya kisasa na ya kimapokeo tumeweza kuangazia kwa kina juu ya usawiri wa nafasi ya mwanamke kama sehemu ya dhamira katika diwani zilizoteuliwa.

Pia, Omary (2011) alifanya utafiti wa kuchunguza siasa katika mashairi ya Euphrase Kezilahabi kupitia mashairi ya *Dhifa* na *Karibu Ndani*. Diwani ya *Karibu Ndani* imeandikwa mwaka 1988 katika kipindi cha utawala wa serikali ya awamu ya pili ambapo kulanza mageuzi ya kuruhusu mfumo huria nchini Tanzania. Mtafiti anaonesha kuwa *Dhifa* (2008) ikiwa ni katika kipindi cha utawala wa awamu ya nne ambapo ilikuwa utawala huo ukielekea ukingoni na mageuzi yaliyoanza katika awamu ya tatu yaliendelezwa. Hivyo, dhamira za kisiasa ambazo zinajitokeza katika diwani hizo ni uongozi, ujamaa na kujitemea, umaskini, utabaka, uwekezaji na demokrasia kutaja kwa uchache. Kuzifahamu dhamira hizi kumetusaidia sana katika utafiti wetu kwa kupata mdokezo kuhusu dhamira zinazojitokeza katika diwani teule ya *Dhifa* ambayo tumeitafiti na kulinganisha dhamira zake na zile za *Wasakatonge*.

Naye, Salem (2013) alifanya utafiti juu ya usawiri wa jinsia katika lugha ya mashairi ya Shaaban Robert na kubainisha kuwa, mwanamke anasawiriwa kama kiumbe tegemezi, dhaifu na mwanamke anasawiriwa kama mtu hodari, jasiri na mwenye maamuzi. Usawiri huu wa mwanamke unaonekana kuwa umefungwa katika misingi ya mfumo dume katika jamii. Shaaban Robert ni mshairi ambaye alijitahidi sana kuhakikisha kuwa anamsawiri mwanamke katika hali chanya, lakini kutokana na mfumo dume katika jamii ameshindwa na kujikuta akitumbukia katika kumsawiri mwanamke katika hali hasi katika baadhi ya maeneo. Matokeo ya utafiti huu yamekuwa muhimili muhimu katika utafiti wetu ambapo kwa kiasi kikubwa

yanafanana na malengo ya utafiti wetu. Diwani teule ambazo tumezishughulikia katika tasinifu hii zimetungwa katika kipindi cha harakati za ukombozi mkubwa wa mwanamke na bila shaka baadhi ya mashairi ya diwani teule yanamtaja mwanamke na tumeyachunguza katika tasinifu yetu.

Ramadhan (2013) alifanya utafiti juu ya nafasi ya mwanamke katika nyimbo za taarab za Mzee Yusuf Mzee na kubaini kuwa licha ya msanii kumsawiri mwanamke katika hali chanya, lakini anamsawiri zaidi katika hali hasi. Mwanamke anaonekana kuwa ni kiumbe ambaye mbeya, mfitini, mtu asiyetunza siri, kiumbe muovu, tegemezi na dhaifu ambaye hawezi kuchukua maamuzi yake binafsi na maamuzi hayo yakawa sahihi. Mawazo haya yana mchango muhimu katika tasinifu yetu ambayo imelitazama jambo hili kama sehemu ya dhamira ambazo zinapatikana katika diwani teule za mashairi. Katika utafiti wetu tumbainisha kufanana na kutofautiana kwa dhamira hii ya nafasi ya mwanamke katika *Dhifa* na *Wasakatonge* ili kutimiza malengo ya utafiti wetu.

Khalifan (2013) alifanya utafiti juu ya masuala ya kisiasa katika mashairi ya Saadan Kandoro ambaye alikuwa ni mtunzi mahiri katika kipindi cha kudai uhuru na ujenzi wa jamii mpya mara baada ya kupatikana kwa uhuru. Saadan Kandoro ni mtunzi wa mashairi ya kimapokeo ambaye alikuwa mstari wa mbele katika kipinga mashairi ya kisasa kwa kusema kuwa sio mashairi. Miongoni mwa masuala ya kisiasa yaliyoyabainishwa katika utafiti huo ni umoja na mshikamano katika jamii, ujamaa na kujitegemea, umuhimu wa elimu, uongozi bora, nafasi ya mwanamke katika jamii, umaskini, utabaka nakadhalika. Maelezo haya yana mchango muhimu katika kusukuma mbele utafiti wetu kwa sababu moja ya malengo yetu ni kutazama dhamira

katika diwani teule na baadae kulinganisha na kulinganua dhamira hizo kutoka kwa waandishi hao, Euphrase Kezilahabi na Mohamed Khatib.

Ambrose (2014) alichunguza masuala ya kisiasa katika mashairi ya Shaaban Robert kupitia riwaya za *Kusadikika* na *Kufikirika*. Matokeo ya utafiti huu yanabainisha kuwa riwaya hizi ziliandikwa katika kipindi cha Ukoloni na hivyo ukombozi wa kisiasa ni muhimu ili kuifanya nchi kuwa huru na wananchi waweze kupata haki zao stahiki ambazo ziliminywa katika utawala wa ukoloni. Mathalani, katika kipindi cha utawala wa Kikoloni wananchi walikosa huduma za afya, maji, elimu, makazi bora, ajira na ujira stahiki kulingana na kazi walizozifanya, kumiliki ardhi na njia za uzalishaji mali. Mambo haya ndiyo masuala ya kisiasa ambayo yanajadiliwa katika riwaya teule.

Matokeo ya utafiti huo wa Ambrose ni muhimu katika kusukuma mbele utafiti wetu kwa msingi kwamba utunzi wa Shaaban Robert ni wa kiuharakati na watunzi wawili tuliowateua nao pia uandishi wao ni kiuharakati. Hii itatusaidia kuona ni dhamira zipi za kiuharakati ambazo zinajitokeza katika diwani teule. Licha ya kuwa utunzi wa Shaaban Robert ni wa kimapokeo, lakini una mchango mkubwa katika uandishi wa Euphrase Kezilahabi na Mohamed Khatib ambapo tunaamini kuwa mchango wa Shaaban Robert katika utunzi wao ni bayana. Hivyo, tumetazama dhamira na fani katika mashairi teule kwa lengo la kujibu maswali ya utafiti wetu.

Mwazani (2015) ambaye alitazama maudhui ya ukombozi katika diwani ya *Jicho la Ndani* ya Mohamed (2002). Katika utafiti wake alibainisha kuwa mtunzi wa diwani husika amewasilisha dhamira kama ukandamizaji wa wananchi kiuchumi, kijamii na

kisiasa. Mwanamke anasawiriwa kama kiumbe ambaye ni dhaifu ambaye hashiriki kikamilifu katika shughuli za uzalishaji mali kutokana na kunyimwa haki ya kumiliki mali na pia kukosa fursa ya kupata elimu. Hali hii imemfanya mwanamke kuwa mtazamaji tu wa shughuli mbalimbali za uzalishaji mali katika jamii. Katika utafiti huo, diwani hiyo inapendekeza mbinu mbalimbali za kujikomboa ambapo kila mtu katika jamii anatakiwa kuzinduka, kujiomini, kuungana na kuwa na moyo wa kishujaa. Utafiti huu una mchango mkubwa katika tasinifu yetu kwa sababu umebainisha suala la ukombozi katika jamii na pia kupendekeza mbinu za kuchukua ili jamii iweze kujikomboa. Euphrase Kezilahabi na Mohamed Khatib ni watanzi wa mashairi ya kimapinduzi na hivyo dhamira kuhusu ukombozi inajitokeza katika diwani teule na tumefanya kazi katika utafiti wetu.

Basher (2017) alifanya utafiti uliochunguza mipasho katika nyimbo za Taarab za Mzee Yusuf Mzee na kugundua kuwa dhamira ya mapenzi inachukua nafasi kubwa na kuwa kama korasi katika nyimbo za taarab. Kutokana na mapenzi ya wawili wanaopendana, kunatokea watu wasiopenda kuona mapenzi hayo yanaendelea na kuanza kufanya fitina, hujuma, umbea, na kadhalika. Hata hivyo, inaelezwa kuwa wapenzi hao hawasikilizi maneno ya fitina na wanaedelea kupeana mapenzi yao ambapo inasawiriwa kuwa mwanamke anafanya kazi kubwa ya kumtunza mume kwa kumlisha chakula, kumfulia nguo, kumuogesha, kumbembeleza na kumfanya kama mfalme. Kwa jumla, nyimbo za taarab ya mipasho zinamtazama mwanamke kama chombo cha starehe kwa mwanaume. Mawazo haya tumeyachukua na kuyafanya kazi katika utafiti wetu hususani katika kipengele cha dhamira kwa lengo la kuona

namna washairi wawili walioteuliwa wanafanana na kutofautiana katika kumsawiri mwanamke kama sehemu ya dhamira zinazowasilishwa katika diwani zao.

Ali (2019) alifanya utafiti kuhusu dhamira katika diwani ya *Siku ya Watenzi* Wote ya Shaaban Robert na kufanikiwa kubainisha dhamira mbalimbali. Dhamira hizo ni pamoja wasiwasi katika maisha, umuhimu wa elimu, umaskini kuzitaja kwa uchache. Katika riwaya hii mtunzi amebainisha kuwa watu wote ni sawa na wanastahili kupata haki sawa bila ubaguzi wa aina yoyote. Mawazo ya utafiti huu ni muhimu katika kusukuma mbele utafiti wetu licha ya kuwa ni riwaya, lakini imetusaidia kupata mwanga wa namna dhamira zinavyowasilishwa katika riwaya. Katika riwaya ndiko waandishi hupata fursa ya kueleza mambo kwa kina, lakini katika ushairi mambo huelezwa kwa kifupi kwa sababu hutumia lugha ya mkato. Hii imetufunza kwamba, ingawa sisi tunashughulikia ushairi, lakini tunaweza pia kutazama au kusoma riwaya za watanzi husika kama zipo kwa lengo la kujiimarisha zaidi kwa kupata uelewa mpana zaidi.

2.8 Kazi Tangulizi Kuhusu Fani katika Ushairi

Fani huelezwa kama ufundi wa kisanaa ambao unatumwiwa na mwandishi wa kazi ya fasihi katika kuisana kazi yake. Ufundu huo wa kisanaa hujitokeza katika vipengele vya wahusika, mandhari, matumizi ya lugha, mtindo na muundo (Sengo, 1987). Wapo wataalamu mbalimbali ambao wamechunguza fani ya mashairi na kuandika makala, pamoja na tasinifu na katika sehemu hii tumepitia kazi tangulizi za wafuatao: Khan (1975) anaeleza kwamba, mshairi anapotunga utungo huwa na lengo la kumvutia msomaji wake. Kwa hivyo, msanii huwa na hadhari zaidi katika kuteua kauli za lugha anazozishirikisha ili shairi lake lisije likakinaisha wasomaji wake.

Maelezo haya tunakubaliana nayo, hasa katika mashairi ya kimapokeo ndio washairi hutunga mashairi yao kwa lengo la kuivutia hadhira yao hususani pale shairi hilo linapoimbwa au kusomwa. Kauli kuwa watanzi hutunga mashairi yao kwa kutumia lugha ya kuwavutia wasomaji inapingwa vikali na wanausasa ambao wanadai kuwa suala la kuvutia au kutokuvutia ni jambo binafsi na si la watu wote. Wapo baadhi ya watu ambao wanaweza kuvutiwa na shairi fulani lakini wengine wasivutiwe na shairi hilo hilo. Mawazo ya Khan yametusaidia kufahamu kuwa ushairi wa Kiswahili hutumia lugha maalumu katika kuwasilisha ujumbe kwa hadhira. Kwa ujumla, tumechunguza fani na dhamira katika mashairi ya watanzi teule namna matumizi ya lugha yalivyojitokeza katika kazi zinazohusika za washairi teule.

Indede (2008) alichunguza mabadiliko katika umbo la ushairi na athari zake katika ushairi wa Kiswahili. Katika makala yake hayo alibainisha kuwa ushairi wa Kiswahili umepiga hatua kubwa ya mabadiliko ambapo hivi sasa kumekuwepo na mashairi yenye maumbo mbalimbali ikiwemo yale yasiyofuata urari wa vina na mizani, yasiyokuwa na muundo maalumu wa beti, yasiyokuwa na muwala na yasiyokuwa na kibwagizo. Pia, kuna mashairi ambayo yana maumbo ya picha na michoro mbalimbali ambayo kwa ujumla wake yanafahamika kama mashairi ya kisasa. Makala haya ya Indede yana mchango muhimu katika utafiti wetu kwa kuwa umetusaidia kufahamu kwamba ushairi wa Kiswahili umepata maendeleo katika umbo lake jambo linaloashiria kuwa ushairi huo umekuwa na haujadumaa au kubaki katika hali yake ya zamani. Hii inafungamana na kauli kuwa, fasihi ni sanaa hai ambayo inakuwa kila siku na inakwenda sambamba na mabadiliko yanayotokea katika jamii. Kwa kuwa utafiti wetu unashughulikia mashairi ya Euphrase Kezilahabi

na Mohamed Seif Khatib ni dhahiri kuwa mabadiliko hayo ya umbo la ushairi yamebainishwa bayana kutokana na hakika kuwa washairi hawa ni mionganini mwa walioleta mabadiliko katika utunzi wa mashairi.

Vilevile, Indede (2009) alifanya uchunguzi wa kipragmatiki katika mashairi ya Kiswahili yanayohusu siasa kwa kutumia mashairi ya diwani ya *Chembe cha Moyo, Sauti ya Dhiki na Jicbo la Ndani*. Matokeo ya uchunguzi wake yanabainisha kuwa watunzi hao wa mashairi wameweza kuonesha namna siasa ilivyokuwa na nafasi kubwa katika aidha kuwaletea wananchi maendeleo au kuwafanya wananchi kutokuwa na maendeleo na badala yake kuwa ni watu duni. Haya yanabainika kupitia matendo yanayofanywa na viongozi kama vile kuhamsisha ubaguzi wa kikabilan jambo linalowagawa wananchi na kuwafanya muda mwingi kujihusisha na masuala ya chuki badala ya kufanya kazi. Mtafiti huyo anaeleza kuwa uongozi mbaya unaosawiriwa katika mashairi ya watunzi hao umefanywa kwa kutumia lugha ya picha, mafumbo, ishara na taswira ambazo kama msomaji hatokuwa makini katika usomaji wake hawezi kuelewa ni nini hasa kinachosemwa katika mashairi hayo. Kazi hii ya Indede imetusaidia kuelewa kuwa mashairi hutumia lugha ya picha iliyo sheheni mafumbo na hivyo katika uchambuzi wetu wa data tulikuwa makini katika kulisoma shairi mara kadha wa kadha ili tuweze kuelewa ni kitu gani hasa kinasemwa katika shairi husika.

Momanyi na Maitaria (2011) waliandika makala juu ya dhima ya kibwagizo katika ushairi wa Kiswahili. Katika makala yao, wamebainisha dhima mbalimbali za kibwagizo katika mashairi ikiwa ni pamoja na kutoa msisitizo wa dhamira, kumfanya msomaji kuwa na uzingativu asomapo shairi husika na kuunganisha mawazo katika

shairi kutaja kwa uchache. Kimsingi, tunakubaliana na maelezo ya wataalamu hawa, kwamba, shairi lenye kibwagizo huwavutia sana wasomaji au wasikilizaji na hasa wa mashairi ya kimapokeo. Si jambo la kawaida kuona mashairi ya kisasa yakiwa na kibwagizo, lakini yanakuwa na kiitikio ambacho dhima yake haitofautiani sana na ile ya kibwagizo. Kwa kuwa utafiti wetu unahusu mashairi ya Euphrese Kezilahabi na Mohamed Seif Khatib ambao ni washairi wa kisasa na kimapokeo mutawalia tumeweza kubainisha matumizi ya kipengele hiki katika uchambuzi wetu wa data na kuweka bayana dhima yake katika mashairi hayo.

Ngolo (2011) alifanya utafiti kuhusu mabadiliko ya kimtindo katika mashairi ya Said Ahmed Mohamed na kufanikiwa kubainisha kuwa, mshairi ametoka katika uandishi wa mashairi ya kimapokeo na kuelekea katika usasa. Said Ahmed Mohamed alisifika katika utunzi wa mashairi ya kimapokeo, lakini sasa hivi ameanza kuandika mashairi ya kisasa. Diwani yake inayojulikana kama *Kina cha Mashairi* imesheheni mashairi ya kimapokeo yenye kuzingatia arudhi ya Kiswahili. Kwa hakika, hii inaonesha kuwa ushairi wa Kiswahili unapiga hatua kubwa ya maendeleo kwa kupata mabadiliko kila siku na mabadiliko husika yanafanywa na hata wale ambao zamani walipinga vikali mashairi ya kisasa. Utafiti wa Ngolo umetupatia mwanga na nguvu zaidi katika kushughulikia mashairi ya kisasa na yale ya kimapokeo ili kuweza kutoa mchango wetu katika kukuza taaluma ya ushairi wa Kiswahili. Utafiti huu umechunguza fani na dhamira katika mashairi ya Euphrase Kezilahabi na Mohamed Seif Khatib.

Mugathia (2012) aliandika kuhusu ufumbuzi wa mashairi ya Kiswahili kwa kutumia mashairi ya *Malenga wa Mvita* na *Malenga wa Vumba*. Katika uchambuzi wake alitazama zaidi kipengele cha lugha na kubainisha kuwa mashairi katika diwani hizo

mbili yamewasilishwa kwa kutumia lugha ya picha na mafumbo kiasi kwamba mtu ambaye ni mchanga katika uga wa lugha ya mashairi hawezি kuelewa dhamira zinazowasilishwa katika mashairi husika. Washairi hawa wanaeleza mambo mbalimbali ikiwa ni pamoja na mapenzi lakini kwa kutumia lugha ambayo ni ya kufumba kweli kweli na masuala ya mapenzi ya wawili wawapo ndani yanatajwa katika mashairi hayo lakini hayawezi kufumbuliwa na mtu ambaye ni mchanga katika lugha ya Kiswahili na hasa lugha ya kishairi. Mawazo haya tumeyachukua na kuyafanya kazi katika utafiti wetu ambapo tumebainisha fani na kipengele cha lugha kikipewa nafasi kubwa mionganoni mwa vipengele vya fani katika mashairi ya Euphrase Kezilahabi na Mohamed Seif Khatib. Sambamba na kutazama fani, pia tumetazama dhamira zinazojitokeza katika mashairi ya watunzi hawa. Nyanchama (2013) aliandika kuhusu taswira na ishara katika diwani ya *Sauti ya Dhiki* ilioandikwa na Abdillatif Abdallah. Mionganoni mwa ishara alizozibaini ni pamoja na mnazi, mamba, jipu, jimbi, nyundo, safari, mvua, moyo na ngome. Ishara hizi zinawasilisha dhamira mbalimbali ikiwa ni pamoja na kufanya kazi kwa juhudhi na maarifa (mnazi na mvua), uoneve (mamba), rushwa na ufisadi (jipu) na mapenzi (moyo) kutaja kwa muhtasari. Utafiti wake ni muafaka katika utafiti wetu na umetusaidia kufahamu kwamba ishara katika ushairi husaidia katika kuibua dhamira na neno moja tu katika ushairi linawenza kujenga dhamira fulani ambayo ina uhalisia katika maisha ya jamii. Hivyo, katika utafiti wetu tumekuwa makini katika kutazama maneno mbalimbali yaliyotumiwa katika mashairi husika ili kuona mchango wa kila ishara katika kuibua dhamira. Tofauti na utafiti wa Nyanchama, utafiti wetu umeshughulikia vipengele vingi vya fani na sio taswira na ishara peke yake. Katika utafiti huu tumechunguza fani na dhamira katika mashairi ya *Dhifa* na *Wasakatonge*.

Karanja (2014) alinadika kuhusu nafasi ya tamathali za semi za mlinganisho katika diwani ya *Sauti ya Dhiki* na kufanikiwa kubainisha matumizi ya tashibiha, sitiari, tashihisi na jazanda kutaja kwa uchache. Anaeleza kuwa mshairi wa diwani hiyo amefanikiwa sana kutumia tamathali za semi kuibua na kujenga dhamira mbalimbali zenyе uhalisia katika maisha ya jamii kama vile, uongozi, ujinsia, matabaka, rushwa, mapenzi, ndoa, elimu, maradhi na umaskini. Maeleo haya ni sahihi na tumeyachukua na kuyafanyia kazi katika utafiti wetu kwani yametupatia mwangaza wa kutazama kwa makini matumizi ya tamathali za semi katika mashairi ya watanzi walioteuliwa na nafasi ya tamathali hizo katika kujenga na kuibua dhamira. Mashairi hutumia sana tamathali za semi kwa sababu tamathali za semi hueleza mambo mengi kwa kutumia maneno machache.

Ushairi hutumia lugha ya mkato na tamathali za usemi suala linalosaidia sana katika kuwasilisha dhamira nyingi kwa kutumia tamathali moja tu ya semi. Tofauti na utafiti wa Karanja ambao umetazama tamathali za semi za ulinganisho tu, katika utafiti wetu tumeangazia tamathali mbalimbali za semi zikiwa ni pamoja na za mlinganisho na zisizo za mlinganisho kama sehemu ya fani katika mashairi ya watanzi teule.

Naye, Kabukadono (2016) alifanya utafiti wa kuchuguza dhamira za kijamii katika mashairi ya Saadan Kandoro kwa kurejelea diwani ya *Mashairi ya Saadan*. Pamoja na kufanikiwa kubainisha dhamira hizo, lakini pia alionesha baadhi ya mbinu za kisanaa zilizotumika katika kuwasilisha dhamira za kijamii alizozibainisha. Mbinu hizo ni pamoja mtindo wa msisitizo, muundo, mtindo wa ufanuzi wa dhamira na mwingiliano wa tanzu. Mbinu hizi za kisanaa zimesaidia sana katika kuibua dhamira katika mashairi ya Saadan. Ingawa utafiti huu ni tofauti na wetu, lakini umetujengea

misingi imara ya kuweza kuchunguza fani na dhamira katika mashairi ya *Dhifa* na *Wasakatonge*.

Hassan (2016) alichunguza falsafa ya mapenzi katika diwani ya *Mapenzi Bora* ya Shaaban Robert ambapo pamoja na mambo mengine alibainisha kuwa Shaaban Robert ametumia mbinu mbalimbali za kifani katika kujenga falsafa ya mapenzi. Miiongoni mwa mbinu hizo za kisanaa ni pamoja na sitiari, tashibiha, wahusika na muundo. Kupitia mbinu hizi, mshairi ameweza kueleza dhamira kuntu kwa kutumia maneno machache. Utafiti wake umetusaidia kutupatia mwanga juu ya vipengele vya kifani tulivyochunguza kwa mkabala wa kulinganisha na kulinganua fani na dhamira katika mashairi ya *Dhifa* na *Wasakatonge*.

Ali (2016) alifanya utafiti juu ya fani na dhamira katika nyimbo za watoto katika shehia ya Mchangamdogo kisiwani Pemba. Pamoja na kuchambua dhamira mbalimbali, pia alibainisha vipengele vya fani kama vile mtindo, muundo, mandhari, tashihisi, tashibiha, sitiari na takriri. Matumizi ya tamathali za semi katika nyimbo za watoto wadogo zinawasaidia watoto kukuwa kisaikolojia, hususani pale ambapo matendo ya wanyama na viumbe vingine ambavyo si hai yanapofananishwa na matendo ya binadamu. Utafiti huu umechunguza fani na dhamira katika mashairi ya *Dhifa* na *Wasakatonge* kwa lengo la kuyalinganisha na kulinganua.

Mselem (2016) aliyeandika juu ya anuani ya “Kuchunguza Utu wa Mwanadamu katika Mashairi ya Tigit Sengo.” Katika utafiti wake alifanikiwa kubainisha mbinu mbalimbali za kisanaa ambazo mwandishi amezitumia katika kuwasilisha masuala ya utu wa binadamu katika mashairi yanayohusika. Baadhi ya mbinu za kisanaa ambazo

zimejitokeza ni pamoja na tamathali za semi, methali, nyimbo, wahusika na ishara. Matumizi ya wahusika katika mashairi ni mbinu ya kisanaa ambayo inatajwa kuwa hajijitokezi sana katika mashairi, bali katika riwaya, hadithi na tamthiliya. Maelezo haya yalitupatia dira ya kuyakabili na kuyachunguza mashairi ya *Dhifa* na *Wasakatonge* ili kuona namna matumizi ya wahusika yaliyojibainisha katika diwani hizo.

Ali (2016) alichunguza dhamira ya mapenzi katika nyimbo za taarab za Mzee Yusuf Mzee kupitia nyimbo maalumu zilizoteuliwa. Pia, alibainisha vipengele vya fani ambavyo vimetumiwa na mwandishi katika kujenga dhamira hiyo ya mapenzi. Vipengele vya fani ni pamoja na matumizi ya misemo, takriri, mafumbo, balagha na sitiari. Mtafiti amebainisha kuwa, kupitia matumizi ya vipengele vya fani, nyimbo zimeweza kuwasilisha dhamira ya mapenzi kwa njia ambayo ni ya kimipasho na wakati mwingine kueleza manjonjo ya mapenzi waziwazi bila ya kificho kama ilivyo katika nyimbo za taarab asilia. Ingawa si nyimbo zote zinazoeleza mambo kwa wazi, lakini nyingi zimepambwa kwa sifa hii. Ingawa utafiti huu ni tofauti na wetu lakini umetusaidia kuelewa kuwa katika ushairi kuna matumizi ya lugha ya wazi.

Augusti (2016) alichunguza taswira ya mwanamke katika mashairi ya Tigit Sengo akirejelea diwani ya *Midulu*, ambapo alibainisha namna mbalimbali za usawiri wa mwanamke kama zinavyojitokeza ikiwa ni pamoja na mwanamke na malezi, kujistiri, uwajibikaji kazini, uzuri wa mwanamke katika tabia na sura, uongozi na upendo. Pia, alibainisha mbinu kadhaa za kisanaa ambazo zimetumiwa na mtunzi wa mashairi hayo katika kujenga taswira ya mwanamke. Mbinu hizo ni pamoja na muundo wa takhmisa, tarbia, tathilitha, wahusika, mtindo; lugha ya kawaida, kiitikio, kibwagizo

na lugha ya mafumbo. Utafiti wa Augusti umetoa mchango mkubwa katika kusukuma mbele utafiti wetu kwa namna ya kipekee. Vipengele vya kifani viliviyotajwa katika utafiti huo ni muafaka katika utafiti wetu ulioshughulikia vipengele vya fani na namna vinavyofanana na kutofautiana katika diwani za *Dhifa* na *Wasakatonge*.

2.9 Pengo la Maarifa

Katika mapitio ya kazi tangulizi ambayo tumeyapitia tumebaini kuwa wapo watafiti wengi ambao wametafiti kuhusu taaluma ya mashairi wakiangalia mambo mbalimbali ya kifani na kidhamira. Hata hivyo, ushairi wa kisasa na ule wa kimapokeo unaonekana kuwa utafiti zaidi unahitajika katika kuchunguza fani na dhamira kwa kulinganisha mashairi ya kisasa na kimapokeo. Hivyo, ipo haja ya kufanya utafiti wa kuchunguza fani na dhamira katika diwani za *Dhifa* na *Wasakatonge*. Kwa hiyo, katika utafiti wetu tumelinganisha na kulinganua fani na dhamira katika mashairi husika ili kutimiza malengo ya utafiti wetu.

2.10 Mkabala wa Kinadharia

Nadharia ni muongozo au taratibu ambazo zinaeleza jambo lilivyo au linavyotakiwa kuwa kwa mujibu ya mila, desturi na kanuni za jamii husika. Katika maisha, hakuna jambo ambalo linafanywa bila ya kuongozwa na nadharia fulani; na inapotokea jambo hilo limefanywa vibaya, ni rahisi kwa wanajamii kugundua na kueleza kwamba limefanywa bila ya kuzingatia muongozo au utaratibu unaohusika. Hivyo, katika utafiti huu tumetumia nadharia ya Simiotiki na ile ya Usosholojia.

2.10.1 Nadharia ya Simiotiki

Jina la nadharia hii lina asili yake katika jamii ya Kiyunani likiwa na maana ya ishara na uashiriaji. Nadharia hii ni tawi la nadharia ya Umuundo iliyoasisiwa na Ferdinand de Sausure ambaye anaeleza kuwa katika lugha kuna vitu viwili ambavyo ni kitaja na kirejee. Kitaja ni umbo ambalo linataja kitu fulani na kile kinachotajwa kinaitwa kirejelee. Kwa mfano, neno “simu,” ni umbo ambalo linatumika kutaja kifaa ambacho kinatumika katika kuwezesha mawasiliano katika jamii. Uhusiano uliopo baina ya kitaja na kirejelee sio wa moja kwa moja, bali ni wa kinasibu ambao umetokea kwa bahati tu. Maneno haya ni ya hakika kwani hakuna mtu ambaye alitisha kikao ili kutoa mapendekezo ya maneno ya kutumia katika lugha fulani. Hata hivyo, yapo baadhi ya maneno ambayo husanifishwa na kukubalika kutumika. Katika lugha yapo baadhi ya maumbo ya maneno ambayo yana uhusiano wa moja kwa moja na kirejelee, lakini ni machache sana (Mark, 1995). Mfano mzuri ni neno “pikipiki,” ambalo linarejelea chombo cha usafiri ambacho kinapoendeshwa hutoa sauti au mlion unaendana na jina hilo. Pia, neno, “nyau” ambalo hurejelea mnyama wa nyumbani ambaye hufanya kazi ya kufukuza panya katika mazingira ya nyumbani. Mifano kama hii ipo lakini ni michache sana. Nadharia ya Simiotiki hujitokeza au kujibainisha kupitia misimbo mitano ambayo ni msimbo wa kimatukio, kiutamaduni, kiseme, kiurejelezi na kihemenitiki (Barthes, 1994).

Msimbo wa Kimatukio unajitokeza katika kazi za fasihi kutokana na uwezo wa mtunzi kutunga mashairi kwa kutumia misimbo mbalimbali ambayo anataka hadhira iitumie kujenga ujumbe fulani. Omary (2011) alitumia nadharia hii na kueleza kuwa mtunzi Euphrase Kezilahabi ameyajenga mashairi yake kadhaa kupitia msimbo huu.

Kwa mfano, lipo shairi ambalo linajulikana kwa jina la “*Jibwa*,” ambalo kwa hakika limetungwa kimsimbo. Matendo ambayo mbwa huyo anatajwa kuyafanya ni ishara ya viongozi ambao wamekuwa ni wala rushwa badala ya kuwatumikia wananchi vizuri kama sheria za nchi husika zinavyoelekeza. Hivyo, jina la shairi linahusu jibwa na kinachoelezwa ndani ya kazi ni kweli kinahusu mbwa huyo, lakini kuhalisi ni msimbo tu ambao ukidadavuliwa vizuri ndio tunabaini ni masuala ya kisiasa na uongozi ndio yanayojadiliwa na kuwasilishwa kupitia shairi hilo.

Msimbo wa kiseme unajengwa kutokana na maana nasibishi ya kisemantiki. Kwa kawaida, kila neno katika lugha huwa lina maana ya msingi na maana za zaida (Solomon, 1988). Watumiaji wa lugha huunda maana nyingi za ziada katika maneno ili kuweza kukidhi mahitaji yao ya mawasiliano na maana hizo kimsingi zinatokana au zinanasibiana na maana ya msingi. Kwa mfano, neno “tunda,” lina maana yake ya msingi lakini watumiaji wa lugha hulichukua neno hilo katika muktadha wa mapenzi na kumuita mwanamke kuwa ni tunda. Tunda mara nyingi huwa ni kitu kitamu. Mapenzi, hasa tendo la ndoa ambalo nalo hutajwa kuwa ni tamu na linatokana na kukutana kimwili kati ya mwanamke na mwanaume ndipo hapo mwanamke hupewa jina hilo. Si jambo geni kusikia mwanaume akimuita mwanamke “Njoo tunda la moyo wangu.” Maana ya msingi ya tunda ikihusishwa na kupata maana ya ziada. Katika fani ya ushairi watunzi hutumia sana maana za ziada katika kujenga dhamira za mashairi yao; na katika utafiti wetu tumeutumia msimbo huu katika uchambuzi wa data.

Msimbo wa kiutamaduni unajengwa kutokana na misingi ya utamaduni wa jamii inayohusika. Kila jamii ina utamaduni wake ambao mwengine unakwenda sambamba

na mabadiliko yanayotokea katika jamii, lakini mwingine unakuwa umepitwa na wakati na unatakiwa kuachwa. Utamaduni ni jumla ya mambo yote yanayounda maisha ya binadamu ikiwa ni pamoja na vyakula, malazi, matambiko, makazi, mavazi, miiko, mahusiano, sherehe nakadhalika. Katika ushairi kunaonekana matumizi ya vitu hivi vya kiutamaduni kwa lengo la kujenga dhamira fulani kwa hadhira iliyokusudiwa (Sengo, 2009). Omary (2011) alipotumia nadharia hii alibainisha kuwa Euphrase Kezilahabi anatumia “nyumba za msonge, kindu na njuga,” ambayo ni maneno yenye kurejelea utamaduni wa jamii ya Watanzania na husaidia kuielewa jamii katika muktadha wake kiutamaduni.

Msimbo wa Kihemenitiki unajengwa kutokana na anuani ya kifasihi. Anuani ya kifasihi inayotajwa hapa ni jina la kitabu, jina la shairi, jina la onesho katika tamthiliya au jina la makala au insha. Anuani ya kifasihi inaweza kumfanya msomaji akaelewa kazi nzima ya fasihi hata kabla hajasoma ndani ya kazi hiyo kwani anuani ya kifasihi huweza kutoa viashiria vya yale yaliyomo ndani ya kazi husika ya fasihi. Aidha, msimbo wa Kiurejelezi hutumika pale mtunzi wa kazi ya fasihi anapotumia kitu fulani kurejelea jambo jingine ambalo ni tofauti na hicho ambacho anakisema (Chandler, 1992). Kwa mfano, anaweza kutumia furaha waliokuwa nayo wananchi pale wanapompokea kiongozi wao kuhitimisha kwamba, wananchi hao wanampenda sana kiongozi huyo.

Senyamanza (2015) aliitumia nadharia hii katika utafiti wa mabadiliko ya Rara katika jamii za Wasafwa, Wanyakyusa na Wanyika katika mikoa ya Songwe na Mbeya. Senyamanza alizitazama ishara kama nyenzo inayorejelea matukio yaliyobainishwa katika nyimbo teule kwa kuzingatia muktadha mpana wa jamii zilizochunguzwa.

Uchunguzi huo ulimpa nafasi mtafiti kukitazama kila kipengele kilichotumika katika diwani zilizochungzwa kuwa ni ishara inayowakilisha dhana maalumu katika muktadha wa jamii hiyo. Kwa ujumla, matumizi ya baadhi ya mbinu za kifani na kimaudhui katika kazi za fasihi huwa si ya kibahati nasibu, bali yana maana katika kazi zinazochunguzwa.

Omari (2011) aliitumia nadharia hii katika uchunguzi wa kipengele cha lugha katika diwani za *Kichomi* na *Karibu Ndani*. Pia, alizichunguza namna ishara zilizojitokeza katika diwani teule kama matokeo ya mtunzi kwa kuzingatia muktadha wa jamii yake. Pia, alimtazama mwandishi kama mtengenezaji wa alama mbalimbali ambazo zilitumika kuwasilisha ujumbe wake. Utafiti huu kama wa Omari ulimfanya mtafiti kuwachunguza waandishi wa diwani teule kama watengenezaji wa maana mbalimbali zinazowasilisha yaliyomo katika mashairi yao. Hali hii ni kwa sababu waandishi hufikiri kwa kutumia alama zinazokuwa katika mfumo wa maneno, picha na matendo. Mtafiti alilazimika kutengeneza maana mbalimbali kupitia ubunifu na tafsiri kuhusu alama zilizopatikana katika mashairi yaliyochunguzwa na kuwasilishwa katika utafiti huu.

Katika tasinfu hii, tumeitumia misimbo hii kadiri tulivoona inafaa katika uchambuzi wa data zilizowasilishwa katika utafiti uliofanyika. Hata hivyo, msimbo wa kimatukio, kimemenitiki na kiutamaduni inaonekana kuchukua nafasi kubwa zaidi katika uchambuzi wa data za utafiti wetu. Nadharia ya Simiotiki imetumika katika kuchambua data za utafiti za lengo mahususi la kwanza na la pili kwa sababu yanahusiana na fani.

2.10.2 Nadharia ya Usosholojia ya Fasihi

Usholojia ni taaluma inayohusu mahusiano katika maisha ya jamii kama kitu cha msingi sana katika kuimarishe na kustawisha jamii (Duck, 2007). Mahusiano haya ya jamii yanaweza kuangaliwa katika ngazi mbalimbali kama vile ngazi ya familia, kazini, ibadani, ulinzi na usalama, siasa, mambo ya kijamii, uchumi, kibiashara, tiba za hospitali na za asili, na kadhalika. Mahusiano hayo yanaweza kutazamwa katika hali za utajiri na umaskini ambapo unampata mtu tajiri na maskini katika jamii.

Kihistoria, nadharia ya Usosholojia iliasisiwa na Hippolyte Taine (Mfaransa) ; na ilianza kujitokeza katikati ya karne ya 19 na kushamiri karne ya 20 katika jamii za Ulaya (Wamitla, 2002). Kimsingi, nadharia hii ilianza kama sayansi ya utamaduni iliyozichinguza kazi za kifasihi kuwa ni kiwakilishi halisi cha jamii fulani. Mojawapo ya msingi wake mkuu ni kuyatazama mazingira ya kiasili ya jamii kuwa ndio huamua jinsi kazi za kifasihi zinavyotakiwa kuwa.

Nadharia hii ilitumika kuikabili fasihi katika kuchunguza namna inavyohusiana na mazingira ya jamii. Wanaendelea kueleza kuwa sanaa haijengwi katika ombwe, bali ni kazi ya msanii katika mazingira na wakati maalumu akiwajibika kwa jamii inayomhusu. Kwa mujibu wa Okpewho (1992), mwandishi hawezи kuepuka athari za jamii katika utunzi wake kwa kuwa fasihi yake ni zao mahsus la jamii yake. Kwa msingi huo, fasihi ni kielezeo cha jamii ambacho hakiwezi kutenganisha uhalisi, uwazi na ukweli kuhusu maisha yaliyopo katika jamii.

Adam Smith katika miaka ya 1970 aliwahi kueleza kwamba, katika jamii kuna mahusiano ya kitabaka ambapo tabaka tawala huwanyonya watu wa tabaka la chini.

Tabaka tawala linawahusu wale wote ambao wana fedha na mali ambazo huzitumia katika kuwatumikisha wale wasio nacho. Hili huonekana pale ambapo kunakuwa na hali ya watu wa chini kufanyishwa kazi ambazo hazilingani na kiasi cha malipo kinachotolewa na wahusika. Mahusiano ya aina hii huibua migogoro katika jamii na kusababisha watu wasiishi maisha ya raha, lakini ndivyo maisha yanavyotakiwa kwenda namna hiyo.

Nadharia ya Usosholojia pia inatazama mfumo mzima wa maisha ambao upo katika jamii, ikiwa ni pamoja na mfumo wa elimu na dini (Wamitila, 2002). Katika mfumo wa elimu, zipo ngazi mbalimbali ambazo mtoto hutakiwa kupitia mpaka kufikia elimu ya juu. Katika kila ngazi mtoto au mwanafunzi huelekezwa misingi ya kuishi maisha bora katika jamii na kuwa raia mtiifu na mwema katika nchi yake. Katika mfumo wa dini, waumini hufundishwa kumtambua Muumba wao; na kisha kuishi kwa kuheshimu utu wa binadamu katika maisha yao ya kila siku. Kupitia mafundishi ya dini wahusika wanaonywa kutenda mambo maovu kama wizi, rushwa, ufisadi, uzinzi, matumizi ya bangi ya dawa za kulevyta kutaja kwa uchache. Kuepuka kuyatenda mambo haya kunaifanya jamii kuwa na maisha mazuri na ya heshima.

Kwa jumla, tunaweza kueleza kwamba, ni vigumu sana kuitenganisha nadharia ya Usosholojia ya fasihi na jamii kwa sababu kila kitu kinachofanywa na jamii kina uhusiano mkubwa na fasihi ya jamii inayohusika. Hivyo basi, tumeitumia nadharia hii katika kuchambua na kujadili data za utafiti zinazohusiana na dhamira katika diwani mbili tulizoziteua. Hivyo, lengo mahususi la tatu la utafiti huu limechambuliwa kwa kutumia nadharia ya Usosholojia.

2.10.3 Uhusiano wa Nadharia Zilizotumika

Mjadala wa data zilizowasilishwa katika utafiti huu uliongozwa na nadharia za Simiotiki na Usosholojia. Uteuzi wa nadharia hizi ulikidhi mada na malengo mahsus yaliwekewa mkazo katika utafiti wa vipengele vya dhamira na fani katika diwani za *Dhifa* na *Wasakatonge* zilizochunguzwa katika utafiti huu. Nadharia hizi ziliteuliwa kama msingi wa mjadala wa vipengele vilivyobainishwa na kuwekwa wazi. Kwa ujumla, nadharia hizi ziliteuliwa kwa misingi ya kutegemeana na kukamilishana ili kukidhi mada na mjadala wa data zilizochambuliwa na kuwasilishwa katika utafiti huu.

2.11 Hitimisho

Sura hii imewasilisha mapitio ya kazi tangulizi na mkabala wa kinadharia. Kwa jumla, tumeweza kubainisha kuwa utafiti wa kulinganua fani na dhamira katika mashairi ya *Wasakatonge* na *Dhifa* bado haujafanywa. Tumetumia nadharia za Simiotiki na Usosholojia ya fasihi katika uchambuzi wa data zilizowasilishwa kwenye tasinifu hii.

SURA YA TATU

MBINU ZA UTAFITI

3.1 Utangulizi

Sura hii imejadili mbinu za utafiti zilizotumika katika utafiti huu. Mbinu za utafiti ni hatua za maalumu zinazotumiwa katika uchunguzi wa kitaaluma. Mbinu hizo huonesha namna mchunguzi atakavyokusanya taarifa, atakavyozihakiki na kuziandikia ripoti ya uchunguzi (Kothari, 2008). Baadhi ya mbinu zilizotumika katika tasinifu hii ni eneo la utafiti, usanifu wa utafiti, kundi lengwa, sampuli na usampulishaji, aina ya data zilizokusanya, mbinu za kukusanya na kuchambua data, usahihi na kuaminika kwa data za utafiti, pamoja na maadili ya utafiti. Mbinu hizo zilimwongoza mtafiti katika ukusanyaji wa data zilizomwezesha kufikia malengo ya utafiti uliofanyika.

3.2 Eneo la Utafiti

Eneo la utafiti ni mahali ambapo data za utafiti hukusanya kwa lengo la kutimiza malengo mahsususi ya utafiti uliokusudiwa kufanywa. Eneo la utafiti linaweza kuwa ni la kijiografia au lisilo la kijiografia kulingana na utafiti unaokusudiwa kufanywa (Babbie, 1999). Utafiti huu ni maktabani, ambapo data za msingi zilipatikana kwa kusoma vitabu vya ushairi vya *Dhifa* na *Wasakatonge*. Vitabu hivyo vilikuwa muafaka kupata data za msingi zilizokusudiwa katika utafiti uliofanyika. Data za upili kwa ajili ya kurejelea na kufafanua data za msingi zilipatikana katika maktaba ya Chuo Kikuu Huria cha Tanzania iliyopo katika jiji la Dar es Salaam na ile iliopo katika mji wa Unguja. Maktaba hizo ziliteuliwa kuwa kuwa zimesheheni data za kutosha zilizosaidia kupata data za upili na kuikamilisha tasinifu hii.

3.3 Usanifu wa Utafiti

Usanifu wa utafiti ni mpango maalumu unaobainisha mtiririko wa upatikanaji wa taarifa zinazohitajika katika uchunguzi unaohusika unaopaswa kufanyika kuanzia katika hatua ya ukusanyaji wa data mpaka hatua za uandishi wa ripoti (Robson, 2007). Pia, hutoa mwelekeo maalumu unaoonesha namna utafiti utakavyofanyika tangu unapoanza mpaka hatua za uandishi wa taarifa. Pia, unaonesha vipengele muhimu vitakavyoshughulikiwa katika utafiti unaohusika. Katika utafiti huu, mbinu ya uchunguzi kifani imetumika. Uchunguzi kifani ni utaratibu mahsusuna omwezesha mchunguzi kuteua jambo ambalo atalishughulikia katika utafiti wake (Troachim, 2006). Uchunguzi kifani katika utafiti huu ni mashairi yaliyomo katika diwani ya *Dhifa* ya Euphrase Kezilahabi na na ile ya *Wasakatonge* ya Mohamed Khatib. Mbinu hii ilimruhusu mtafiti kuteua na kuvichunguza vipengele vya dhamira na fani kwa kuzingatia mada iliyochunguzwa. Pia, ilimwongoza kupata data za msingi katika vipenggele vya mashairi yaliyolengwa. Mbinu hii ilimsaidia mchunguzi kupata data za kutosha zilizowezesha kukamilisha tasinifu hii.

3.4 Kundi Lengwa

Katika utafiti wowote ule ni sharti kuwe na walengwa wa utafiti unaohusika. Walengwa hutazamwa kama washiriki wote, binafsi au kundi ambalo mtafiti hilitumia kwenye utafiti wake. Walengwa ni sehemu ya watu au vitu vinavyotarajiwa kumpatia mtafiti taarifa za utafiti ili aweze kutimiza malengo ya uchunguzi anaoukusudia (Kombo na Tromp, 2006). Katika tasinifu hii, kundi lengwa ni diwani mbili za mashairi ya *Dhifa* ya Euphrase Kezilahabi na *Wasakatonge* ya Mohamed Khatib. Mbinu ya usampulishaji lengwa ilitumika kupata diwani mbili

kama zilivyobainishwa. Diwani hizo ziliteuliwa kwa kuwa zina mawanda ya kutosha yaliyosaidia kupata data za msingi ili kuikamilisha malengo ya utafiti huu.

3.5 Uteuzi wa Sampuli

Sampuli ni utaratibu wa kuchagua kikundi cha vitu au watu ili kitumike katika uchunguzi ili kuwakilisha kundi lolote linalotafitiwa (Cresswell, 2009). Mtafiti hulazimika kuteua walengwa wachache kutoka kundi kubwa ili kuwakilisha sifa zinazohitajika kwa wote. Ukubwa wa sampuli huamuliwa na mtafiti kulingana na aina ya uchunguzi na kiasi cha rasilimali alizonazo. Mbinu ya usampulishaji lengwa ilitumika katika kupata sampuli iliyokusudiwa. Sampuli ya utafiti huu imehusisha vitabu viwili vya mashairi ya *Dhifa* na *Wasakatonge*. Mada ya utafiti ilisaidia kumwongoza mchunguzi kupata sampuli iliyoteuliwa. Uteuzi ulizingatia misingi ya kuwepo kwa data zilizolengwa katika diwani zilizolengwa kwa kuzingatia mada ya utafiti iliyoshughulikiwa. Idadi hiyo ilikuwa muafaka ili kuwa makini katika hatua za uchambuzi, uhakiki na mjadala wa data zilizowasilishwa. Pia, diwani teule ziliteuliwa kwa sababu zimeandikwa katika kipindi kimoja ambapo tunaona zote ziliandikwa mnamo mwaka 2004 na hivyo ni muafaka katika kulinganisha fani na dhamira zake ikiwa diwani moja ni ya kimapokeo na nyingine ni ya kisasa.

3.6 Aina ya Utafiti

Utafiti huu ni wa kimaktaba. Data za msingi za utafiti uliofanyika zilipatikana maktabani. Data za msingi huelezwa kuwa ni data ghafi zinazokusanywa kwa mara ya kwanza na hazikuwahi kukusanywa kwa minajili ya kutimiza malengo ya utafiti (Kothari, 2008). Aidha, ni data ambazo hazijawahi kufanyiwa uchakataji na uwasilishaji mahali popote pale. Kwa hiyo, data za msingi katika utafiti huu

zimekusanywa kutoka katika vitabu vya mashairi ya *Dhifa* na *Wasakatonge*. Vitabu hivyo viliteuliwa kwa kuwa vina mawanda ya kutosha kupata data zilizolenga kukidhi malengo ya utafiti huu. Pia, mtafiti alidurusu machapisho na nyaraka mbalimbali kutoka katika maktaba ya Chuo Kikuu Huria cha Tanzania iliyopo katika jiji la Dar es Salaam na ile iliyopo katika mjini wa Unguja kwa ajili ya urejelezi wa data za msingi zilizowasilishwa katika utafiti uliofanyika. Maktaba hizi ziliteuliwa kwa kuwa zina machapisho ya kutosha yaliyohusiana na mada ya utafiti uliofanyika.

3.7 Ukusanyaji wa Data

Katika utafiti huu data zilikusanywa kwa kutumia mbinu za maktabani. Data zilikusanywa kwa mbinu za usomaji makini na upitiaji wa nyaraka.

3.7.1 Usomaji Makini

Usomaji makini, uchambuzi na uhakiki wa kazi teule ni mbinu ya ukusanyaji wa data ambazo humpatia mtafiti taarifa baada ya kusoma na kuihakiki matini teule kwa umakini wa kutosha (Furlong, 2000). Mbinu hii humsaidia na kumpatia mtafiti taarifa zinazohusiana na mada au malengo mahsusni ya uchunguzi wake. Katika utafiti huu, mbinu hii ilitumika katika ukusanyaji wa data za msingi. Mtafiti aliandaa utaratibu utakaokuwa na malengo mahsusni ya utafiti huu. Kisha, alizisoma diwani teule za *Wasakatonge* na *Dhifa* kama zilivyobainishwa; na kunukuu data kwa kuzingatia mwongozo wa malengo mahsusni ya uchunguzi uliofanyika. Data zilizokusanywa zilifanyiwa mjadala wa kina kabla ya kuziwasilisha katika ripoti ya utafiti huu.

3.7.2 Upitiaji wa Nyaraka

Nyaraka katika muktadaha wa utafiti hurejelea machapisho na maandiko ambayo yapo maktaba au katika makavazi. Mbinu ya upitiaji wa nyaraka hutumika katika

kukusanya data za upili kwa kusoma machapisho yaliyopo katika maktaba ambayo kwa namna moja au nyingine yanakaribiana kimantiki na mada ya utafiti unaohusika (Kothari, 2008). Maktaba ni chanzo kizuri kwa ajili ya tafiti za kimaelezo. Mtafiti hufanya utafiti kulingana na mahitaji ya mada na malengo ya utafiti unaohusika. Mbinu hii humwezesha mtafiti kupata data za upili kwa urahisi na kwa wakati muafaka. Katika uchunguzi huu, mtafiti alitalii maktaba ya Chuo Kikuu Huria cha Tanzania iliyopo katika jiji la Dar es Salaam na ile iliyopo katika mji wa Unguja ili kusoma maandiko na machapisho kutoka katika vitabu, tahakiki, makala, tasinifu, magazeti na majarida. Mbinu hii ilimsaidia mtafiti kupata data za kutosha kwa ajili ya urejelezi na ufanuzi wa data za msingi.

3.8 Uchambuzi wa Data

Data za utafiti huu zimechambuliwa kwa kutumia mkabala wa kimaelezo. Uchambuzi na uhakiki wa data zilizowasilishwa katika utafiti huu uliongozwa na mbinu ya uchambuzi wa kimaelezo. Mbinu hii hutumika kuchambua data kwa mtindo wa maelezo bila kufuata taratibu za kitakwimu (Cohen na Wenzake, 2000). Pia, humruhusu mtafiti kuvielewa vipengele vya kifani na kimaudhui vinavyoshughulikiwa katika kazi inayohusika. Katika utafiti huu, mtafiti alipata fursa ya kuzichunguza diwani za *Dhifa* na *Wasakatonge* kwa undani kwa kulingana na mada ya utafiti. Data zilizochambuliwa ziliainishwa katika makundi kulingana na malengo mahsusini ya utafiti. Hatua ya mwisho ilikuwa ni kuzijadili na kuziwasilisha katika taarifa ya utafiti uliofanyika.

3.9 Kuaminika na Usahihi wa Data

Usahihi na ubora wa mbinu za ukusanyaji na uhakiki wa data ni utaratibu unaowezesha kupatikana kwa data halali na za kuaminika (Braud, 2009). Kuaminika

kwa data za utafiti kutoanka na uwezo wa mbinu za uchunguzi kutoa matokeo yale yale pindi utafiti unaporudiwa kwa kutumia mbinu zile zile. Katika tasinifu hii, mtafiti alitumia mbinu za mbalimbali ili kufanikisha upatikanaji wa data halali na sahihi. Data za utafiti huu zilikusanywa kwa mbinu za usomaji makini na ile ya upitiaji wa nyaraka. Uchambuzi wa data uliongozwa na nadharia za Simiotiki na Usosholojia. Aidha, mbinu ya kimaelezo ilitumika katika mjadala wa data zilizowasilishwa. Upungufu wa mbinu moja ulikamilishwa na ubora wa mbinu nyingine. Mjadala kuhusu uhalali wa mbinu zilizotumika ulifanyika baina ya mtafiti na msimamizi wake, pamoja na wanataaluma wa fasihi ya Kiswahili katika ngazi ya uzamivu. Kwa hiyo, usahihi wa data umehakikiwa kwa kutumia nadharia zilizoongoza mjadala wa data, pamoja na mbinu za ukusanyaji na uhakiki wa data zilizotumika katika utafiti huu.

3.10 Maadili ya Utafiti

Utafiti wa kitaaluma una maadili yanayopaswa kuzingatia sheria na miongozo iliyowekwa katika utaalamu fulani (Kumar, 1999). Hali hii hujitokeza kwa kuwa watafiti hawana mtazamo na fikira za aina moja katika utendaji wa kazi zao. Katika utafiti huu, maadili hayo yalifuatwa. Kwanza, mtafiti anapaswa kutathmini umuhimu wa utafiti anaokusudia kuufanya kabla ya kuanza kukusanya taarifa za utafiti alioukusudia. Kipengele hiki kilizingatiwa kwani kabla ya kuanza kukusanya data, mtafiti alifanya tathmini umuhimu wa utafiti kama ilivyoelezwa katika sura ya kwanza ya utafiti huu.

Katika utafiti wa kisayansi, mtafiti hapaswi kuegemea upande wowote katika mchakato wa utafiti. Mtafiti ahakikishe kuwa anatoa taarifa kwa usahihi kwa

kuzingatia taratibu za kisayansi (Dellinger, 2005). Mtafiti akitumia njia za kisayansi, lakini akatoa ripoti isiyo sahihi kwa kuegemea upande fulani, atakuwa amekiuka maadili ya taaluma ya utafiti (Oliver, 2003). Katika utafiti huu, miongozo ya kisayansi ilifuatwa ili kudhitibiti ubora wa taarifa zilizopatikana. Mtafiti hakuegemea upande wowote wakati wa uchambuzi wa data na uandishi wa ripoti ya utafiti.

3.11 Hitimisho

Sura hii imewasilisha mbinu za utafiti ambapo vipengele vilivyojadiliwa ni eneo la utafiti, usanifu wa utafiti, kundi lengwa, vyanzo vyta data na mbinu zilizotumika katika ukusanyaji wa data. Mbinu hizo ndizo zilimsaidia na kumwongoza mtafiti katika ukusanyaji, uhakiki na mjadala wa data zilizowasilishwa katika taarifa ya utafiti uliofanyika. Mbinu hizo zilitegemeana na kukamilishana katika ukusanyaji, uchambuzi na mjadala wa data zilizowasilishwa katika sura ya nne na ya tano. Sura ya nne inayofuata inahusu uchambuzi na uhakiki, uwasilishaji na mjadala wa data za utafiti.

SURA YA NNE

FANI KATIKA DIWANI ZA WASAKATONGE NA DHIFA

4.0 Utangulizi

Katika sura hii tumewasilisha data za utafiti kuhusiana na fani katika diwani mbili zilizoteuliwa ambazo ni *Dhifa* na *Wasakatonge*. Fani ni ufundi wa kisanaa ambao unatumia na mwandishi wa kazi ya fasihi kwa lengo la kuifanya kazi yake kuwa na uzuri wa umbo ili kupitia uzuri huo aweze kufikisha maudhui kwa hadhira yake. Kwa kawada, fani huundwa na vipengele vingi sana, lakini vikubwa vinavyofahamika ni matumizi ya lugha, muundo, mtindo, wahusika na matumizi ya lugha. Katika sura hii tumeweza kuonesha ni kwa vipi vipengele hivi vinajitokeza katika kazi teule na baadaye kubainisha kufanana na kutofautiana kwake.

Sura hii ipo hapa kwa ajili ya kushughulikia malengo mahsus i mawili ya utafiti huu ikiwa ni lengo juu ya kufanana na lile la kutofautiana kwa fani katika diwani za *Wasakatonge* na *Dhifa*. Uwasilishaji wa data umefanywa kwa kila kila diwani na namna kipengele kinachohusika cha fani kinavyojitokeza na mwishoni mwa sura tukatoa muhtasari wa matokeo ya utafiti. Muhtasari huu umehusisha kubainisha kufanana na kutofautiana kwa fani katika diwani teule za utafiti huu.

4.1 Mtindo katika Diwani Teule

Mtindo huelezwa kuwa ni namna mtunzi wa kazi ya fasihi alivyoisana kazi yake; na kuifanya kuwa yenyewe upekee wa kutofautishwa na kazi za watunzi wengine. Mtindo katika kazi ya fasihi ndio jambo linalowavutia wasomaji au wasikilizaji wa kazi husika na kuifurahia kazi hiyo. Mtindo wa kazi inayohusika sio wa kuvutia na kupendeza ni dhahiri kuwa wasomaji na wasikilizaji hawatavutiwa na kazi hiyo.

Mtindo unawezwa kutazamwa katika mambo mengi. Katika sehemu hii tumewasilisha na kuchambua aina mbalimbali za mitindo zilizotumika katika diwani ya *Wasakatonge*. Matumizi ya mitindo hiyo yalizingatia namna ya kufikisha ujumbe kwa hadhira iliyokusudiwa na mwandishi.

4.1.1 Mtindo wa Msisitizo

Katika diwani ya *Wasakatonge* tumeona mwandishi akiandika mashairi yake na mtindo wa kwanza ni ule wa kutumia neno la mwisho katika kipande cha kwanza cha mshororo kuwa ndio neno la kwanza kwenye kipende cha pili. Tuone mfano katika shairi la “*Kansa*”; anaeleza:

Jamii **imeoza, imeoza** yanuka,
Uchafu **wachomoza, wachomoza** wafoka,
Inatoa **mafunza, mafunza** yamwagika.

Imetunga **usaha, usaha** usokwisha,
Yazidisha **karaha, karaha** yatapisha,
Yahatarisha **siha, siha** inadhoofisha.

Imekuwa ni **donda, donda** lisotibika,
Limeanza **kuvunda, kuvunda** kupasuka,
Lanuka kama **ng'onda, ng'onda** asokauka.
Ni undwele kama **kansa, kansa** isiyo tiba,
Kutibu kwake **hasa, hasa** chuma cha shaba,
La sivyo **itatesa, itatesa** si haba (uk. 4).

Kwenu hatoa **wito, wito** kuelekeza,
Dawa yake si **nzito, nzito** kutekeleza,
Msumari wa **moto, moto** ni kuingiza.

Katika ubeti wa kwanza mpaka wa tano ambao ni wa mwisho kwenye shairi hili, kuna marudio ya neno la mwisho la kipande cha kwanza cha mshororo kwenye kuwa ndio neno la kwanza kwenye kipande cha pili. Maneno yaliyokolezwa wino katika kila mshororo ndiyo yaliyorudiwarudiwa. Hii haikufanywa kwa bahati mbaya, bali ni makusudi mazima ya kutoa msisitizo juu ya kile ambacho mwandishi anataka hadhira yake ipate. Bila shaka hapa kunazungumzwa juu ya uongozi mbaya.

4.1.2 Mtindo wa Uwili

Matumizi mengine ya mtindo yameonekana katika shairi la “*Uasi*” ambapo mtunzi anatumia mtindo wa uwili. Huu ni ntindo ambao vitu au watu wanatajwa kwa uwili wao ili kupata ukamilifu wa dhamira iliyolengwa na mtunzi wa kazi inayohusika ya mashairi. Mfano ufuatao unathibitisha:

Uasi,
 Katika dini,
Masheikh na masharifu,
Mapadri na Maaskofu,
 Kauli zao **nadhifu**,
 Hujigamba waongofu,
 Wengi wao ni **wachafu**,
 Wenye vitendo **dhaifu**
 Dini wanazikashifu,
 Wanafiki (uk...).

Katika shairi hili wanatajwa masheikh na masharifu kwa upande mmoja wa dini ya Kiislamu, lakini pia wanatajwa mapadri na maaskofu kwa upande mwingine ambao ni wa dini ya Kikristo. Hii inasaidia kujenga uhalisi katika jamii, kwani wanajamii wote wanakuwa wanaguswa na shairi hili. Laiti lingelitaja viongozi wa dini moja tu isingalikuwa imesaidia katika kujenga uhalisi katika jamii. Sambamba na kutumia mtindo wa uwili katika kuwataja viongozi wa dini, pia, mtindo huo umetumika katika kutaja juu ya kauli zao kuwa ni nadhifu, lakini vitendo vyao ni dhaifu. Mtindo huu unalifanya shairi kuwa madhubuti katika kuwasilisha dhamira zilizokusudiwa kuifikia hadhira ya wasomaji na wasikilizaji wa shairi hili.

4.1.3 Mtindo wa Mizani na Vina

Mtunzi wa diwani ya *Wasakatonge* ametumia mtindo wa mizani za aina kuntu katika mashairi yake. Mtunzi huyu hatumii mizani moja, ingawa anahakikisha kuwa sehemu

kubwa ya mashairi yake yana matumizi ya mizani. Hebu tuone mfano katika shairi la “*Mwanamke*,”

Namwona yu shambani,
 Na jembe mikononi,
 Analima,
 Mwana mama,
 Mavuno si yake,
 Ni ya mume wake.

Namwona viwandani,
 Pia maofisini,
 Yu kazini,
 Hamkani,
 Anabanguliwa,
 Na anaonewa.

Namuona yu nyumbani,
 Mapishi ya jikoni,,
 Yaya yeye,
 Dobi yeye,
 Hakuna malipo,
 Likizo haipo.

Namuona kitandani,
 Yu uchi maungoni,
 Ni mrembo,
 Kama chombo,
 Chenye ushawishi,
 Mzima utashi.

Namuona mkekani,
 Yuwamo uzazini,
 Apumua,
 Augua,
 Kilio cha kite,
 Cha mpiga pute.

Kwa nini mwanamke,
 Ni yeye peke yake,
 Anyimwaye,
 Heshimaye,
 Haki anakosa,
 Kwa kweli ni kosa (uk. 16).

Shairi hili lina beti sita na tumezidondoa zote ili kuweza kuthibitisha kuwa kila ubeti una matumizi ya mizani 7 katika mistari miwili ya kwanza, mizani 4 katika mistari miwili ya pili na mizani 6 katika mistari miwili ya mwisho ya kila ubeti. Mtindo huu unapatikana katika mashairi ya *Wasakatonge*; na ni nadra kuukuta ukitumiwa katika mashairi ya kimapokeo wala kisasa.

Matumizi ya mizani mbalimbali katika mashairi ya *Wasakatonge* hayaishii katika shairi hapo juu tu, bali katika mashairi mengi mengine. Mfano mzuri ni shairi la “*Sikuliwa Sikuzama*” katika ukurasa wa 22:

Nilitoswa baharini,
Ya dhoruba na tufani,
Walitaka nizame,
Wao wanitazame,
Nife maji wakiona,
Waanguwe na vicheko
Na kushangilia,
Ushindi wao!

Walitaka nime chambo,
Baharini niwe shombo,
Huku natapatapa,
Ni karamu ya papa,
Wajitambe nchi kavu,
Wajigambe ni werevu,
Kamwe halikuwa,
Izara wao!

Sikuliwa sikuzama,
Si hayati ni mzima,
Nimefika ufukweni,
Ingawa taabai,
Nimeloa chapachapa,
Na kiasi takilipa,
Bila ya huruma,
Ni ole wao!

Tukitazama beti za shairi hili tunabaini kuwa mistari miwili ya mwanzo ina mizani 8 kila mmoja, mistari miwili ya katikati ina mizani 7 kila mmoja, mstari mmoja ambao ni wa pili kutoka mwisho una mizani 6 na mstari wa mwisho una mizani 5. Hii inaonesha ubunifu wa hali ya juu wa mtunzi ambapo ameamua kuwa na idadi kubwa ya mizani katika mistari ya kwanza na imekuwa ikipungua kidogo kidogo mpaka mstari wa mwisho kuwa na mizani kidogo zaidi. Utunzi wa aina hii unapatikana katika mashairi ya *Wasakatonge* tu; na sio katika mashairi ya kimapokeo tunayoyafahamu.

Matumizi ya mizani za aina mbalimbali ni mengi katika mashairi ya *Wasakatonge*. Mizani hizi zinaonesha kuwa mtunzi ni mtaalamu wa utunzi wa mashairi ambaye hatawaliwi na mtindo mmoja wa utunzi wa mashairi yake. Baada ya kumaliza juu ya matumizi ya mizani katika mashairi ya mtunzi huyu sasa tutazame mtindo wa kiitikio.

Mashairi yote tuliyoyadondoa na kuyatolea mfano katika sehemu hii yana matumizi ya vina. Mshairi wa *Wasakatonge* anazingatia sana matumizi vina katika mashairi yake. Si jambo la kawaida kuona mtunzi huyu akiwa na shairi ambalo halina vina. Baadhi ya mashairi mengine yenye matumizi ya vina ni “*Itoe Kauli Yako*”, katika ukurasa wa 27:

Itoe yako sauti, kama kweli wanipenda,
Niweze kujizatiti, moyo uondoke funda,
Nizidi kukudhibiti, sikuache hata nyanda.

Itoe yako kauli, isikike bila inda,
Utekeleze miadi, bila kuifanya inda,
Na mola awe shahidi, yakuwa utajilinda.

Kitoe chako kiapo, kuwa kwangu utaganda,
 Ubakiye hapohapo, kwingine usije kwenda
 Usijigeuze popo, huku na huku kutanda.

Shairi hili lina matumizi ya vina vya kati na vina mwisho. Vina vya kati ni “ti,” “di” na “po.” Matumizi haya yamesaidia sana katika kutoa msisitizo wa dhamira ya mapenzi ambayo inasemwa ndani ya shairi hili. Hata hivyo, katika mstari wa kwanza wa ubeti wa pili kina cha kati kimekuwa “li” ingawa silabi hiyo ina herufi “i”, lakini si kina kilichosawa na vina vingine. Pamoja na hayo, bado dhamira inayousika imeweza kufika kwa hadhira lengwa bila matatizo yoyote. Shairi la “*Machozi ya Dhiki*,” lililopo ukurasa wa 28 lenye ubeti mmoja lina matumizi ya vina kama ifuatavyo:

Machozi ya dhiki, yanibubujika,
 Huku nahiliki, sana nateseka,
 Wangu muashiki, umeadimika,
 Wala sidhihaki, nnadhulumika.

Shairi hili lina matumizi ya kina cha kati “ki,” na cha mwisho “ka,” ambavyo vyote kwa pamoja vinaashiria masikitiko. Sambamba na kuwa na mizani sawasawa, matumizi ya vina hivi yamesaidia shairi hili kusositiza juu ya dhamira ya huzuni na masikitiko aliyonayo mpenzi mmoja baada ya mwenzi wake kuwa mbali naye.

4.1.4 Mtindo wa Kiitikio

Matumizi ya mtindo wenye kiitikio katika mashairi yake mengi umejitokeza katika mashairi mengi. Mtindo huu hutumika kwa lengo la kutoa msisitizo juu ya kile ambacho anakisema na anataka hadhira yake ikifahamu. Mtindo huu unajitokeza katika mashairi kadhaa na hapa tumetumia mifano michache kujengea hoja zetu. Shairi la kwanza ni “*Sili Nikashiba*” katika ukurasa wa 17:

Mpenzi muhibu, menisusuika,
Umenighilibu, na kunigeuka,
Unanipa tabu, na mengi mashaka.

Sili nikashiba, nikikumbuka,
Hula habahaba, na kushikashika,
Ni njozi za huba, kweli nasumbuka.

Kiitikio

Njoo mahabuba, upoze mtima,
Tamu lako huba, ndo wangu uzima.

Kiitikio hiki kimetumika kwa lengo la kusositiza dhamira ya mapenzi kwa wawili wanaopendana. Inaonekana mpenzi mmoja ana huzuni kubwa kutokana na mwenendo wa mambo anayofanyiwa na mpenzi wake. Shairi jingine lenye matumizi ya kiitikio ni “*Mama N’tiliye*” katika ukurasa wa 17-18:

Ewe mama ntiliye, kilemba kitakuvuka,
Na kimbwembwe kiachiye, au utaadhirika,
Kazi hiyo isusiyi, hasara sijekufika.

Majungu na makaango, jinsi unavyoyapika,
Wakazanisha na shingo, moto uzidi kuwaka,
Kwa uzushi na uwongo, kumbe kwako umefika.

Sasa pikia mapipa, majungu yameshavunjika,
Kuni zimekwenda kapa, tumia gesi na “kuka,”
Naona watapatapa, umbeya umekushika.

...

Kiitikio

Majungu uyapikayo, uyapakuwe mwenyewe,
Kazi hiyo ulo nayo, itakutia kiwewe.

Kama ilivyokuwa kwa shairi la awali hapo juu hili nalo lina matumizi ya kiitikio ambayo lengo lake kuu ni kuhakikisha kuwa msomaji au msikilizaji anapata msisitizo wa dhamira iliyolengwa na mtunzi wa shairi. Kiitikio hiki ni muhtasari wa shairi zima na msomaji au msikilizaji anapokutana na kiitiko hiki analielewa vizuri shairi linalohusika.

4.2 Mtindo katika Diwani ya *Dhifa*

Katika sehemu hii tumewasilisha mitindo mbalimbali iliyotumika katika mashairi ndani ya kitabu cha *Dhifa*. Mtunzi ametumia mitindo ya aina mbalimbali ikiwa ni pamoja na mtindo wa wimbo ndani ya shairi. Mtindo huu unajitokeza katika mashairi kadhaa ikiwa ni pamoja na “*Alalaye*,” katika ukurasa wa 26:

Mafuriko yaliyotokea
 Yametosa matumaini ya wakulima
 Na wafanyakazi baharini.
 Wazamiaji wameshindwa kuyaona.
 Wakulima sasa wabeba majembe yao begani
 Na kurudi nyumbani vichwa chini.
 Nyuma ndege watua
 Na kula mbegu mpya walizosia.
 Kimya wasota wakiimba kimoyomoyo:

*Tumeona ngozi ya ng'ombe imewambwa
 Wafikiri hatujui nyama ilikokwenda.
 Tumeona mifupa ya kuku jalalani
 Wadhani hatujui nani kafaidi.
 Tumeona vyombo vikisafishwa jikoni
 Wahisi hatujui nani kala.
 Wasema asiyekuwepo lake halipo
 Alalaye usimwamshe.*
Tunasema:

*Kila mwananchi alikuwepo na yupo
 Lake lazima liwepo
 Alalaye huamka mapema.*

Katika shairi hili kuna matumizi ya wimbo ambao upo ndani ya shairi; na hivyo, kufanya shairi ndani ya shairi. Mstari wa tisa katika shairi hapo juu ndio ambao unabainisha bayana kuwa “kimya wasota wakiimba kimoyomoyo,” na kisha kuanzia mstari wa kumi na kuendelea ni wimbo. Huu nao ni mtindo mzuri wa kusositiza jambo ambapo inaonekana kuwa ndani ya shairi moja kuna sauti zaidi ya moja. Jambo hili linaupa uhai zaidi shairi linalohusika. Matumizi ya mtindo wa wimbo ndani ya shairi yanajitokeza pia katika shairi la “*Harusi*”, katika ukurasa wa 39:

Waogopao kufa,
Hapa,
Kuna wimbo:

Yawezekana kinyonga,
Na konokono hawajawahi,
Harusi hata moja,
Na labda hata moja,
Na labda hata mazishi,
Lakini ingawa wasitasita na kusuasua,
Hatujasikia wakinung’ unika,
Yawezekana pia hakuna binadamu,
Anayetaka kuwahi kufa,
Hali ikiwa ni hii,
Mwendo wa kinyonga na konokono,
Ndio mwendo wa maisha,
Haya basi,
Tufe tufapo,
Tufapo tumekufa.

Shairi hili linathibitisha kuwa kuna matumizi ya mtindo wa shairi ndani ya shairi pale kuanzia mstari wa nne na ule wa tatu ndio unaotaja kuwa kuna wimbo ndani ya shairi. Mtindo huu unalifanya shairi kuwa karibu zaidi na jamii kwa sababu ni katika jamii ambapo ndio huwa kunatokea mazingira kama haya ambapo wimbo mmoja unakuwa na wimbo mwingine ndani yake.

4.2.1   Mtindo wa Dhana ya Kimya

Mtindo mwingine unaojitokeza katika katika mashairi ya *Dhifa* ni katika shairi la “*Kimya*,” ambapo katika shairi kunakuwa na matumizi ya dhana hii. Mfano mzuri ni shairi la “*Puuu*” katika ukurasa wa 41:

Sitaki! Sitaki!
Puuu!
Sitaki! Sitaki!
Puuu!
(Kimya).

Shairi hili ni fupi likiwa na mistari minne na ule wa tano ukiwa na neno “kimya,” ambalo limefungiwa katika mabano. Mtindo huu umetumiwa kwa makusudi ya kuwataka wasomaji na wasikilizaji kutafakari kwa kukaa kimya kidogo ili hatimaye waweze kupata kuelewa juu ya dhamira zilizokusudiwa. Matumizi mengine ya mtindo wa dhana ya “kimya,” yanajitokeza katika shairi la “*PA!*” Katika ukurasa wa 60 kwamba:

Pa! Pa! Pa!,
(Kimya),
Pa!

Mtindo huu unaonekana kutumika katika mashairi ambayo hayatumii maneno mengi, bali neno moja au maneno mawili katika mstari. Hii ni ishara kuwa dhana ya “kimya,” ndiyo ambayo imebeba dhamira kuntu ndani ya shairi linalohusika. Ikiwa wasomaji na wasikilizaji watatafakari kwa kina juu ya dhana ya kimya, basi wataweza kupata dhamira nyingi ambazo zime lengwa kwao. Matumizi ya dhana ya “kimya” katika shairi hapo juu imetumika katikati ya shairi ikiwa na maana kwamba msomaji anapewa fursa ya kutafakari kisha wanamalizia shairi.

4.2.2   Mtindo wa Ukinzani

Matumizi ya mtindo wa ukinzani unajitokeza katika mashairi ya *Dhifa* na hususani shairi la “*Cha Watu*,” katika ukurasa 38:

Wazee wa uhuru wamepoteza miwani,
Watoto wawasomea kinyumenyume,
Na kuongezeya yasiyokuwemo,
Ujumbe wenye fikra,
Haufiki palipokusudiwa.

Udenda wao umedondokea chakula,
Wageni na watoto wasita kukila,
Wazee wamekula minofu yote,
Sasa wajaribu hata mifupa,,

Udenda wachirizika kwenye viwiko,
Watu lazima wajipikie chao.

Ubeti wa kwanza unazungumza juu ya watoto kuwadanganya watu wazima, ikiwa na maana kuwa vijana wa siku hizi wamepewa nafasi ya kuongoza jamii hawatekelezi majukumu yao kama inavyotakiwa. Inaelezwa kuwa, vijana hawataki kuzingatia maarifa na busara za viongozi wa zamani, badala yake wanafanya mambo kama wanavyodhani wao. Hata hivyo, katika ubeti wa pili kunaonesha tena kwamba watu wazima ambao walipata nafasi ya kuwa viongozi hawakutenda vizuri katika uongozi wao. Vijana wa sasa ambao ndio viongozi hawana cha kujifunza kutoka kwa viongozi hao wa zamani. Hapa tunaona ukinzani baina ya kile kinachosemwa katika ukurasa wa kwanza na wa pili. Huu ni mtindo wa ukinzani.

4.2.3   Mtindo wa Kidhahania

Udhahania ni ile hali ya kitu au jambo kutokuonekana bayana lakini linatajwa kuwepo na kuaminiwa. Katika kitabu cha *Dhifa* kuna matumizi ya mtindo wa kidhahania yapo katika mshairi kadhaa likiwemo shairi la “*Zimwi*” katika ukurasa wa 40:

Zimwi limemeza watoto wote kijijini,
Sasa laenda likitagaa kuelekea ziwani,
Wanakijiji wafuatisha nyayo,
Wakihesabu matumaini na kupima hatari,
Nyumbani wanawake vilio wameanza,
Wakikumbuka uchungu walioupata.

Zimwi litujualo limetula likatwisha,
Mchangani limekunguwa kivulini
Likiota pa kujisaidia,
Nzi watambaa wakinyonya udenda,
Watoto ndani wahesabu mali,
Wakifikiria pa kutoboa.

Shairi hili lina matumizi ya mtindo wa udhahania ambapo Zimwi linatajwa kuwa limefanya uharibifu mkubwa katika maisha ya binadamu. Katika hali ya kawaida, zimwi halionekani na wala haliwezi kuzungumza na kutenda kama binadamu. Huu ni mtindo maalumu katika mashairi ndani ya kitabu cha *Dhifa*.

4.2.4 Mtindo wa Vina na Mizani

Mtindo wa vina ni maarufu sana katika mashairi ya kimapokeo, lakini si maarufu katika mashairi ya kisasa kama ilivyo katika diwani ya *Dhifa*. Hata hivyo, tumeona matumizi ya mtindo wa vina katika shairi la “*Maisha*” katika ukurasa wa 32:

Maisha, yakikomaa, twachachcrika, twachachamaa,
Furaha, yatutambaa, twachachamka, twachanjamaa,
Mifuko, ikitujaa, twachachatika, twakingamaa,
Kwa mwendo, wa kishujaa, twachanjarika, twakangamaa,
Oyaa! Ongeza mwendo maisha ni basi la wazima!

Lakini,
Ulimwengu, kizaazaa, umekaa, kibaabaa,
Na maisha, yapaapaa, yamejaa, hadaadaa,
Binadamu, twataataa, kwa fadhaa, twakaakaa,
Na twenenda, kichaachaa, kwa njaa, kigaagaa!

...

Beti hizi mbili zina matumizi ya vina na mizani kama inavyoonekana jumla ya mizani ni 18 kwa kila mstari. Pia, kila mstari unamalizia na kina “a” huku ule wa mwisho ukimalizia na kina “ma.” Hili sio jambo la kawaida katika utunzi wa mashairi ya kisasa, hasa ya Euphrase Kezilahabi. Hii inathibitisha kuwa wanachokipinga wanausasa sio ulazima wa shairi kuwa na vina na mizani, bali ni ile kudai kwamba shairi linapokosa vina mizani sio shairi (Mayoka, 1984). Wanausasa wanatambua kwamba shairi linaweza kuwa na vina na mizani au kutokuwa na vina na mizani.

4.3 Muundo

Katika sehemu hii tumewasilisha, kuchambua na kujadili data za utafiti juu ya muundo katika diwani za Wasakatonge na *Dhifa* na tunaanza na *Wasakatonge*.

Katika diwani ya *Wasakatonge* kuna matumizi ya miundo mbalimbali inayoonesha ubunifu alionao mtunzi katika taaluma ya utunzi. Muundo katika mashairi hurejelea mambo kadhaa kama inavyojidhihirisha katika miundo iliyobainishwa katika sehemu hii.

4.3.1 Mshororo wa Kipande Kimoja

Muundo wa mashairi yenyе kipande kimoja tu cha mstari yamechukua nafasi kubwa katika mashairi ya *Wasakatonge* na mfano mzuri ni shairi la “*Vinyonga*,” katika ukurasa wa 49:

Mlipuko,
Umetukumba,
Vimeenea Vinyonga,
Kama vile vimeleya,
Hatari kwa jumuiya,
Itakuja angamiya,
Hatua sipochukuliwa,
Maangamizi.

Jukwaa,
Meingiliwa,
Wanasiasa vinyonga,
Maisha ya ufahari,
Kauli zao nzuri,
Vitendo vyao hatari,
Ni kinyume na maadili,
Ni usaliti.

Beti hizi mbili za shairi zinaonesha matumizi ya mistari yenyе kipande kimoja tu, lakini maana ya shairi zima inaeleweka vizuri kwa wasomaji wake. Ukisoma kwa makini unaiona dhana ya utoshelezo ikijitokeza katika kila mstari, lakini utoshelezo

unaendelezwa zaidi katika mstari unaofuata na kuleta mantiki zaidi kwa wasomaji na wasikilizaji. Shairi la “*Klabu*” katika ukurasa wa 50 nalo lina muundo wa kipande kimoja katika mstari. Mfano:

Nilidhania klabu,
Ya watu wastaarabu,
Walojaa adabu.

Si klabu ya usawa,
Imejaa shakawa,
Dhamiriye kuuwa.

Kwa nchi maskini,
Hujitia imani,
Kuwa ni wahisani.

Shairi hili lina beti tatu na kila mstari ni kipande kimoja ambacho kina maana toshelevu na maana kamili inapatikana baada ya kumalizika kwa ubeti mzima. Utunzi wa mashairi yenye muundo huu hujulikana kama utenzi au tendi kulingana na dhamira zilizopo katika mashairi yanayohusika.

4.3.2 Mshororo wa Vipande Viwili

Muundo mwagine unaojitokeza katika mashairi ya *Wasakatonge* ni ule wa vipende miwili vyta mistari katika mshororo mmoja. Mfano mzuri ni shairi la “*Bandarini*” katika ukurasa wa 35:

Nimefika bandarini, sitaki tena safari,
Bahari siitamani, si kwa nguvu si hiyari,
Usafiri wa majini, kwangu mimi si mzuri.
Dharuba ilipata, katikati ya bahari,
Radi nazo zikadata, na mvua nazo kujiri,
Na tufani zikafata, ikawa tupu hatari.
Utwesi ukenda kombo, zikaingia kikiri,
Mrama kikenda chombo, nikalionna kaburi,
Mawimbi kupiga kumbo, hamkani si shwari.

Kiitikio

Sitopanda majahazi, vingalawa na vihori,
Adha yake siiwezi, ya kuleweshwa chakari,
Si safiri kwa nyambizi, wala kubwa manuwari.

Shari hili limeundwa kwa vipande viwili vyatisti katika mshororo mmoja na lina mishororo mitatu kishairi unaitwa kuwa ni muundo wa tathilitha. Huu ni muundo ambao unapatikana katika mashairi kadha wa kadha katika diwani ya *Wasakatonge*. Shairi hili pia lina matumizi ya kitikio ambacho nacho kimeundwa kwa mishororo mitatu na kila mshororo ukiwa na vipande viwili. Hii inalifanya shairi hili kuwa na muwala mzuri wakati wa kuimbwa na kuzipata dhamira zilizolengwa kwa namna iliyokusudiwa na mtunzi.

4.3.3 Mshororo wa Vipande Vitatu

Katika diwani ya *Wasakatonge* kuna muundo wa mashairi yenye mishororo ambayo imeundwa na vipande vitatu kwa kila mshororo, isipokuwa ule mshororo wa mwisho ambao ni kiitikio. Shairi la “*Tohara*” katika ukurasa wa 2 ni mfano mzuri wa muundo huu:

Tohara, kwa mwanamke, ni hatari,
Madhara, kwa wake uke, hushamiri,
Hasara, ya peke yake, hudhihiri,
Zinduka!

Epuka, hao ngariba, wajuaji,
Hufika, navyo viroba, wachinjaji,
Kumbuka, hawana tiba, wauaji,
Amka!

....

Shairi hili lina jumla ya beti saba na zote zimeundwa kwa vipande vitatu katika mshororo mmoja. Muundo huu unakaribiana sana na wa kimapokeo hususani katika suala la vina na mizani. Pia, muundo wake mkuu unajulikana kama tarbia kwa sababu

idadi ya mishororo ni minne. Hata hivyo, wanamapokeo kwa upande wao mashairi yao ya tarbia huwa na vipande viwili katika mshororo mmoja na sio vipande vitatu kama ilivyo katika shairi la “*Tohara*” hapo juu. Vipande vitatu katika mshororo mmoja vimesaidia sana katika kuiwasilisha vizuri dhamira ya madhara ya tohara kwa wanawake mila ambayo kwa sasa imepitwa na wakati.

4.3.4 Idadi Tofauti za Vipande vya Mshororo

Muundo mwingine ni ule wa kuwa na vipande vitatu katika mshororo wa kwanza, mshororo wa pili na wa tatu una kipande kimoja. Mshororo wa nne una vipande vitatu. Shairi la “*Saddam Hussein*” katika ukurasa wa 26 ndilo lenye muundo huu:

Nakuafiki, Saddamu, si kwa Uarabu wako,
Sifati nasaba,
Haina nafasi,
Kwangu ukabila, Saddam, sitataka kuuona!

Nakuafiki, Saddamu, si kwa Uislamu wako,
Ni wako muumba,
Ingawa Raisi,
Ajua yako ila, Saddam, ulopanda utavuna!

Nakuafiki, Saddam, si kwa utajiri wako,
Siji kukuomba,
Sitajirahisi,
Sitajipa ila, Saddam, ni mkata muungwana!

Katika beti hizi tatu kila ubeti una mishororo minne na mshororo wa kwanza na wa mwisho imeundwa kwa vipande vitatu kila mmoja. Mshororo wa pili na wa tatu imeundwa kwa kutumia kipande kimoja tu. Huu ni muundo wa kipekee katika *Wasakatonge* na nadra sana kuweza kuona muundo huu ukitumiwa na wanamapokeo au hata wanausasa.

4.3.5 Mishororo Mitano katika Ubeti

Muundo mwingine wa mashairi ni mashairi yenyе mistari mitano katika beti zake kwa jina maarufu Takhamisa. Mfano mzuri ni shairi la “*Twende Wapi?*” katika ukurasa wa 10:

Urejua,

Jua hujichomoza,
Likatoa mwangaza,
Likakimbiza kiza,
Mchana katawala.

Uchwejua,

Jua nalo hujizamisha,
Kiza kikajitajirisha,
Mwanga nao ukajifisha,
Usiku pia katawala.

Twende wapi?

Mashariki “siko”!
Magharibi “siko”!
Wapi tuendako?
Tunatapatapa!

Shairi hili lina jumla ya beti tatu na kila ubeti una mishororo mitano. Shairi hili linaliza swali na kutoa majibu yake ndani ya beti hizi tano. Muundo huu hufahamika kama takhamisa. Muundo huu si maarufu sana katika mashairi ya kimapokeo ikilinganishwa na tarbia, lakini hutumika katika baadhi ya mashairi hayo ya kimapokeo.

4.3.6 Mishororo Sita katika Ubeti

Muundo mwingine wa mashairi unaojitokeza katika diwani ya *Wasakatonge* ni ule wa beti za shairi kuwa na mishororo sita. Muundo hujulikana kama Usita na shairi la “*Walalahoi*” katika ukurasa wa 36 ni mfano mzuri:

Makuli wa bandarini,
 Wachuuzi wa sokoni,
 Na wale mikokoteni,
 Walalapo huwa hoi,
 Fedha zao huwa duni
 Ni walalahoi.

Wakulima mashambani,
 Wawindaji mawindoni,
 Wachungaji wa mbugani,
 Walalapo huwa hoi,
 Masilahi hawaoni,
 Ni walalahoi.

...

Shairi hili lina beti 6 na kila ubeti una mishororo sita. Muundo huu umewezesha kwa dhamira juu ya watu maskini kuteseka katika shughuli zao za uzalishaji mali, lakini hupata maslahi kidogo sana. Upekee zaidi wa muundo huu katika shairi linalohusika ni kwamba, kila ubeti mshororo wake wa 4 unasomeka, “Walalapo huwa hoi.” Muundo huu kwa hakika umelifanya shairi kutoa msisitizo juu ya dhamira inayohusika na hadhira yoyote itakayosoma shairi hili itaelewa ni nini hasa kinalengwa.

2.3.7 Mishororo Saba katika Ubeti

Shairi lenye muundo wa mishororo saba katika beti zake hujulikana kama Sabiliya. Mfano mzuri wa mashairi yenyе mishororo saba ni shairi la “*Bundi*” ambalo lipo katika ukurasa wa 43:

Jogoo la kwanza liliwika,
 Tuliolala tukaaamka,
 Tulidhani kumepambazuka,
 Kaniki nyongani,
 Jembe li begani,
 Panga mkononi,
 Ni kwenda shambani,
 Hakujacha.

Kabla ya nje hatujatoka,
 Mvua kubwa kuperomoka,
 Radi na umeme kusikika,
 Bundi akalia,
 Akaashiria,
 Nuksi kutujia,
 Baa kuingia,
 Hakujacha.

...

Shairi hili lina beti 4 na kila ubeti umeundwa kwa mishororo saba huku ule wa saba ukifanana katika beti zote. Muundo huu umesaidia kuiwasilisha vizuri dhamira ya hofu inayoambatana na imani za ushirikina kuwa bundi anapolia karibu na nyumba basi wakati wowote nyumba hiyo inaweza kupata janga, ikiwa ni pamoja na msiba.

4.3.8 Muundo wa Mishororo Tisa

Huu ni muundo ambao ubeti mmoja wa shairi unakuwa na mishororo tisa. Kwa hakika ni muundo ambao hulifanya shairi kuwa refu kutokana na beti zake kuwa idadi hii kubwa ya mishororo. Shairi lenye muundo huu ni “*Nahodha*” lililopo katika ukurasa wa 41:

Nahodha,
 Wang’ang’ania sukani,
 Mechafuka, bahari si shwari,
 Zaathiri, na mawimbi ni hatari,
 Ni hatari, tufani meshamiri,
 Meshamiri, na mvua zititiri,
 Zititiri, radi nazo sikadiri
 Nahodha tosa Nanga!

Nahodha,
 Wang’anga;ania sukani,
 Na jahazi, lenda mramaramra,
 Mrama, na kupasuka mataruma,
 Mataruma, mkuku umeachama,
 Meachama, tanga limo kudatama,
 Kudatama, foromali yainama,
 Yainama, chombo sasa kitazama,
 Nahodha tosa nanga!

....

Shairi hili lina jumla ya beti 4 na kila ubeti una jumla ya mishororo tisa. Shairi hili limeundwa na miundo kadhaa ndani yake. Kwa mfano kila ubeti umeanza na neno “Nahodha,” na kisha mstari wa pili unafanana katika beti zote. Mstari huo ni ule usemao “Wang’ang’ania sukani,” na mwisho, neno la mwisho katika kila mstari limekuwa ni la kwanza kwenye mstari unaofuata. Hii ni kuanzia mstari wa tatu mpaka mstari wa nane. Muundo huu umelifanya shairi kuwa na uwezo na kuvuta hisia za wasikilizaji na wasomaji kuweza kuzipata vizuri dhamira zilizojificha katika shairi hili.

Diwani ya *Wasakatonge* imeandikwa kwa kuzingatia miundo mingi na ushahidi unaonekana katika uchambuzi wa data uliofanywa katika sehemu hii. Inawezekana ipo miundo mingine mingi ndani ya diwani hii, lakini kwa minajili ya kukidhi mahitaji ya utafiti huu.

4.4 Muundo katika *Dhifa*

Katika mashairi ya Dhifa kuna miundo kadhaa ya mashairi ambapo muundo wa masimulizi unajikokeza zaidi katika mashairi hayo. Muundo wa masimulizi umejitokeza na kujibainisha katika shairi lililoundwa kwa njia ya masimulizi kama ilivyojidhirisha katika shairi la “*Kuwako*,” lililopo ukurasa wa 10 Kwa mfano:

Kusema kweli nilipata kuwa mbinguni,
Nikizunguka katika nafasi finyu,
Mawazoni mwa kumbukumbu za Mungu,
Aliponisahau nilijipenyeza kwenye nyufa,
Nyembamba katika ngoma ya pumbao,
Na kama kiluilui kidogo sana nikaogelea,
Kishujaa katika moto wa machozi,
Hadi nilipogonga ukuta mwororo,
Na kuingia ndani kuwa kiumbe,
Humo nilipumzika katika rutuba ya uhai,
Nilipopata nguvu mpya,

Nilifurukuta na kuingia mto wa machozi,
 Nikatokeza dirishani na kudondoka hai,
 Niliona kwa mara ya kwanza,
 Mali iliyokuwa imefichama kwangu muda mrefu,
 Nililia kwa furaha,
 Halafu nilianza kufaidi utamu,
 Na uhalisia wa kuwako.
 ...

Shari hili limeundwa kwa muundo wa masimulizi ya kihadithi ambapo mhusika anaeleza kuwa aliwahi kuishi mbinguni, lakini baadaye tena akarejea ulimwenguni. Haya ni masimulizi ambayo hufanywa sana katika ulimwengu wa fasihi simulizi lakini hapa tunaona shairi likiwa limeundwa kwa kutumia muundo huu. Masimulizi haya yamefanywa kwa kutumia nafsi ya kwanza umoja ambayo yanamfanya msomaji au msikilizaji kuyaelewa na kuweza kuamini ingawa ni suala dhahania.

4.4.1 Muundo wa Mishororo Nane

Katika Dhifa kuna matumizi ya muundo wa mashairi yenyenye mishororo nane katika ubeti mmoja. Shairi la “*Kupatwa kwa Jua*,” ni mfano mzuri wa muundo huo kama inavyothibitika katika dondoo lifuatalo:

Kama watu waonywavyo jua lipatwapo
 Macho makavu wasilitazame
 Bali kwa cheusi kioo
 Au majini kulitazamia,
 Ndivyo wafuasi waonywavyo
 Mungu kumwelewa.
 Daima kuna wa-kati
 Daima woga, giza, kupofuka.
 ...

Shairi hili lina beti mbili na kila ubeti una mishororo nane ambapo linaeleza juu ya namna waumini wanavyoelekezwa katika kumuamini Mwenyezi Mungu. Mishororo nane katika ubeti kunaufanya ubeti kuwa mrefu, hatimaye shairi pia kuwa refu. Shairi

jingine ambalo lina muundo wa mishororo nane ni “*Ulingoni*” lililopo katika ukurasa wa 36:

Wacheza ngoma sasa wamechusha,
 Wacheza matako nje wala hawapendezi,
 Mbwembwe zao sasa ujahili,
 Na hakuna awashangiliaye,
 Wamebaki kuwashika watazamaji,
 Wacheze nao katikati ya duara,
 Wafikiri wanajua,
 Hawataki uwanjani kutoka.

...

Shairi hili lina mishororo nane katika kila ubeti kati ya beti mbili za shairi hili ambazo zinazungumzia kuhusu mahitaji ya kuwa na viongozi wapya wenye fikira mpya zinazochochea maendeleo ya umma na taifa kwa ujumla.

4.4.2 Muundo wa Mishororo Tisa

Katika diwani ya *Dhifa* yapo mashairi ambayo yana muundo wa mishororo tisa na hapa kuna shairi la “*Dikteta*” katika ukurasa wa 31:

Kama wajiona ni wewe pekee,
 Uwezaye kufikiri,
 Ulikufa karne nyingi zilizopita,
 Kilichobaki ni wako mweweseko,
 Wale uliowakemea, uliowaweka ndani,
 Uliowadhulumu na uliowaua,
 Mawazo yao sasa milizamu,
 Ambamo watoto hucheza kwa furaha,
 Na kunawa shombo uliloliacha.

...

Shairi hili lina jumla ya beti mbili na kila ubeti una mishororo tisa. Hii inaonesha kuwa kadiri mishororo inavyokuwa mingi na idadi ya beti nayo inakuwa chache. Shairi hili linazungumza juu ya umuhimu wa kila mwanajamii kusikilizwa mawazo na maoni yake juu ya kila kitu katika maisha. Kila mtu ana mawazo yake ambayo

yanaweza kuwa sawasawa na ya wengine au kutofautiana lakini yanatakiwa kuheshimiwa kwani hakuna mtu mwenye umiliki wa mawazo na maarifa. Shairi jingine ambalo lina muundo wa mishororo tisa ni shairi la “*Binti*” lililopo katika ukurasa wa 35 na hapa tunadondoa ubeti mmoja kati ya mbili.

Mchana wagubikwa,
 Usiku wazongwa na blanketi.
 Vaa, vaa kipenda roho,
 Mti ukuliao kivulini si thabiti,
 Wasomwa popote upitapo,
 Kataa kuwa ubao wa matangazo,
 Methali na misemo ya chuki,
 Au fikra za chama,
 Na vilabu vya mpira.

...

Shairi lina mishororo tisa katika ubeti huu ambao unazungumza juu ya mwanamke kujikomboa kutoka hali ya uduni inayotokana na kukubali kutumiwa kwa maslahi binafsi ya watu wengine kama chombo cha kuwatangazia biashara zao.

4.4.3 Muundo wa Mishororo Kumi na Miwili

Shairi la “*Hoja*” lina jumla ya beti mbili na kila ubeti una mishororo kumi na miwili kama linavyojitokeza katika ukurasa wa 59:

Asubuhi,
 Nikiwa ndani ya gari la utalii,
 Hiki ndicho nilichoona,
 Simba dume akimfukuza pundamilia,
 Juu anamrukia anamng’ata shingoni,
 Na chini aanguka kwa ukemi,
 Simba aanza tumboni kumrarua,
 Mlowe wa haki ya ubabe,
 Nyani mtini wabwekabweka,
 Uzuri wa sanaa ya Muumba,
 Wateketezwa kwa muda mfupi,
 Si hoja.

...

Kwa hakika mtunzi huyu ana mashairi mengi yenye muundo wa mishororo mingi kitu ambacho kinaruhusiwa katika utunzi wa mashairi ya kisasa. Mashairi ya Mohamed Khatib hatukuona shairi lenye mishororo mingi kama hili na mengine ya Euphrase Kezilahabi. Hii ni kwa sababu Mohamed Khatib anatunga mashairi ya kati na kati ambayo hayapuuzi kabisa kanuni za arudhi ya Kiswahili.

4.4.4 Muundo wa Beti za Mishororo Isiyoltinganifu

Katika diwani ya *Dhifa*, yapo mashairi kadhaa ambayo beti zake hazina idadi sawa ya mishororo katika beti zote ambapo unakuta beti kadhaa zina uwiano wa mishororo lakini beti nyingine zina mishororo pungufu. Shairi la “*Kuishi Kwajitembeza*” lililopo katika ukurasa wa 37 ni mfano mzuri wa muundo huu:

Nimemimina nyongo,
Juu ya ini la maisha yangu,
Na sasa nalila kimyakimya,
Bila mikunjo usoni.

...

Kuwako ndo muhimu,
Kuishi kwajitembeza.

Ubeti wa kwanza na wa pili ambao hatujaudondoa una mishororo minne kila mmoja. Ubeti wa tatu ambao tumeudondoa hapo juu wenyewe una mishororo miwili tu. Hili ni jambo la kawaida katika mashairi ya kisasa ya Euphrase Kezilahabi lakini si la kawaida sana kwa mashairi ya kati na kati ya Mohamed Khatib. Kwa kadiri tulivyoyaona mashairi ya Mohamed Khatib amekuwa kwa kiasi kikubwa sana akijitahidi kuwa na beti zenye mishororo linganifu ingawa zinaweza kutofautiana katika mizani zake.

4.5 Wahusika katika Wasakatonge

Wahusika wanaelezwa kuwa ni wale ambao hutumika katika kazi ya fasihi kwa lengo la kuwasilisha dhamira ambazo mwandishi anataka hadhira yake izipate. Wahusika hujibainisha katika makundi ya wanadamu, wanyama, wadudu, samaki, ndege, miti, mazimwi, mashetani, majini, madubwana na vitu vingine vilivyopo katika mazingira anayoishi binadamu.

4.5.1 Wahusika Wanyama

Wahusika wanyama wanatajwa kuwa ni wahusika muhimu sana katika ulimwengu wa fasihi simulizi tangu kale na hata leo (Wamitila, 2003). Hadithi maarufu katika fasihi simulizi ni zile ambazo zimekuwa zikitumia wahusika sungura na fisi. Katika diwani ya Wasakatonge pia kuna matumizi ya wahusika wanyama na mfano mzuri ni shairi la “*Miamba*” lililopo katika ukurasa wa 29-30:

Miamba,
Chui na simba,
Mbugani wanatamba,
Vinyama vinayumba,
Chakula cha wakubwa!
Ni sheria za mbuga?

Waovu,
Nyati na ndovu,
Mbugani waonevu,
Majani hayaliki,
Ni mboga ya wakubwa!
Ni sheria za mbuga?

Vituko,
Mamba na boko,
Huleta machafuko,
Mtoni masumbuko,
Maji yao wakubwa!
Ni sheria za mbuga?

Wanyonge,
 Wamo shidani,
 Digidigi na nyani,
 Wamo makimbizoni,
 Fisi wafurahani!
 Ni sheria za Mbuga?

Shairi hili lina jumla ya beti nne na tumezidondoa zote na kila ubeti unataja mnyama fulani kati ya wanyama wa mwituni. Wanayama wanaotajwa katika beti hizo ni chui, simba, nyati, ndovu, mamba, viboko, digidigi, nyani na fisi. Wahusika hawa kila mmoja ametajwa kwa sifa yake ambayo inawasilisha dhamira kwa wasomaji na wasikilizaji wa mshairi hilo. Wapo wanayama ambao wametajwa kuwasilisha dhamira ya mabavu na nguvu ambao wanaweza kuwa ni viongozi katika jamii. Wapo pia wanyama ambao wanawakilisha kundi la wanyonge ambao ni wananchi wa kawaida wanaoishi maeneo ya vijijini na mijini. Nadharia ya Simiotiki inaeleza kwamba, watunzi wa kazi za fasihi hutumia wahusika wanyama na ndege kwa lengo la kuwasilisha dhamira kwa hadhira lengwa. Wahusika hao wanapewa matendo kama binadamu.

4.5.2   Wahusika Samaki

Samaki hupatikana katika mito, mabwawa, maziwa na bahari na hutumiwa na binadamu kama kitoweo. Kwa jamii za Pwani na zile ziishizo kando kando ya ziwa, mito na mabwawa hutumia zaidi samaki kama kitoweo ikilinganishwa na jamii nyingine zilizoko mbali na maeneo hayo. Pia, samaki ni zao muhimu katika shughuli za uvuvi ambao umeajiri idadi kubwa ya wananchi wa Tanzania na kwingineko duniani. Katika Wasakatonge kuna shairi la “*Sivui Maji Mafu*” katika ukurasa wa 33:

...
 Kuvua pono ni tusi, na kauzu toratora,
 Vikolekole vyepesi, ni kitoweo uchwara.

...
 Huvua mikarambisi, misamaki ilofura,
 Mijipapa siyo tasi, mijodari na sangara.
 ...

Hapa, tumedondoa sehemu yenyeye majina ya samaki tu kutoka katika dondoo hili ili kuonesha namna wahusika samaki walivyosawiriwa katika mashairi yanayohusika. Samaki hawa wametumika kama kirejeleo cha kukataza wanajamii na hasa wanaume kujihusisha kimapenzi na watoto wadogo. Ubeti wa kwanza unaonya juu ya kuwa na mahusiano ya kimapenzi na watoto wadogo na dondoo la pili ndilo ambalo linaelekeza juu ya kuwa na mahusiano na watu ambao tayari wameshakomaa kiakili na kifikira.

4.5.3 Wahusika Ndege

Ndege ni wanyama warukao kwa kutumia mbawa zao mbili na wapo ambao huishi katika makazi ya watu na wengine huishi mwituni. Ndege ambao wanaishi pamoja na wanadamu maskanini ni pamoja na kuku, njiwa, bata na kanga. Ndege wa mwituni ni wengi zaidi kuliko wale wa maskanini na hujuishwa, mwewe, kunguru, bundi, kware, torondo kutaja kwa uchache. Katika diwani ya *Wasakatonge* kuna matumizi ya wahusika ndege na mfano mzuri ni katika shairi la “*Bundi*” katika ukurasa wa 43 na tumedondoa kidogo:

Jogoo la kwanza liliwika,
 Tuliolala tukaamka,
 Tulidhani kumepambazuka,
 Kaniki nyongani.
 ...

Bundi hataki kubanduka,
 Yu paani amejipachika,
 Lalialia kila dakika,
 Mambo si salama,
 Hakuna uzima.

...

Shairi hili lina wahusika ndege wawili ambao ni bundi na jogoo ambaye ni kuku kurejelea dhamira kuntu kwa wasomaji na wasikilizaji wa shairi hili. Jogoo hutumika sana katika kuwaamsha watu alfajiri mara tu awikapo. Katika maeneo ambayo bado hawana maendeleo makubwa ya teknolojia ya mawasiliano mara nyingi humtumia jogoo kuwaamsha alfajiri ili waweze kuwahi katika shughuli zao za uzalishaji mali na ujenzi wa taifa. Hivyo, jogoo huwapa wanadamu matumaini mapya ya siku mpya kuwa ni yenye mafanikio kwao.

Ndege bundi kwa upande wake, anahuishwa na nuksi na balaa kuwa mara anapolia karibu na nyumba fulani, basi katika nyumba hiyo kutapatwa na msiba au janga zito. Hivyo, watu wamsikiapo bundi analia karibu na nyumba yao humfukuza kwa lengo la kuepuka kupata majanga yanayoweza kusababishwa na kilio cha ndege huyo. Hii kwa hakika ni imani iliyopo kwa baadhi ya wanajamii ambayo hata hivyo haijathibitishwa kisayansi. Hapa kunajengwa msimbo wa kimatukio kwa mujibu wa nadharia ya Simiotiki ambapo yapo matukio ya misiba katika jamii hutokea mara baada ya bundi kulia na hivyo ndege huyu kuhusishwa na matukio hayo ya misiba.

4.5.4   Wahusika Binadamu

Wahusika binadamu katika kazi za fasihi ndio ambao wanachukua nafasi kubwa sana wakifuatiwa na wanyama. Katika mashairi ya *Wasakatonge* pia kuna matumizi ya

wahusika binadamu na hapa tunaona mfano katika shairi la “*Saddam Hussein*” lililopo katika ukurasa wa 26:

Nakuafiki, Saddam, si kwa Uarabu wako,
Sifati nasaba,
Haina nafasi,
Kwangu ukabila,
Saddam, sitataka kuuona!

...

Dondoo hili linaonesha matumizi ya mhusika binadamu ambaye aliwahi kuwa rais wa nchi ya Iraq. Sadam alihukumiwa kunyongwa mpaka kufa mara baada ya kukutwa na hatia dhidi ya makosa ya ukiukaji wa haki za binadamu katika nchi yake. Mtunzi wa shairi anaeleza juu ya hisia zake katika masuala mazima ya upendeleo katika jamii kuwa si jambo jema kutohana na ukweli kuwa wananchi wote ni sawa na kila mmoja ana haki za msingi sawa na mwingine.

4.6   Wahusika katika Diwani ya *Dhifa*

Diwani ya *Dhifa* nayo ina matumizi ya wahusika wa aina mbalimbali. Ni katika utangulizi wa diwani hii, Wamitila (2008) anaeleza bayana juu ya kuwepo kwa matumizi ya wahusika kuntu katika diwani ya *Dhifa*. Anaanza maelezo yake kwa kauli kuwa ni wazi kwamba, ushairi huwa hauhusishwi sana na matumizi ya wahusika kama ilivyo katika tanzu za fasihi za nadhari kama riwaya, tamthiliya na hadithi. Pamoja na hayo, anakiri kuwa mashairi kama tendi na tenzi huwa zina matumizi ya wahusika kwa kiasi kikubwa. Pia, mashairi mafupi mafupi ya Euphrase Kezilahabi yana matumizi ya wahusika. Katika kuthibitisha kauli hii tumewasilisha data kutohana na makundi kadhaa ya wahusika.

4.6.1 Wanyama

Katika diwani ya *Dhifa* kuna matumizi ya wahusika wanyama wengi, ila katika utafiti huu tumeona tutolee mfano shairi la “*Jibwa*” lililopo katika ukurasa wa 5:

Jibwa likitoka jikoni,
Ulimi lajilamba,
Piga limekwiba piga,
Jibwa likishika hatamu,
Haliwezi kuacha utamu,
Jibwa likianza kula mayai,
Jua wizi limefuzu,
Kesho litakula kitovu,
Cha mtoto wako pekee,
Jibwa jizi fisi.

Beti hizi mbili zimethibitisha kuwa katika mashairi ya Euphrase Kezilahabi kuna matumizi ya wahusika wanyama ambapo anatajwa mhusika mbwa na fisi. Kupitia mhusika mbwa tunapata picha ya kiongozi ambaye hawatumikii wananchi kama inavyotakiwa, bali anatumia nafasi ya uongozi aliyonayo kujinufaisha binafsi na familia yake. Pia, matumizi ya ng’ombe katika shairi la “*Alalaye*” (uk. 26), ng’ombe ametumiwa kama mhusika anayeashiria unyonywaji wa rasilimali za wananchi unaofanywa na baadhi ya watu na kuwafanya wananchi wengine, hasa wale wa kima cha chini kuendelea kuishi katika lindi la umaskini. Mwandishi anaeleza:

...
Tumeona ngozi ya ng’ombe imewambwa
Wafikiri hatujui nyama ilikokwenda.
...

Aidha, nyama ya ng’ombe ni mionganini mwa vitoweo vinavyopendwa sana na watu, ikiwa ni sawa sawa kabisa na fedha au rasilimali nyingine ambazo zinapendwa sana na watu. Ng’ombe ni sitiari iliyotumika kurejelea masuala mbalimbali yanayohusiana na uongozi mbaya juu ya rasilimali za taifa.

4.6.2 Ndege

Wahusika ndege pia wanapatikana katika diwani ya *Dhifa* kupitia mashairi kadhaa na shairi la “*Alalaye*” katika ukurasa wa 26 kuna matumizi ya mhusika kuku ambaye nyama yake inatajwa kuwa ni tamu sana na inapendwa na watu wengi. Katika muktadha huu, kuku ametumika kurejelea rasilimali za nchi ambazo zimetumiwa na wachache na kuwaachia wananchi mifupa isiyokuwa na minofu. Hili limekuwa ni jambo la kawaida katika jamii nyingi za Kiafrika ambapo viongozi wanatumia rasilimali za nchi zao kujinufaisha wao wenyewe. Mtuzi anaeleza:

...
Tumeona mifupa ya kuku jalalani,
Wadhani hatujui nani kafaidi.
...

Kuhusu utunzaji wa mali ya umma, hapa nchini, serikali ya awamu ya tano iliyopo madarakani inafanya jitihada kubwa za kupambana na wale wote ambao wanajihuisha na vitendo vya rushwa, ujisadi pamoja uhujumu uchumi.

4.6.3 Binadamu

Katika diwani ya *Dhifa* pia kuna matumizi ya wahusika watu katika mashairi yake. Hapa tumepata mfano katika shairi la “*Makaburini*” linalojitokeza katika ukurasa wa 57:

Baba, Mama. Twaitwa mzigo,
Tangu mlipotuacha. Ajali tata ya gari.

Kila siku tu mlizamu wa sababu,
Tu wadudu ndani ya kokwa.
...

Hapa, anatajwa baba na mama ambao ndio wanaendeleza uzao hapa duniani. Hata hivyo, hawapewi heshima na thamani stahiki kama wazazi, bali wanaonekana kuwa

ni watu wasiokuwa na thamani mithili ya wadudu ndani ya kokwa la tunda. Baadhi ya watoto huwadharau na kutokuwathamini wazazi wao. Katika muktadha mpana zaidi hili hutokea pale ambapo wastaafu ambao wamelitumikia taifa kwa muda mrefu, na kwa taabu nyingi nao hawathaminiwi na kupewa nafasi yao wanayostahili. Hili ni jambo lisilokubalika katika jamii yoyote ile hapa duniani.

4.6.4 Zimwi

Zimwi kwa kawaida ni kiumbe ambacho hakionekani katika maisha halisia ya jamii ingawa ni kitu ambacho kinaaminiwa kuwepo katika ulimwengu wa dhahania. Zimwi huwa ni mhusika ambaye anahuishwa na imani za uchawi na kishirikina na huelezwa kuwa, zimwi lina uwezo wa kumdhuru mtu. Mhusika huyu anapatikana katika shairi la “*Zimwi*” lililopo katika ukurasa wa 40:

Zimwi limemeza watoto wote kijijini,
Sasa lenda likitaga kuelekea ziwani.
Wanakijiji wafuatisha nyayo,
Wakihesabu matumaini na kupima hatari.
Nyumbani wanawake vilio wameanza,
Wakikumbuka uchungu walioupata.

Hapa zimwi ametumiwa kwa namna ile ile tulioisema awali ya kudhuru watu na kwa maana ya kifasihi, zimwi limetumika kwa ishara ya kuashiria ugonjwa hatari wa UKIMWI ambao umeua watu wengi katika jamii na kuziacha familia nyingi zikiwa yatima. Mambo haya yametokea katika maeneo mengi ya nchi za Afrika na sio Tanzania peke yake.

Katika diwani ya *Dhifa* kuna wahusika wadudu katika mashairi mbalimbali, lakini shairi la “*Mke wa Waziri* (Wimbo wa Harusi),” la ukurasa wa 13 lina wahusika wadudu watatu na wanajitokeza katika ubeti wa kwanza:

Wewe Monika,
 Ulitoka kwetu bila ushanga kiunoni,
 Kama **kumbikumbi** aso mbawa,
 Ulipofika mjini ukaolewa na waziri,
 Sasa wataka tusimame barabarani,
 Kukupungia matawi mabichi,
 Upitapo wainua kipua juu,
 Chogo limechongoka kama **senene**,
 Aendaye kwenye harusi ya **mende**,
 Na kutusanifu kwa mawani meusi,
 Kama nyaniachezaye sarakasi.

Shairi hili linataja wadudu kama vile kumbikumbi, senene na mende ambao wanapatikana kwa wingi katika ukanda wa ziwa Victoria. Senene na kumbikumbi ni kitoweo kizuri kwa jamii ya kanda ya ziwa hususani mkoa wa Kagera. Mende pia kwa sasa ni chakula na wapo watu wanafuga mende. Hata hivyo, katika muktadha walimotumika wadudu hawa wametusaidia kuelewa utamaduni wa jamii husika na pia kuifahamu jamii yenyewe.

4.7 Matumizi ya Lughya katika Wasakatonge

Matumizi ya lughya ni kipengele muhimu sana katika kazi yoyte ile ya fasihi kwa sababu lughya ndicho chombo ambacho kinabeba maudhui ya kazi ya fasihi. Katika sehemu hii tumewasilisha baadhi ya tamathali za semi ambazo zinajitokeza katika diwani ya *Wasakatonge*.

4.7.1 Sitiari

Sitiari ni tamathali ya semi ya ulinganisho ambayo inalinganisha vitu viwili kana kwamba vitu hivyo vinafanana kabisa bila ya kuwa na tofauti hata kidogo (Njogu na Chimerah, 1999). Katika diwani ya *Wasakatonge* kuna matumizi ya sitiari katika mashairi kadhaa tukianza na shairi la “*Usiku wa Kiza*” katika ukurasa wa 27-28 tunaelezwa kuwa:

...

Meniondokeya, wangu mahabuba,
 Nilikuzoweya, kwa yako mahaba,
 Nnajikondeya, sili nikashiba.
 Sili nikashiba, mwili ukajaa,
 Sinayo haiba, sura mesinyaa,
 Wewe ndiyo tiba, unayenifaa.

Beti hizi mbili zinadhahirisha matumizi ya sitiari ambapo mapenzi yanaonyeshwa kuwa na uwezo wa kumfanya mtu akala chakula, lakini hashibi na wakati huo huo mapenzi yanaweza kuwa tiba ya kutibu maradhi aliyonayo mtu. Sitiari hii ambayo inayafananisha mapenzi kuwa ni sawa sawa kabisa na dawa yenyewe uwezo wa kutibu maradhi, inatusaidia kujenga dhamira kwamba, mapenzi ni kitu chenye nguvu sana na haitakiwi kukifanya mchezo hata mara moja. Shairi lingine ambalo lina matumizi ya sitiari ni “*Machozi ya Dhiki*” katika ukurasa wa 28:

Machozi ya dhiki, yanibubujika,
 Huku nahiliki, sana nateseka,
 Wangu muashiki, umeadimika,
 Wala sidhihaki, nnadhulumika.

Shairi hili lina ubeti mmoja tu na mstari wa kwanza wa ubeti huu una matumizi ya sitiari ambayo ni machozi ya dhiki. Kinachojengwa hapa ni kwamba, kukosa mapenzi kutoka mtu umpedaye inaweza kuwa ni ugonjwa mkubwa ambao unaweza kumfanya mtu akawa anatokwa na machozi, lakini machozi hayo hayaonekani. Machozi ya dhiki ni ufanano wa hali dhalili ambayo haisemeki kabisa ambayo inamfanya mtu kushindwa hata kutimiza majukumu yake katika jamii. Shairi la “*Buzi Lisilochunika*” katika ukurasa wa 45 nalo lina matumizi ya sitiari kama ifuatavyo:

Hili buzi buzi gani, buzi lisilochunika,
 Halina ngozi laini, inayoweza kutoka,
 Lina manyoya mwilini, ambayo yamefunika
 ...

Ubeti huu unabainisha bayana kuwa buzi linalosemwa hapa ni mtu ambaye hatoi fedha zake kwa wanawake hovyohovyo kwa lengo la kupewa mapenzi. Kile kitendo cha mtu, hasa mwanaume kuwa mgumu katika kutoa fedha kwa wanawake wenye tabia ya kuhongwa ndio kinamfanya aitwe kuwa ni buzi ambalo halichuniki ngozi yake. Mbuzi anapochinjwa, tunatarajia kuona akichunwa ngozi yake; kisha nyama hugawanywa katika vipande tayari kwa matumizi. Wakati mwingine, hutokea kukawa na mbuzi ambaye ngozi yake ni ngumu na hivyo kuwa vigumu kuichuna. Hivyo hivyo, wapo wanaume ambao hawatoi fedha kwa wanawake wa nje ya ndoa au hata ndani ya ndoa. Hawa ndio ambao wanaitwa kuwa ni mabuzi.

4.7.2 Matumizi ya Tashibiha

Tashibiha ni tamathali ya usemi ambayo inalinganisha vitu kwa kutumia viunganishi mbalimbali ikiwa ni pamoja na; kama, kama vile, sawa sawa na, kana kwamba, mithili ya, mfano wa, kutaja kwa uchache. Shairi la “*Mahaba*” lililopo katika ukurasa wa 1 ni mfano mzuri wa matumizi ya tashibiha ambapo kuna beti 4 na zote zina matumizi ya tashibiha, hususani katika mshororo wa kwanza wa kila ubeti kama ilivyooneshwa katika shairi hili:

Kama mahaba mzigo, nitwike usinituwe,
Lau ni pande la gogo, liache silipasuwe,
Kama mahaba kipigo, ni radhi kinisumbuwe,

Kama mahaba maudhi, nipe ili uenziwe,
Hata madhila naridhi, wala usishutumiwe.

...

Kama mahaba matusi, nahiyari nizomewe,
Wala sitasema basi, hayanitii kiwewe.

....

Kama mahaba wazimu, sihitaji nitibiwe,
Bora niwe chakaramu, nipigaye watu mawe.

...

Matumizi ya tashibiha katika beti za shairi hili yapo wazi ambapo mapenzi yanafananishwa na mambo mbalimbali ambayo kwa hakika yanaonesha kuwa mapenzi ni kitu chenye nguvu sana katika jamii. Mathalani, kuna mshororo mmoja unasema, kama mapenzi ni mzigo basi mbebaji asituliwe mzigo huo aendelee kuubeba tu katika maisha yake yote. Kubeba mzigo kwa muda mrefu bila ya kuutua ni adha kubwa ambayo inaweza kumfanya mtu kupata madhara katika mwili wake. Lakini, haijalishi kwa mtu mwenye mapenzi ya dhati kwa ampendae atavumilia tu. Hapa kinachosemwa ni hali ya uvumilivu katika suala zima la mapenzi. Mapenzi wakati mwingine hukumbwa na changamoto na kuwa ni mithili ya mzigo mzito ambao wakati mwingine kuubeba ni vigumu sana.

Shairi jingine ambalo lina matumizi ya tashibiha ni “*Kansa*” linalopatikana katika ukurasa wa 4 na hapa chini tumedondoa ubeti wa 3 kama ifuatavyo:

Imekuwa ni donda, donda lisotibika,
Limeanza kuvunda, kuvunda kupasuka,
Lanuka kama ng’onda, ng’onda asokauka.

Mshororo wa mwisho wa ubeti huu ndio ambao unadhihirisha matumizi ya tashibiha ambayo inarejelea madhara ya uongozi mbaya katika jamii. Uongozi mbaya wa kujihusisha na vitendo vya rushwa ni sawa na ugonjwa wa kansa. Kansa ikiishaingia mwilini na kusambaa sehemu kubwa ya mwili ni vigumu sana kuitibu. Hivyo hivyo, viongozi wengi wa ngazi zote za utawala wakijiingiza katika rushwa na ufisadi inakuwa ni si jambo jepesi kukomesha hali hiyo. Hii inakuwa sawasawa na ugonjwa wa kansa.

4.7.3   **Lugha ya Mafumbo**

Katika ushairi huwa kunakuwa na matumizi ya lugha ya mafumbo ambapo jambo linaloelezwa mara nyingine huwa sio hilo bali kuna jambo jingine ndani yake (Alhabib, 2012). Shairi la “*Vitamu*” ambalo lipo katika ukurasa wa 44 limeundwa kwa lugha ya mafumbo:

Vitamu vinapopikwa, vyema vikaandaliwa,
Viungo vikapachikwa, vizuri kuchanganyiwa,
Vya kupaza na kupakwa, kwa utamu hunogewa.

Ubeti huu umetumia lugha ya mafumbo ambapo vitamu vinavyosemwa hapa ni tendo la ndoa ambapo inaelezwa kuwa ni vizuri wahusika wakaandaana kabla ya kuingia moja kwa moja katika tendo hilo. Maandalizi ni muhimu kwa pande zote mbili ili kuweka mambo vizuri. Jambo hili limesemwa mahali pengi, ikiwa ni pamoja hata na wataalamu wa masuala ya ndoa na mahusiano. Shairi la “*Sivui Maji Mafu*” lililopo katika ukurasa wa 33 nalo limeundwa kwa lugha ya mafumbo. Kwa mfano:

Uvuvi wa maji mafu, hauna hata tijara,
Samaki wake hafifu, hapana ila hasara,
Ni kazi ya usumbufu, wavuvi unatukera.
Kuvua pono ni tusi, na kauzu toratora,
Vikolekole vyepesi, ni kitoweo uchwara,
Vijipweza na vingisi, kwangu si vyakula bora.
...
Huvua mikarambisi, misamaki ilofura,
Mijipapa sio tasi, mijadari na sangara
Vitowezi wasiwasi, mimi vyanikerakera.

Beti hizi mbili zinazungumza juu ya watu wazima kuwa na mahusiano ya kimapenzi na watoto wadogo ambao wamewazidi umri. Mafumbo yamejengwa kuitia majina ya samaki yaliyotajwa kwenye beti husika kitu kinachoonesha kuwa katika jamii wapo watu ambao huwa na mahusiano ya kimapenzi na watoto wadogo. Ni jambo jema kwa watu wazima kuwa na mahusiano ya kimapenzi na watu wazima wenzao

ambao wanalingana au kukaribiana kwa umri kuliko kuwa na mahusiano na mtu ambaye anaweza kuwa mtoto au mjukuu kwa mhusika. Haya yanatibitishwa katika ubeti wa 4 wa shairi hapo juu. Samaki aina ya mikarambisi ni samaki wakubwa wanaohusisha jodari na sangara. Samaki hawa wanafananishwa na watu wazima ambao tayari wanaelewa maana ya mapenzi na sio watoto wadogo ambao bado hawajapevuka vizuri.

4.7.4 Lughya ya Takriri

Takriri ni lughya ya marudiorudio ambayo hujitokeza katika njia mbalimbali kama vile, takriri silabi, neno, aya wakati mwingine sentensi nzima kurudiwarudiwa. Kwa minajili ya malengo ya utafiti huu tumeona tutolee mfano shairi la “Afrika” lililopo katika ukurasa wa 6:

Lini?
 Afrika utakuwa,
 Bustani ya amani,
 Ukabila kuuzika,
 Udini kuufyeka
 Ni lini?
 Lini?

Afrika utakuwa,
 Ziwa la utulivu,
 Kufisha uonevu,
 Kumaliza uovu,
 Ni lini?

Mshororo wa kwanza unajirudia kila mwanzoni mwa ubeti na mwishoni mwa ubeti. Hii inatoa msisitizo kwamba, nchi za Afrika zinatakiwa kushughulikia masuala ya kukomesha ukabila na uonevu kwa haraka sana kwani mambo hayo hayana nafasi tena katika kipindi hiki cha maendeleo ya sayansi na teknolojia. Vilevile, mshororo wa pili nao unajirudia katika beti zote kumi na mbili kwa namna ileile. Hapa

unapatikana msisitizo mkubwa juu ya Afrika kuhakikisha kuwa inakuwa ni mahali salama pa kuishi. Matumizi mengine ya takriri yanajitokeza katika shairi la “*Tonge la Ugali*” lililopo katika ukurasa wa 20:

Wanasemana,
Wanasutana,
Wanakanyana,
Kwa tongue la ugali!
Wanasegana,
Wasuguana,
Watukanana,
Kwa tongue la ugali!

Shairi hili lina jumla ya beti 4 na kila ubeti una mishororo minne na ule mshororo wa nne unajirudia katika beti zote. Kibwagizo “kwa tongue la ugali,” kimerudiwa katika beti zote kutoa msisitizo kwamba matatizo mbalimbali ambayo yanatokea katika jamii ya leo yanababishwa kwa kiasi kikubwa na tamaa ya tumbo. Ile hali ya watu kutaka kupata zaidi kuliko wengine ndio ambayo huwajengea watu tabia ya ubinafsi na hata wakati mwingine kufikia hali ya kuwa fisadi na mla rushwa mkubwa. Njaa ni adui mkubwa sana wa binadamu, kwani anaweza kufanya jambo lolote lile ili aweze kutibu njaa yake. Hata hivyo, zipo njaa nyingine ambazo ni za ziada na ndizo zinazowafanya watu kuwa wabinafsi.

4.8 Matumizi ya Lughya katika Diwani ya *Dhifa*

Diwani ya *Dhifa* ina matumizi ya vipengele kuntu vya matumizi ya lugha ikiwa ni pamoja na tashibiha, sitiari, jazanda, mafumbo, sauti mbalimbali, tashihisi, na tanakali sauti. Ufanuzi wa kina kwa kila kimoja umefanya katika sehemu zinazofuata hapa chini:

4.8.1   **Lugha ya Tashibiha**

Matumizi ya tashibiha yanajitokeza kwa kiasi kikubwa katika mashairi ya *Dhifa* jambo linaloashiria kwamba, mtunzi ni bingwa wa matumizi ya tashibiha. Shairi la “*Kwa Walimu Wote*” lililopo katika ukurasa wa 1-2 lina matumizi ya tashibiha katika ubeti wa mwisho wa shairi hilo:

...

Sikilizeni kwa makini,
Umoja hatuna,
Twasambaratika kama nyumbu,
Tulichonacho ni woga,
Na kinachotunganisha ni unafiki,
Lakini tusikate tamaa kama mbuni,
Tukiupata umoja bado tunayo silaha.
Kura.

Maneno yaliyokelezwa wino katika dondo hapo juu ndiyo ambayo yanathibitisha uwepo wa tashibiha katika shairi linalohusika. Shairi hili linawalenga walimu ambao wanadaiwa kuwa hawana umoja pale wanapokuwa wanapigania haki zao za msingi ambapo hali hiyo inafananishwa na namna nyumbu wanavyosambaratika pale inapotokea wanafukuzwa na simba au chui. Kila mmoja hukimbia kwa kutumia njia yake na yule ambaye ni dhaifu hukamatwa kiurahisi na kuliwa. Walimu wanapokosa umoja miongoni mwao, basi na utatuzi wa changamoto na madai yao pia huwa ngumu kutatuliwa kwa haraka. Matumizi mengine ya tashibiha yanajitokeza katika shairi la “*Mpiga Zeze*” lililopo katika ukurasa wa 8 na hapa nitadondoa sehemu tu kama ifuatavyo:

...

Nilikuwepo Maira alipoliwa na simba,
Alipiga kelele kama mbuzi
Hadi simba alipong’oa ulimi wote,,
Kuzima domo lake pana.

Mshororo uliokolezwa wino una matumizi ya tashibiha ambapo inaelezwa kuwa kitendo hicho cha kuliwa na simba kilikuwa ni cha uchungu mkubwa kwa muhusika. Tashibiha hii imetumika kutoa msisitizo wa dhamira kwa msomaji na msikilizaji wa shairi hili. Matumizi mengine ya tashibiha tunayapata katika shairi la “*Mke wa Waziri* (Wimbo wa Haarusi” lililopo katia ukurasa wa 13 pale anaposema:

...

Chogo limechongoka kama senene,
Aendaye kwenye harusi ya mende,
Na kutusanifu kwa mawani meusi,
Kama nyaniachezaye sarakasi.

...

Mishororo iliyokolezwa wino ina matumizi ya tashibiha ambapo ile ya kwanza imetumika kama lughya utani lakini inaeleza dhamira fulani kwa wasomaji na wasikilizaji wa shairi hilo. Pia mshororo wa nne nao pia una tashibiha ambayo ni ya kimzaha lakini ina ujumbe ndani yake. Baadhi ya viongozi wanapopata madaraka hujisahau na kujiona wao ni bora na watukufu zaidi kuliko wale ambao wamewachagua na kuwapa nafasi hizo za uongozi. Matumizi ya tashibiha yanaendelea kujitokeza katika mashairi mengine kama “Wakati Fulani,” “Mtakaso,” na “Niliona,” yaliyopo katika kurasa za 15, 19 na 33. Kwa jumla, tunaweza kusema kwamba, mashairi ya dhifa yana matumizi makubwa ya tashibiha na kwa muhtasari tumeweza kubainisha haya machache.

4.8.2 Sitiari katika Diwani ya *Dhifa*

Katika diwani ya *Dhifa* kuna matumizi ya sitiari na mfano mzuri ni shairi la “Njia *Tuliyopitishwa*” lilipo katika ukurasa wa 3:

Ingawa hatuna machozi ya moto,
Yatayofuta aibu hii tukufu,
Bendera ya haki itapepea daima,
Daima tutakuwa na kuwako,

Mbele ya umoja thabiti
Milima na vichuguu hulala.

Mshororo wa kwanza ndio ambao una matumizi ya sitiari hususani maneno “machozi ya moto,” ambayo imetumika kuonesha kuwa haki katika jamii ni kitu ambacho kinatakiwa kupiganiwa bila ya kuchoka. Machozi ya moto ni kauli ambayo inatoa hamasa kwa wananchi kuhakikisha kwamba hawaachi kupigania haki zao kwa kuwa palipo na haki uongo hujitenga. Matumizi mengine ya sitiari yanaonekana katika shairi la “*Kijumba*” la ukurasa wa 21:

...

Hofu ya kuvuka ni ya wakuzikao,
Wasojua utamu wa sahau,
Kufa ni kufungua kamba za viatu,
Zilizokushinda kufungua muda mrefu,
Wakati vipyta vyasubiri,
Vilio ni “simama deedee,
Nikupe mkaatee!”

Sitiari inajitokeza pale inapoelezwu kuwa “kufa ni kufungua kamba za viatu,” ambazo zilimshinda mtu kufungua muda mrefu kitu ambacho kinatufanya tuone kuwa kifo ni kitu cha kawaida sana. Katika hali ya kawaida, kifo ni kitu ambacho kinaogopewa sana katika jamii lakini mshairi anakieleza kifo kuwa ni kitu cha kawaida sana ambacho watu hawapaswi kuogopa. Pia, vilio ambavyo wanakuwa wakilia wafiwa baada ya kuondokewa na mpendwa wao vinalinganishwa na michezo ya watoto kana kwamba ni mchezo tu ambao hauna maana yoyote. Kwa maneno mengine ni kuwa, hakuna haja ya watu kulia katika msiba kwa sababu ni jambo la kawaida mno ambapo kila binadamu ni lazima ataonja umauti.

4.8.3 Tashihisi katika Diwani ya *Dhifa*

Tashihisi ni tamathali ya semi ambayo inavipa urari wa kutenda kama binadmu viumbe ambavyo havina uwezo huo (Mulokozi, 1996). Katika ulimwengu wa fasihi

ni jambo la kawaida kusikia miti inatajwa kuwa inacheka au inanung'unika, mbwa anasoma, sungura anaandika, fisi anacheka na jiwe linaongea. Katika diwani ya *Dhifa* kupitia shairi la “*Bonde*” lililopo katika ukurasa wa 29 tumeona matumizi ya tashihisi kama ifuatavyo:

Hapo zamani za kale palikuwa na giza,
 Halafu kutoka mlima Kilimanjaro jua likachomoza,
 Kwa tabasamu likang'ara juu ya nchi,
 Pakawa na mwanga.

Halafu kutoka mlimani maneno makubwa,
 Yalijiviringisha kwa nguvu za wazo,
 Yakiangusha miti na nyumba za waliojua kusema,
 Pakawa na ukimya.

Katika hali ya kawaida jua huwa halitabasamu bali ni wanadamu ndio wenye sifa na uwezo wa kutabasamu. Lakini, kupitia dondo hapo juu hasa ubeti wa kwanza mshororo wa tatu tunaelezwa kuwa jua lilitabasamu. Hii inarejelea juu ya Mwenge wa uhuru kuwekwa juu ya mlima Kilimanjaro kwa lengo kumulika nchi nzima ili pale penye chuki pawe na upendo na pale pasipokuwa na matumaini pawe na matumaini. Katika ubeti wa pili tunaambiwa kuwa maneno kutoka mlimani yalijiviringisha mpaka chini na kuangusha miti na nyumba za watu. Katika hali ya kawaida, maneno hayana uwezo wa kuvunja miti na nyumba ila kinachosemwa hapa ni kuwa, wanajamii walinyimwa fursa ya kuamua juu ya mambo mbalimbali kuhusu maisha yao na viongozi ndio ambao walikuwa wakiamua kila kitu kwa niaba yao.

4.8.4 Jazanda katika Diwani ya *Dhifa*

Jazanda huelezwa kama ni tamathali ya semi ambayo inalinganisha vitu viwili bila kutumia kiunganishi (Wamitila, 2008). Matumizi ya tamathali hii yanajibainisha katika katika shairi la “*Jibwa*” ambalo lipo katika ukurasa wa 5 na tumedondoa sehemu ifuatayo:

Jibwa likianza kula mayai,
 Jua wizi limefuzu,
 Kesho litakula kitovu,
 Cha mtoto wako pekee
Jibwa jizi fisi.

Mshororo wa mwisho ndio ambao una matumizi ya jazanda ambapo mbwa anafananishwa na fisi, lakini bila ya kutumia kiunganishi. Fisi ni mnyama ambaye kazi yake kubwa ni kuvizia na kula masalia ya mnyama aliyeliwa na wanyama kama simba, chui na mbwa mwitu. Katika mukatadha huu anarejelewa mtu ambaye amepewa madaraka au uongozi katika jamii lakini kazi yake kubwa ni kutumia rasilimali za jamii yake kwa maslahi binafsi. Kiongozi huyo anachukua kila kitu na kuiacha jamii ikiwa haina kitu bali iliyojaa umaskini.

4.8.5   Lughya ya Mafumbo

Matumizi ya lughya ya mafumbo yanajitokeza katika mashairi mengi ya diwani ya *Dhifa* ambapo mshairi anaeleza dhamira zake kwa lughya ya kufichaficha. Shairi la “*Madomo Mapana*,” katika ukurasa wa 7:

...

Ng’ombe amekamuliwa na Wazungu
 Waarabu, Wahindi, na Wao
 Sasa anatoa damu.
 Vilivyobaki ni chai ya rangi
 Na madomo mapana zaidi
 Yaliyo bado hai.
 Kuimba nimeimba.

Shairi hili limetumia maneno ya kawaida kabisa lakini yenye mafumbo ndani yake ambapo ng’ombe anayetajwa hapa ni nchi ambazo zilitawaliwa na wakoloni ambao walinyonya rasilimali za Makoloni kwa lengo la wao kuzipatia maendeleo nchi zao za huko Ulaya. Pamoja na rasilimali za nchi kunyonywa na wakoloni, pia wapo

baadhi ya viongozi ambao nao wamebadilika na kuwa wanyonyaji badala ya kuwa viongozi. Hawa ndio ambao wanatajwa kuwa ni madomo mapana ambayo bado yapo hai. Shairi lingine ambalo lina matumizi ya lugha ya mafumbo ni “*Zimwi*” katika ukurasa wa 40:

...

Zimwi litujualo limetula likatwisha,
 Mchangani limekunguwaa kivulini,
 Likiota pa kujisaidia,
 Nzi watambaa wakinyonya udenda,
 Watoto ndani wahesabu mali,
 Wakifikiria pa kutoboa.

Ubeti huu una matumizi ya lugha ya mafumbo na hususani kutumiwa kwa “zimwi,” ambapo anaweza kuwa ni kiongozi ambaye ameiongoza jamii yake vibaya. Kiongozi ambaye kazi yake ni kula rushwa na kusababisha wananchi wake kuendelea kuwa maskini. Viongozi wa aina hii wapo katika jamii na wanapaswa kukomeshwa.

4.8.6   Lugha Isiyo ya Tafsida

Lugha ya tafsida ni ile ambayo inatumika kutaja vitu au mambo ambayo katika hali ya kawaida hayawezi kutajwa katika hadhara bali katika faragha. Watunzi wengi wa kazi za fasihi hutumia lugha ya tafsida, lakini Euprase Kezilahabi hutumia lugha isiyokuwa ya tafsida katika baadhi ya kazi zake. Mfano mzuri katika diwani ya *Dhifa* unapatikana katika ukurasa wa 33 kupitia shairi la “*Niliona*”:

Mawazo yakinuua mbio,
Pumbu na shanga vikionekana,
 Kama mbwa wafukuzao cheche,
 Na baada ya muda kurudi wakichechemea,
 Na kulialia, damu zikiwachuruzika,
 Kwa mwindaji asiye jina,
 Aliyedhihirisha kwa ishara niliona.

Dondoo hili lina matumizi ya lugha ya wazi ambayo si ya tafsida hususani katika mshororo wa pili. Pumbu ni kiungo katika sehemu ya uume na kwa jina jingine hujulikana kama korodani. Matumizi ya lugha ya aina hii ni nadra sana kuyakuta yakinkeza katika fasihi ya ukanda wa Pwani katika mashairi kama *Wasakatonge*. Hii ni kwa sababu kwa mujibu wa mila na desturi za Waswahili hairuhusiwi kabisa kutaja maneno ya faragha kwa lugha isiyokuwa ya tafsida. Huo ndio ustaarabu wa Waswahili.

4.8.7 Tanakali Sauti katika *Dhifa*

Matumizi ya lugha ya tanakali sauti mara nyingi hujitokeza pale ambalo kuna kuwa na mwigo wa sauti unaotokana na kutendwa kitendo fulani. Katika diwani ya *Dhifa* yapo mashairi kadhaa ambayo yana matumizi ya tanakali sauti na shairi la “Puuu!” lililopo katika ukurasa wa 41 ni mfano mzuri na hapa chini tumedondo shairi hilo:

Sitaki! Sitaki!
Puuu!
Sitaki! Sitaki!
Puuu!
(Kimya).

Shairi hili linaweza kuelezea kwa namna mbalimbali lakini ile tunayoiona sisi ni kama tukio la ubakaji ambapo aliyekuwa akibakwa ndiye aliye kuwa akisema “sitaki,” lakini mbakaji alikuwa akimwangusha chini. Inaonekana azma ya ubakaji ilikamilika kwani inaelezwa kuwa baada ya mabishano na mapambano kisha kukawa kimya. Hapo katika kimya inaonekana ndipo kitendo hicho kiovu kikafanyika ambacho kwa dhati kabisa hakikubaliki katika jamii. Shairi lingine ambalo lina matumizi ya tanakali sauti ni “Pa!” ambalo ndilo shairi la mwisho katika diwani hii. Shairi hili lipo ukurasa wa 60 na tumelidondo kama ifuatavyo:

Pa! Pa! Pa!
 (Kimya)
 Pa!

Shairi hili linaweza kuelezea kwa namna nyingi. lakini kikubwa ni kama mtu aliyejifungia ndani ya nyumba kisha akawa anajipigiza chini au ukutani kutokana na sababu mbalimbali pengine wivu wa mapenzi, hali ngumu ya maisha, msongo wa mawazo na mambo mengine yanayohusiana na hayo. Wakati mwingine, inawezekana hata mtu akawa hajipigi ukutani wala kujipigiza chini lakini ule ugumu wa maisha unamfanya asikie sauti kama hii katika mawazo yake. Ugumu wa maisha si jambo jema sana katika jamii linaathari nyingi sana.

4.9 Mandhari katika Diwani ya *Wasakatonge*

Mandhari ni mahali ambapo kazi ya fasihi inafanyikia au inapotokea na huwa kuna mandhari za aina mbili ambazo ni mandhari ya halisi na mandhari ya kubuni (Senkoro, 2006). Mandhari ya halisi ni ile ambayo inataja mazingira ya kijiografia kama makazi, milima, mabonde, bahari, maziwa, mito na mazingira mengi mengine. Mandhari mara nyingi huhuishwa na tanzu za hadithi na riwaya, tamthiliya huku ushairi ukiwa hauhusishwi sana na mandhari. Hii haina maana kuwa katika mashairi hakuna mandhari la hasha, mandhari katika ushairi hujitokeza kwa njia kudokezwa ambapo kudokezwa huko husaidia katika kuwasilisha dhamira kwa hadhira iliyokusudiwa. Diwani ya *Wasakatonge* ina matumizi ya mandhari na hapa tumetolea mfano shairi la “*Bandarini*” lililopo ukurasa wa 35:

Nimefika bandarini, sitaki tena safari,
 Bahari siitamani, si kwa nguvu si hiyari,
 Usafiri wa majini, kwangu mimi si mzuri.
 Dharuba ilinipata, katikati ya bahari,
 Radi nazo zikadata, na mvua nazo kujiri,

Na tufani zikafata, ikawa tupu hatari

Kiitikio

Sitopanda majahazi, vingalawa na vihori,
Adha yake siiwezi, ya kuleweshwa chakari,
Sisafiri kwa nyambizi, wala kubwa manuwari.

Dondoo hili linathibitisha matumizi ya mandhari ya bahari ambapo vyombo vyaa usafiri wa majini vimetajwa. Pia, adha ya kusafiri katika maji nayo pia imetajwa. Bahari inapochafuka hufanya usafiri wa majini kuwa mbaya sana ambapo baadhi ya abiria hutapika na wengine kuishiwa nguvu. Mandhari ya bahari inajitokeza katika shairi la “*Nahodha*” ambalo lipo ukurasa wa 41-42. Mwandishi anaeleza:

Nahodha,
Wang’ang’ania sukanii,
Mechafuka, bahari siyo shuwari,
Si shuwari, pepo zinatuathiri,
Zaathiri, na mawimbi ni hatari,
...

Matumizi ya mandhari ya bahari yanatoa uthibitisho kwamba mtunzi wa kazi hii ni mzaliwa wa pwani ya bahari ya hindi hususani katika kisiwa cha Unguja. Mandhari hii inamtaka nahodha kuwa makini ili chombo kisijekwenda mrاما.

4.10 Mandhari katika *Dhifa*

Mtunzi Euphrase Kezilahabi ana matumizi ya mandhari ya aina mbili ikiwa ni mandhari ya kubuni na mandhari halisia. Mandhari ya kubuni ni ile ambayo anaielezea katika udhahania zaidi. Tukitazama shairi la “*Kuwako*” katika ukurasa wa 10 tunaona bayana matumizi ya mandhari ya kubuni:

Kusema kweli nilipata kuwa mbinguni,
Nikizunguka katika nafasi finyu,
Mawazoni mwa kumbukumbu za Mungu,
Aliponisahau nilijipenyeza kwenye nyufa,

Nyembamba katika ngoma ya pumbao,
 Na kama kiluilui kidogo nikaogelea,
 Kishujaa katika mto wa machozi.

...

Dondoo hili lina matumizi ya mandhari dhahania ambapo katika hali ya kawaida hakuna binadamu ambaye anaweza kwenda mbinguni na kuonana na Mwenyezi Mungu. Tunafunzwa katika mafundisho ya dini kwamba Mungu hauneonekani na ni mjuzi wa kila kitu kwa sababu ndiye muumba wa viumbe vyote. Mtunzi anatueleza kwamba, “Mungu alipomsahau alijipenyeza kwenye nyufa,” katika mafunzo ya dini Mungu huwa hasahau; kwa kuwa ana kumbukumbu za kila kitu kinachoendelea katika maisha ya binadamu na viumbe wengine. Hii inaonesha bayana kwamba mtunzi huyu anatumia mandhari ya kubuni ambayo ni uhalisi mazingaombwe kwa jina jingine katika utunzi wa mashairi yake.

Mtunzi, pia ana matumizi ya mandhari ya halisi ambayo yanajitokeza katika mashairi mbalimbali, lakini sisi tunadondo sehemu ya shairi la “*Namagondo III*” lililopo katika ukurasa wa 34:

Najua hapa nilivuta pumzi ya kwanza,
 Na labda ya mwisho nitaitoa hapa,,
 Roho yangu itakuwa imechakaza viatu,
 Vilivyokanyaga pengi,
 Penye miiba, tope, moto na mazulia.

...

Chai yangu nitakwisha kunywa,
 Kikombe changu kukikabidhi,
 Na kusema: kwa heri nabili,
 Kwa heri miti; ndugu na marafiki,
 Na watoto kwa heri.

...

Sehemu hii ya shairi la “*Namagondo III*” inaswairi mandhari halisia ambapo kunatajwa vitu halisia kadhaa ikiwa ni pamoja na mto nabili, chai, viatu, watoto, matope, miiba, ndugu na marafiki. Kwa jumla, Namagondo ni kijiji kilichopo katika kisiwa cha Ukerewe ambapo ndipo anapozaliwa mtunzi, Euphrase Kezilahabi.

4.11 Muhtasari katika Kufanana na kutofautiana kwa Fani

Lengo mahsus la kwanza la tasinifu hii lilikuwa ni kulinganisha matumizi ya fani katika vitabu viwili vya mashairi ambavyo ni *Dhifa* na *Wasakatonge* huku lengo mahsus la pili likiwa ni kuelezea utofauti wa matumizi ya fani katika diwani hizo. Katika sura hii tumewasilisha na kuchambua data kwa kurejelea vipengele vikuu vya fani ambavyo ni mtindo, muundo, wahusika, matumizi ya lugha na mandhari. Kwa jumla, matokeo ya utafiti yanaonesha kuwa upo ufanano na utofauti wa vipengele kadhaa vya fani katika diwani zote mbili.

4.11.1 Mtindo

Watanzi wote wawili wana matumizi ya mitindo mbalimbali ambapo ufanano upo kidogo sana na utofautiano ukiwa mkubwa. Tumeona ufanano katika kipengele cha mizani na vina ambapo tumeona kidogo kuna namna fulani wanakaribiana. Hata hivyo, matumizi ya vina na mizani katika mashairi ya *Wasakatonge* yana nafasi kubwa sana ikilinganishwa na diwani ya *Dhifa*. Katika dhifa ni shairi moja tu ndilo tulilibaini likiwa na matumizi ya vina na mizani lakini katika diwani ya *Wasakatonge* kuna mashairi mengi zaidi.

Kwa upande wa matumizi tofauti ya mtindo tumeona katika diwani ya *Wasakatonge* kukiwa na matumizi ya mtindo wa msisitizo, uwili na mtindo wa matumizi ya

kiitikio. Katika mashairi ya *Dhifa* tumeona matumizi ya mitindo ya shairi ndani ya shairi, dhana ya kimya, ukinzani na dhahania. Ukitazama mitindo hii kwa makini utabaini kuwa Mohamed Khatib ni mtunzi wa mashairi ya kimapokeo ambaye huku Euphrase Kezilahabi akwa ni mtunzi wa mashairi ya kisasa ambaye hakaribiani hata kidogo na wanamapokeo.

4.11.2 Muundo

Katika kipengele cha muundo tumbaini kuwa ufanano ni mdogo sana ikilinganishwa na utofauti uliopo. Katika *Wasakatonge* kuna matumizi ya muundo wa mshororo wa kipande kimoja, mshororo wa vipande viwili na vipande vitatu. Miundo mingine ni idadi tofauti ya vipande katika mishororo, mashairi ya mishororo mitano, sita, saba na tisa. Kwa upande wa *Dhifa* tumeona kuna muundo wa masimulizi, muundo wa mishororo nane, mishororo tisa, mishororo kumi na miwili na muundo wa beti za mishororo isiyolinganifu. Tunapotazama matumizi ya muundo tunaona kuwa tofauti kubwa iliyopo ni kwamba, katika mashairi ya *Wasakatonge* kuna uzingativu mkubwa wa beti kuliko ilivyo katika diwani ya *Dhifa* ambapo muundo wa masimulizi unapewa nafasi kubwa zaidi. Pia, tumeona katika *Dhifa* kuna matumizi ya mishororo mingi ambayo inafikia kumi na mbili kwa ubeti mmoja. Kwa msingi huo, mtunzi Mohamed Khatib anaonekana kuwa ni mshairi ambaye amejiweka kati na kati ikiwa na maana kwamba si mwanamapokeo wala usasa. Euphrase Kezilahabi kwa upande wake, anaonekana kuwa na muundo wa kipekee zaidi ambao tunauita kuwa ni muundo wa kisasa.

4.11.3 Wahusika

Matokeo ya utafiti wetu yanabainisha kuwa, watanzi wote wiwili wana matumizi ya wahusika wa aina mbalimbali ambapo katika mashairi ya *Wasakatonge* tumeona

wahusika wanyama, samaki, ndege na binadamu. Hali kadhalika katika diwani ya *Dhifa* tumeona kuna wahusika wanyama, ndege, binadamu, zimwi, na wadudu. Euphrase Kezilahabi anaonekana kuwa na matumizi ya wahusika kama zimwi na wadudu ambao hawakutumiwa katika ushairi wa *Wasakatonge*. Wakati huo huo Mohamed Khatib anaonekana kuwa na matumizi ya wahusika samaki ambao hajatumiwa katika diwani ya *Dhifa*. Kupitia matumizi ya wahusika hawa, dhamira mbalimbali zimeweza kuwasilishwa kwa wasomaji na wasikilizaji wa mashairi haya. Matokeo ya utafiti yamebaini kuwa, uteuzi wa wahusika hutegemea mazingira yaliyomkuza mtunzi ambapo humfanya kuteua wahusika ambao wapo katika mazingira yake.

4.11.4 Lughā

Lughā ndicho chombo ambacho kinatumika katika kubeba maudhui ya kazi yoyote ile ya fasihi ushairi wa *Wasakatonge* na mashairi ya *Dhifa* ukiwa ni mojawapo. Katika diwani ya *Wasakatonge* tumeweza kubainisha matumizi ya lugha ya sitiari, tashibiha, lugha ya mafumbo na takriri. Kwa upande wa *Dhifa* tumebainisha tashibiha, sitiari, tashihisi, jazanda, mafumbo, lugha iso tafsida na tanakali sauti. Kwa jumla, tumeona kwamba, upo ufanano mkubwa katika matumizi ya lugha ya tamathali za semi baina ya washairi hawa wawili huku tofauti kubwa ikiwa ni katika matumizi ya lugha isiyokuwa ya tafsida ambayo inaonekana kujitokeza katika diwani ya *Dhifa* na hajitokezi kabisa katika mashairi ya *Wasakatonge*. Sambamba na hilo, tumebaini kuwa Mashairi ya *Wasakatonge* yametumia lugha ya Kiswahili ambayo inavuta zaidi masikio ya wasikilizaji kuliko ilivyo katika mashairi ya *Dhifa*. Sababu kubwa ya hali hii ipo wazi ambapo inafahamika kuwa Mohamed Khatib ni mzaliwa

wa Pwani huko Unguja katika eneo la Uzini Kiswahili kikiwa ni lugha yake ya kwanza. Euphrase Kezilahabi amezaliwa kisiwani Ukerewe na Kiswahili ni lugha yake ya pili. Katika hali kama hii haiwezekani wawili hawa kuwa na ulumbi sawa katika matumizi ya lugha ya Kiswahili.

4.11.5 Mandhari

Mandhari ni mahali ambapo kazi ya fasihi inatajwa kutokea au kufanyikia. Ingawa katika ushairi huwa hakuelezwu sana kuwa na matumizi ya mandhari lakini mandhari ipo na hutumika kwa malengo maalumu ikiwa ni pamoja na kudokeza dhamira kwa hadhira yake. Matokeo ya utafiti yamebaini kuwa diwani ya *Wasakatonge* ina matumizi ya mandhari halisia huku diwani ya *Dhifa* ikiwa na mandhari halisia na dhahania. Hali hii inayafanya mashairi ya *Dhifa* kuwa ni ya kisasa zaidi na yale ya *Wasakatonge* kuwa ni ya kati na kati ambapo yana ukaribu mkubwa na mashairi ya kimapokeo.

4.12 Hitimisho

Sura hii imeshughulikia fani katika diwani mbili za *Wasakatonge* na *Dhifa* ili kukidhi mahitaji ya malengo mahsus mawili ya utafiti ambayo ni lengo la kwanza na la pili. Kwa hakika, watunzi Mohamed Khatib na Euphrase Kezilahabi wanaonekana kuwa ni wapevu katika fani ya ushairi wa Kiswahili. Mashairi yao yameundwa kwa mitindo mbalimbali, miundo kuntu, wahusika wa kila aina, matumizi ya lugha mzomzo na mandhari halisia na kubuni au dhahania. Kupitia matokeo ya utafiti huu tumeweza kubainisha na kuthibitisha kwa vitendo na uhalisia kuwa Mohamed Khatib ni mtunzi wa mashairi ya kimapokeo na Kezilahabi ni mtunzi wa mashairi ya kisasa.

SURA YA TANO

DHAMIRA KATIKA DIWANI ZA WASAKATONGE NA DHIFA

5.1 Utangulizi

Katika sura hii tumewasilisha, kuchambua na kujadili data za utafiti kuhusiana na dhamira katika kazi za mashairi za *Wasakatonge* na *Dhifa*. Hili limefanywa ili kuweza kukidhi matakwa ya lengo mahsus la tatu la utafiti wetu ambalo limelenga kulinganua dhamira katika diwani teule. Dhamira ni yale mawazo ya jumla ambayo anakuwa nayo mwandishi wa kazi ya fasihi ambayo anataka hadhira yake iyapate na kujifunza kwayo. Dhamira hutofautiana kati ya mtunzi mmoja na mwingine. Katika sura hii tunalinganua dhamira katika diwani za *Wasakatonge* na *Dhifa*.

5.2 Dhamira katika Diwani Teule

Katika diwani ya *Wasakatonge* kuna dhamira mbalimbali zilizopaikana katika baada ya uchambuzi na uhakiki wa data zilizolengwa. Katika sehemu hii tumewasilisha dhamira mbalimbali.

5.2.1 Uongozi

Uongozi ni dhamira kongwe katika fasihi kwa sababu imekuwepo tangu karne na karne. Hakuna jamii ambayo inaweza kupiga hatua ya maendeleo bila ya kuwa na uongozi makini na madhubuti (Sengo na Kiango, 2012). Katika diwani ya *Wasakatonge* kupitia shairi la “*Jawabu la Nahodha*,” inaelezwa kuwa:

Nahodha hukaa nyuma, ya ngalawa na vihori,
Kuukabili mrrama, dharuba napodhihiri,
Chombo kisije kuzama, kwa kuiokoa shwari,
Omo si yake enzi, ye ye haendeshi gari,
Eneo la wabarizi, abiria nosafiri,
Ngama ni ya wapakizi, mizigo ikikithiri.

Dondoo hili linajenga dhamira kwamba, kiongozi ni mtu muhimu sana katika jamii kwa sababu ndiye mwenye dhamana ya kila jambo kwa wale anaowaongoza. Katika vyombo vya bahari, nahodha ni dereva hukaa nyuma ili kuweza kuona kila kitu katika chombo chake. Hali hii humsaidia kufanya maamuzi ya haraka sana kama kuna jambo ambalo haliendi vizuri. Katika ubeti wa pili anasema, “Omo siyo yake enzi, ye ye haendeshi gari,” akiwa na maana kwamba uongozi ni kitu kikubwa sana katika jamii ambapo kiongozi ana dhima kubwa ya kuongoza watu wote katika nchi au mahali pa kazi.

Aidha, dhana ya kiongozi kukaa nyuma maana yake ni kwamba, ndiye msemaji na mwenye maamuzi ya mwisho katika kila jambo. Inapotokea kiongozi akatoa kauli au uamuzi fulani kwa haraka bila kujiridhisha kwa kina mantiki ya uamuzi wake inaweza kuleta shida kubwa sana pale inapoonekana kuwa uamuzi au tamko hilo alilolitoa si sahihi. Tamko la kiongozi huwa ni sheria na ndio maana kiongozi makini anatakiwa kuwa wa mwisho katika kutoa tamko lenye mantiki na hoja. Mshairi katika anaeleza:

Kuwa nyuma ndio utwesi, wa vyombo vya kibahari,
Upepo kushika kasi, tanga liwe la shamiri,
Safari huwa nyepesi, chombo huenda vizuri,
Mbele akajipweteka, hamuifiki bandari,
Chombo kitapepesuka, ikupateni hatari,
Mtabaki kutapika, walevi mlo chakari.

Kiitiko

Nahodha mwenye dhamana, ya mali na wasafiri,
Nyuma ndipo ataona, ya siri na ya dhahiri (uk. ....).

Ubeti huu umehitimisha kuwa kiongozi anatakiwa kuwa mtu wa mwisho katika maamuzi yote kwa wale anaowaongoza. Pia, kiongozi anaweza kufanya maamuzi baada ya kusikiliza kwa makini namna mambo au mijadala inayoendelea katika jamii

yake; na ndipo aweze kutoa maamuzi au tamko lolote juu ya jambo linalohusika. Kwa kurejelea nadharia ya Simiotiki, jahazi limetumiwa kama chombo kinachowakilisha jamii; na nahodha ndiye kiongozi wa jamii hiyo. Safari ya kwenye maji ina changamoto nyingi sana na inapasa nahodha kuwa makini ili chombo kisijekwenda mrama. Hivyo hivyo inavyotakiwa kwa kiongozi mkubwa katika nchi. Nchi ina changamoto nyingi sana. Jambo la msing ni kuwa makini ili kuhakikisha kila jambo linatazamwa kwa umakini ili kufanya mambo kuwa sawa sawa.

Katika shairi lingine la “*Miamba*,” imejitokezaa dhamira ya uongozi ikiwahusisha viongozi na wananchi wa kawaida. Shairi linaeleza:

Miamba,
Chui na Simba,
Mbugani wanatamba,
Vinyama vinayumba,
Chakula cha wakubwa!
Ni sheria za mbuga?

Waovu,
Nyati na ndovu,
Mbugani waonevu,
Majani hayaliki
Ni mboga ya wakubwa!
Ni sheria za mboga (uk,...).

Msanii katika beti hizi mbili anaonesha kwamba, yale mambo ambayo yanatokea katika mbuga za wanyama kwa wanyama kama simba na chui kuua wanyama kama swala na pundamilia ni kitu ambacho kinafanywa na baadhi ya viongozi katika jamii. Kitendo cha viongozi kuwalipisha wananchi kodi nyingi; na kisha kutumia mapato yanayotokana na kodi hizo kwa manufaa binafsi ni sawa sawa na kile kinachoendelea katika mbuga za wanyama. Nchini Tanzania, serikali ikichukua hatua kali dhidi wale

wote wanaonekana kutumia mali za umma kwa manufaa yao binafsi. Wengi wao wamefukuzwa kazi na wengine wamefungwa katika magereza, na wengine kesi zao zipo mahakamani.

Katika diwani ya *Wasakatonge*, mtunzi anamsawiri kiongozi wa taifa la Iraq (Saddam Hussein) aliyesifika sana kwa udikteta. Katika shairi lililopewa jina la “*Saddam Hussein*”, mtunzi anasema:

Nakuafiki Saddam, si kwa Uislamu wako,
 Ni wako Muumba,
 Ingawa Rais,
 Ajua yako ila, Saddam, ulopanda utavuna (uk. 26-27).

Ubeti huu unathibitisha kwamba, Saddam Hussein alikuwa ni kiongozi dikteta kwa watu wake. Kutokana na visa na matukio yake alivamiwa na jeshi la Marekani na kusambaratishwa. Hali hii inaonesha kwamba, kiongozi dikteta huwa hadumu katika uongozi wake, kwani saa yoyote anaweza kuondolewa kwa njia ambayo siyo nzuri kabisa. Saddam Hussein alihukumiwa kifo na mahakama ya nchi yake kutokana na makosa dhidi ya haki za binadamu. Adhabu hiyo ilitekelezwa kumnyongwa mpaka kuwa. Kwa upande wa *Dhifa*, dhamira ya uongozi nayo inajadiliwa katika mashairi kadhaa, likiwamo shairi la *mzuri ni* shairi la “*Jibwa*”. Mwandishi anaeleza:

Jibwa likitoka jikoni,
 Ulimi lajilamba,
 Piga limekwiba piga,
 Jibwa likishika hatamu,
 Haliwezi kuacha utamu.

Jibwa likianza kula mayai,
 Jua wizi limefuzu,
 Kesho litakula kitovu,
 Cha mtoto wako pekee.,
 Jibwa jizi fisi.

Katika beti hizi mbili “Jibwa,” limetumika kuashiria viongozi ambao kazi yao si kuwaongoza wananchi, bali kuiba mali na rasilimali za wananchi. Inasemwa kwamba, kiongozi akishajiingiza katika wizi huwa ni vigumu sana kuweza kutoka katika kadhia hiyo kwa sababu anakuwa na tamaa ya kutaka kupata zaidi. Hali hii humfanya kuwa mchumia tumbo lake badala ya kufanya kazi kwa ajili ya maendeleo ya wananchi na nchi kwa jumla. Mshairi katika shairi hilo hilo la *Jibwa* anasisitiza kwamba:

Jibwa liloshoka hatamu,
Litatumia kila hila,
Kila vitisho na unyama,
Litakacho likipate,
Na meno nje litatoa,
Kwa kvuli kipitacho (uk.5).

Huu ni msisitizo kwamba, kiongozi aliyekwishajiingiza katika dhuluma ya mali za wananchi huwa ni vigumu sana kujiondoa humo mpaka aondolewe na wananchi ambao ndio waliompa dhamana ya uongozi. Mshairi hilo anasema:

Dawa ya jibwa shoka.
Subiri litapolala,
Na ndoto za kwiba likiota
Piga kichwa piga (uk.5).

Hili ndilo suluhisho la kiongozi ambaye hawatumikii wananchi kama inavyotakiwa. Kiongozi huyo anatakiwa kuondoshwa madarakani mara moja na wananchi wale wale waliomweka madarakani. Katika nchi za Afrika na Tanzania ikiwamo, kumeanza kufanyika jitihada za makusudi za kuwashughulikia viongozi wa aina hii. Hata hivyo, katika miaka ya nyuma viongozi hao waliachwa na kutumia mali za umma kwa maslahi binafsi kwa kipindi kirefu. Huu ndio msingi wa nadharia ya Usosholojia kueleza kwamba, kwa asili binadamu ni mbinafsi; na mara zote

wanapopewa nafasi katika uongozi wanahakikisha kuwa wanatazama maslahi yao kwanza kabla ya kutazama masilahi mapana ya wananchi. Jambo la msingi la kufanya ni kuhakikisha kuwa sheria zilizowekwa katika kusimamia maadili ya viongozi wa umma yanazingatiwa ili jamii iweze kunufaika na rasilimali za nchi yao (Abdullah, 2016). Katika kudhihirisha ukweli wa dhana kwamba binadamu ni mbinafsi mshairi katika shairi la *Madomo Mapana* anasema:

Ng'ombe amekamuliwa na Wazungu,
Waarabu, Wahindi na Wao,
Sasa anatoa damu,
Vilivyobaki ni chai ya rangi,
Na madomo mapana zaidi,
Yaliyo bado hai,
Kuimba nimeimba (uk. 7).

Ng'ombe ambaye anatajwa katika dondo hapa ni rasilimali za taifa ambazo Wakoloni walikwapua na kuzitumia kwa manufaa yao na sasa viongozi ambao wamepewa dhamana ya uongozi; nao pia, wanatumia rasilimali hizo kwa manufaa yao wao wenyewe. Hili ni jambo ambalo halikubaliki na suluhisho lake ni lile linalotolewa kuwajibisha kwa kuwatia vifungoni pindi wanapobainika kufanya uhujumu wa rasilimali na mali ya umma.

Katika shairi la *Dikteta* mtunzi anatuonesha kwamba, uongozi sio kitu ambacho mtu anaweza kudumu nacho katika maisha yake yote. Kiongozi dikteta anajiweka katika nafasi ya kuchukiwa na wananchi anaowaongoza; na hapa kunatolewa mfano kwamba:

Madaraka ni ndoto isiyotegemewa,
Ni kuva kofia juu ya gari wazi,
Lendalo mbio kuvuka mto wa haki,
Ambalo daraja lake limechukuliwa,
Na mafuriko ya sheria ulizovunja,

Ambalo breki zake ni roho za watu,
 Natairi yake ni mafuvu manne,
 Ya wale uliowaita vichwangumu,
 Haini namba wani na fikra zako.

Dhamana ya uongozi anayopewa mtu ni ya muda tu na itafika siku aliyepewa dhamana ya kuongoza kunyang'anywa au kuondolewa katika nafasi ya uongozi kutokana na sababu mbalimbali. Hii inafananishwa na kucaa kofia juu ya gari wazi, kwamba, kofia hiyo itapulizwa na upemo na itadondoka. Jambo la msingi ni kuhakisha kwamba, kila kiongozi anatimiza wajibu wake kwa kuzingatia sheria na taratibu zote ambazo zimekekwa katika katiba na sheria nyingine za nchi.

Kwa jumla, washairi wote wawili wamelichunguza suala la uongozi na wote wakielekeza namna kiongozi anavyotakiwa kuwa. Washairi wote wawili wanamtazama kiongozi kama tumaini la wananchi katika kuhakikisha kwamba wanapata maendeleo na kupata huduma zote muhimu bila ubaguzi wala taabu yoyote. Katika diwani ya *Wasakatonge*, mshairi ameeleza nafsi ya kiongozi katika kutoa maamuzi au matamko yoyote yale kuwa kiongozi ni mtu wa mwisho katika mambo yote hayo ili asije akatoa maamuzi ambayo hayana usahihi; na kurudi nyuma ikawa ni vigumu tena. Hivyo, kiongozi ndiye anatakiwa kutoa dira na mwelekeo wa jamii katika kujiletea maendeleo.

Mshairi katika diwani ya *Dhifa* anaamini kwamba, kongozi ni mtu muhimu katika jamii, lakini cha ajabu wengi wameingia katika rushwa na ufisadi wa mali za umma na kushindwa kuwashudumia wananchi ipasavyo. Mtunzi hakuishia katika kuwashutumu viongozi hao, bali anapendekeza mambo ambayo wananchi

wanatakiwa kuyafanya ni kuwaondoa viongozi wa aina hiyo katika nafasi za uongozi na kuwaweka viongozi bora wenyewe nia safi kwa maendeleo ya wananchi.

5.2.2 Umoja na Mshikamano

Suala la umoja na mshikamano katika jamii ni muhimu sana kama inavyoelezwa katika methali ya Kiswahili kuwa “Umoja ni nguvu na utengano ni udhaifu).” Methali hii ina maana kubwa sana kuhusu hali na haja ya kushirikiana katika kutatua changamoto mbalimbali za maisha katika jamii. Mshairi wa *Wasakatonge* ameonesha umuhimu wa dhamira hii shairi la “*Mvuja Jasho*,” akieleza juu ya dhamira ya umoja na mshikamano. Mshairi anaeleza:

...

Wakulima shambani,
Majembe mikononi,
Wao wa kilimoni,
Asubuhi na jioni,
Mazao kila fani,
Vuno kuwa sokoni,
Lakini pato duni.

Nao wafanyakazi,
Hutumia ujuzi,
Kuchapa sana kazi,
Wao wanaienzi,
Kwa huba na mapenzi,
Bila ya Ubabazi,
Lakini malofa (uk.13).

...

Beti hizi mbili zimedondolewa kwa lengo la kuonesha namna wananchi wanavyojitahidi katika kufanya kazi za uzalishaji wa mali, lakini wanashindwa kupata faida kutokana na kazi ambazo wanazifanya. Mathalani, wakulima, wafanyakazi, wavuvi na wafanyakazi wa migodini wote wana hali ngumu sana licha kujituma katika kazi. Hii inaweza kuwa imesababisha na mambo mengi, hasa

kukosekana kwa umoja na mshikamano ambao ungewasaidia kutatua matatizo mbalimbali. Mtunzi katika shairi hilo hilo la *Mvuja Jasho* anaeleza:

...

Lazima waungane,
Wanyonge washikane,
Washirikiane,
Dhuluma waikane,
Lazima wapambane,
Na wasaidiane,
Lakini bila hofu (uk. ....).

Wananchi wanaonekana kukosa umoja na mshikamano ndio maana kufanya kwao kazi kwa juhudhi na maarifa hakuwasaidii kuleta tija. Umoja ni silaha muhimu ambayo itawawezesha wananchi kupingana na dhuluma na unyonyaji unaofanywa na viongozi na wafanyabiashara wakubwa. Kukosekana kwa umoja kunawapa fursa wanyonyaji na wadhulumaji kutekeleza hayo madhila kwa urahisi kabisa. Inapotokea wananchi wana umoja wao watashirikiana na kukubaliana kwa pamoja kupanga bei ya mazao yao. Wanapokosa umoja kila mtu atajipangia bei ya mazao yake kutokana na shida alizokuwa nazo; ndipo mlanguzi anapoweza kuamua na kununua kwa kujipania bei ya mazao ya mkulima. Mara moja mkulima maskini hukubali kuuza mazao yake kwa bei ya hasara kwa sababu kwa wakati huo ana shida na anahitaji fedha kwa haraka. Hapo ndipo mkulima anaponyonywa na nguvu kazi yake inakuwa ni kazi bure kwake bali yenye manufaa makubwa kwa mlanguzi.

Silaha ya mtu mnyonge siku zote huwa ni umoja. Kupitia umoja huo wanaweza kuwa na sauti itakayosikika nchi nzima. Baadhi ya watu wameungana na kuwafanya kupata sauti kubwa katika maamuzi ya jambo lolote lile. Mfano mzuri ni vyama vyaya ushirika ambavyo viro katika maeneo mbalimbali nchini Tanzania. Vyama hivi hutumika

katika kuwajengea uwezo wanachama wake katika nyanja za mitaji, elimu, ujuzi, kupata masoko ya mazao yao na mambo mengine ambayo ni mazuri kwa ajili ya maendeleo ya wananchi wa kawaida, hasa wakulima, wafugaji, wachimbaji wadogo wadogo na wafanyabiashara wadogo wanaojulikana kwa jina la “Machinga.” Mahali ambapo kumekuwa na umoja baina ya makudi hayo wamekuwa wakifanya vizuri sana tofauti na maeneo ambayo kila mtu anajifanyia mambo yake.

Katika diwani ya *Waskatonge* mtunzi ametumia taswira ya ngoma kueleza umuhimu wa umoja na mshikamano katika jamii. Haya anayasema katika beti za shairi la “*Mcheza Hawi Kiwete*”. Mshairi anaeleza:

...

Ngoma yataka madaha, ya bashasha na kucheka,
Nyuso kubeba furaha, haiba kuongezeka,
Na nyimbo za ufasaha, si kupayukapayuka,
Mcheza hawi kiwete, ngoma yataka mataao.

...

Mcheza huwa na ringo, viungo kutikisika,
Kuidengua na shingo, na viuno kubenuka,
Kucheza kwa songombingo, ngoma haitachezeka,
Mcheza hawi kiwete, ngoma yataka mataao (uk. 31-33).

Mshairi ametumia lugha ya picha katika kuonesha namna umoja na mshikamano ulivyokuwa na umuhimu katika jambo lolote. Katika ngoma ni lazima viungo vya mwili vishirikiane kwa pamoja ndipo ngoma inayohusika inapoweza kufana na kuwa na maana. Ikiwa ngoma inapigwa halafu wahusika wamesimama wima kama mlingoti, hapo maana ya ngoma haiwezi kuonekana na ikaitwa kuwa ni ngoma, bali kitakuwa ni kitu kingine. Kwa undani shairi hili linazungumza juu ya suala la mapenzi na ndoa, hasa tendo la ndoa ambapo ushirikiano baina ya wahusika wawili

ni muhimu sana ili kulifanya tendo hilo kuwa la furaha na burudani. Ikiwa mhusika mmoja akawa hana ushirikiano wowote na mwenzake, basi tendo hilo halitakuwa la furaha na burudani kama ilivyotazamiwa.

Kimsingi, lugha ya picha imetumika kama inavyoelezwa katika nadharia ya Usosholojia kuwa binadamu huhitaji umoja na mshikamano katika kufanikisha mambo mbalimbali katika maisha yake. Ni vigumu mtu akafanya kila kitu mwenyewe halafu akafanikiwa kwa kiwango cha juu. Umoja na mshikano ni kitu aushi katika maendeleo ya binadamu; ndio maana katika utendaji kazi kuna mgawanyo wa kazi. Huu umeitwa mgawanyo wa kazi, lakini ukweli ni mshikamano na umoja katika kazi. Mtu mmoja hawezi kufanya kazi zaidi ya moja kwa muda huo huo ni lazima uwepo mgawanyo mahsus.

Katika diwani ya *Dhifa* pia dhamira ya umoja na mshikamano inajitokeza katika mashairi kadhaa. Katika shairi la “*Kwa Walimu Wote*” mwandishi anaeleza:

Tazama hilo rundo la madaftari hapo mezani,
Utalimaliza kwa mshahara mkia wa mbuzi?

Tuzungumze. Ninyi na mimi.

Acha miyo yetu izungumze.

Mkiwa waoga na kujikunja kama jogoo,

Mtawekwa kwenye vijiti na kutupwa,

Nje ya ua, na ndani mtawaacha,

Wacheza ngoma wakitunga nyimbo mpya.

...

Sikilizeni kwa makini.

Umoja hatuna,

Twasambaratika kama nyumbu.

Tulichonacho ni woga,

Na kinachotuunganisha ni unafiki.

Lakini tusikate tamaa kama mbuni.

Tukiupata umoja bado tunayo silaha.

Kura (uk.....).

Katika beti hizi mbili za shairi kunaelezwa mambo ya msingi sana kwa walimu yanayohusu umoja na mshikamano katika kazi yao ya ualimu, yakiwemo yanayohusu harakati zao za kufuatilia maslahi yao. Katika kufuatilia maslahi kunahitaji kila mmoja kuunga mkono azma ya kupata maslahi mazuri kwa njia zinakubalika kisheria. Itakuwa ni jambo la ajabu sana kuona mwalimu akiitwa na wenzake kwenda kushiriki katika kudai maslahi halafu haendi akiwa na kisingizio kwamba atafukuzwa kazi. Si dhani kama duniani kuna serikali ambayo inamkataza mtu yejote kudai masilahi mazuri zaidi kwa kutumia njia halali ambazo zimebekwa kisheria. Serikali nyingi duniani zimeunda vyombo vy'a kiraia kwa ajili ya kushughulikia madai ya masilahi mazuri kwa makundi mbalimbali wakiwemo walimu.

Kimsingi, jambo ambalo linakatazwa ni ile hali ya kudai haki kwa njia ambazo si rasmi, hasa zinazoashiria ufunjifu wa amani. Kudai haki kwa njia ambayo ni ya maandano ambayo hayajaruhusiwa na kusimamiwa na vyombo vinavyohusika vy'a ulinzi na usalama hutazamwa kama fujo; na yejote anayefanya fujo au mkusanyiko usikokuwa halali hushughulikiwa kwa mujibu wa sheria za nchi inayohusika.

Kimsingi, umoja kwa walimu kwa ajili ya kusaidiana katika shida na raha kupitia Chama cha Walimu Tanzania (CWT), walimu wamefanikiwa kuanzisha benki yao ambayo inajulikana kama "Mwalimu Bank," ambayo inatumika kama chombo cha kuwawezesha kiuchumi na kujikwamua kimaendeleo. Hii ndio faida ya umoja na mshikamano katika jamii. Kila kundi likiwa na umoja wake inakuwa ni rahisi sana kuwa na nguvu ya kuimarisha uchumi na hatimaye masuala ya kijamii nayo kuwa mazuri kwa faida ya watu wote. Kwa mfano, "Mwalimu Bank" imeundwa kwa madhumuni maalumu ya kuwasaidia walimu katika masuala ya kiuchumi.

Wafanyabiashara wanakopa kupitia benki hii na wanakuza mitaji na biashara zao na kuongeza pato. Hii yote ni faida ya umoja na mshikamano ambao umefanywa na walimu na kuwezesha kufanya mambo makubwa ikiwa ni pamoja na kuanzisha benki ambayo ni mkombozi wa kiuchumi na kijamii kwa wananchi wengi zaidi. Umoja na mshikamano huwawezesha waliojiunga kuwa na sauti moja ambayo inaweza kusikilizwa na kupewa uzito unaostahili kuliko sauti ya mtu mmoja mmoja (Sengo, 2009). Hivyo, kuungana ni jambo la muhimu sana na karibu mafanikio yote aliyoyapata binadamu tangu kuumbwa kwake na kuja hapa duniani yanatokana na umoja na mshikamano. Katika shairi la “*Njia Tulopitishwa*,” pia kunasisitizwa sana juu ya umoja na mshikamano. Mwandishi anaeleza:

Ingawa hatuna machozi ya moto,
Yatayofuta aibu hii tukufu,
Bendera ya haki itapepea daima,
Daima tunakuwa na kuwako,
Mbele ya umoja thabiti,
Milima na vichuguu hulala (uk...).

Umoja na mshikamano ni silaha kubwa ambayo inaweza kulaza milima na vichuguu kwa sababu nguvu ya umoja ni kubwa na hakuna mtu anayeweza kupambana nayo akaishinda. Mahali pengi duniani ambako kuna umoja na mshikamano kila kitu hufanyika vizuri kama ilivyokusudiwa bila shida wala taabu yoyote ile. Hata ukoloni katika nchi za Afrika uliondolewa kutokana na nguvu ya umoja na mshikamano waliyokuwa nayo wananchi wa wakati huo wakishirikiana na viongozi wao. Bila ya umoja na mshikamano uhuru usingeliweza kupatikana mapema. Katika maeneo ambayo hakukuwa na umoja na mshikamano uhuru ulichelewa sana kupatikana. Kwa mfano, yapo baadhi ya maeneo au nchi ambapo kulikuwa na makundi zaidi ya moja ambayo yanadai kuwa yanastahili kupewa uongozi wa nchi mara baada ya uhuru. Hii

ilichelewesha jitihada za kudai uhuru mpaka pale vikundi hivyo vilipokubaliana ndipo uhuru ukatolewa na kundi moja kupewa kuongoza kwa niaba ya wengine.

Kwa jumla, tunaona kwamba washairi wote wawili wa diwani za *Wasakatonge* na *Dhifa* wanaona kuwa umoja na mshikamano ni silaha ya kumaliza matatizo mbalimbali ambayo yanaikabili jamii. Jamii itaweza kupiga hatua kubwa za maendeleo ya kisiasa, kiuchumi, kijamii na kiutamaduni pale tu ambapo watu wote wataishi kwa kushirikiana kwa umoja madhubuti baina yao. Mtunzi wa diwani ya *Dhifa* anaona kuwa umoja na mshikamano ni muhimu sana katika kuleta mabadiliko ya uongozi wa kisiasa na kwamba uongozi ukibadilika ndio maisha ya jamii yanaweza kubadilika. Hili tumeliona pale anapotoa suluhisho la matatizo ya walimu kuwa ni kura. Hii inawezeka ikasaidia au isisaide katika kutatua matatizo ya walimu kwani itategemea na wale waliochaguliwa na kuingia madarakani wana mtazamo gani kwa walimu. Inawezekana wakati wa kampeni za kuomba kura wakaonesha kwamba wao wanawajali na kuwathamini sana walimu lakini baada ya kuchaguliwa mambo yakawa siyo mazuri na walimu wakasahauliwa kabisa.

Mshairi wa diwani ya *Wasakatonge*, hakuhusisha uongozi wa kisiasa kama suluhisho la matatizo yanayowakabili wananchi. Jambo ambalo amesisitiza ni wananchi waungane pamoja ili kwa umoja wao waweze kutatua changamoto ambazo zinawakabili kimaisha. Umoja na mshikamano ndio silaha kubwa ya kutatua changamoto zote ambazo zinamkabili binadamu katika maisha yake. Kupitia umoja na mshikamano, mambo makubwa ya kiuwekezaji yanaweza kufanyika na kumuondoa mwananchi katika lindi la umaskini. Hapa umoja unatazamwa katika

vipengele vya hali na mali na sio lazima uongozi wa kisiasa ushiriki katika kutatua changamoto za wananchi.

5.2.3 Ukabila na Udini

Dhamira nyingine ambayo inawasilishwa katika mashairi ya watunzi hawa wawili yaani yule wa mashairi ya *Wasakatonge* na *Dhifa* ni ukabila. Ukabila ni tabia ya mtu au kikundi fulani cha watu kuona kwamba watu wa kabilia lao ni bora kuliko watu wengine. Hii hujidhihirisha katika mambo mbalimbali ikiwa ni pamoja na upendeleo katika nafasi za kazi, kukwepa kulipa kodi, upendeleo katika haki mahakamani, shuleni, ofisini, na kadhalika. Mshairi wa *Wasakatonge* anaisawiri dhamira hii katika shairi la “Afrika” kama anavyoeleza:

Lini?
 Afrika utakuwa,
 Bustani ya amani,
 Ukabila kuuzika,
 Udini kuufyeka,
 Ni lini? (uk. 6).

Ubeti huu unazungumza juu ya ukabila na udini kuwepo katika bara la Afrika, jambo ambalo linachangia sana katika kurudisha nyuma maendeleo ya jamii. Ubeti huu umeanza kwa kuuliza swali lakini umeishia kwa kuuliza swali lilelile. Hii inaonesha kuwa ukabila na udini ni tatizo kubwa katika nchi za Afrika ambapo kuna Waafrika wengi wameshapoteza maisha kutokana na machafuko ambayo sababu yake kubwa ni ukabila. Nchini Rwanda, mnamo mwaka 1994 kulitokea mauaji ya halaiki yaliyojulikana kama Mauaji ya Kimbari na kusababisha vifo vya watu wengi ambao hawakuwa na hatia yoyote. Mauaji hayo yalikuwa ni baina ya Wahutu na Watusi. Hata hivyo, hivi sasa mambo yanaendelea vizuri baada ya wahusika wote kukamatwa na kuchuliwa hatua stahiki. Kesi nyingine bado zinaendelea na hatua za usuluhishi

pia nazo zinaendelea kufanyika ili kuhakikisha kuwa watu wote wanaridhiana na kuendelea kuishi kama ndugu.

Katika nchi ya Nigeria kumekuwa na machafuko yanayotokana na udini baina ya Waislamu na Wakiristo. Waislamu wanaona kwamba, Wakristo wanapendelewa katika nafasi mbalimbali za uongozi wa serikali kuliko Waislamu. Waislamu wanapambana ili kuhakikisha nao wanapata nafasi ya kuongoza katika serikali na katika sekta ya utumishi wa umma. Kimsingi, zipo sababu za kihistoria ambazo zilisababisha Wakristo kuwa na nafasi kubwa katika uongozi wa serikali na utumishi wa umma na moja kubwa ni ile ya kwamba Wakristo walipata elimu ya kisekula katika kipindi cha ukoloni kwa wingi zaidi kuliko Waislamu. Sababu iliyofanya Waislamu wakose fursa hiyo ni kwamba, elimu ilitolewa na Wamisionari ambao waliwataka wanafunzi wao kujiunga na Uchristo kama moja ya sifa ya kujiunga na shule. Hii ina maana kwamba, kama mtu hakuwa tayari kuingia kwenye Uchristo hawezi kuwa na sifa ya kujiunga na shule na ndivyo ilivyokuwa kwa Waislamu wengi. Waislamu wachache ambao walikubali kubadili dini ndio waliopata elimu katika kipindi hicho cha ukoloni na kupata sifa za kuingia serikarini na kwenye utumishi wa umma.

Mara baada ya kupatikana kwa uhuru Wakristo wengi walipata nafasi za uongozi serikalini kwa sababu nafasi hizo zilihitaji watu wenye elimu na wao ndio walikuwa na elimu ya kisekula iliyotakiwa na serikali. Hata hivyo, serikali huru za Kiafrika zilifanya jitihada kubwa kuhakikisha kwamba elimu inakuwa bure kwa watu wote bila kujadili dini wala kabilia. Kwani kipindi cha ukoloni elimu ilitolewa kwa udini na watu wa dini fulani wengi wao walikuwa ni wa kabilia au makabilia fulani. Nchi ya

Nigeria, kuna makabila makubwa ya Waigbo na Hausa ambaao ni Wakristo na Waislamu mutawalia. Kwa mantiki hiyo, Waigbo wakawa wamepata fursa kubwa ya elimu ya kisekula na Wahausa wao wakabahatika kupata elimu ya dini ya Kiislamu ambayo haikuwawezesha kuingia serikalini. Hapa ndipo tatizo la ukabila na udini ilipoanza kuwa kubwa na baadaye kusababisha mauaji ya watu kutokana na machafuko na vita vya wenyewe kwa wenyewe. Jitihada kubwa zimefanyika katika kuhakikisha kuwa suala la ukabila na udini linakomeshwa na kwa kiasi kikubwa kuna mafanikio katika eneo hilo, ingawa bado kidogo kuna minong'ono ya hapa na pale ya kidini na kikabila.

Kimsingi, ukabila ni dhamira pana ambayo inapatikana katika kazi za fasihi simulizi na andishi katika vipera mbalimbali. Diwani ya *Dhifa* nayo haiko nyuma katika kusawiri dhamira hii na kuitia katika shairi la “*Wimbo wa Unyago*,” katika ubeti wa kwanza:

Ishi kijana ishi, ishi maisha yako,
Wazee waliishi yao,
Sasa yamebaki kwako,
Ukabila ni utumwa,
Olewa msichana olewa,
Olewa chaguo lako,
Hiari ni haki asilia,
Achaguaye embe bichi,
Ajua lini litaiva (uk. 17).

Mstari wa nne wa ubeti hapo juu una maneno yanasmeka ukabila ni utumwa, ikiwa na msisitizo kwamba ukabila ni jambo ambalo lipo katika jamii. Mtunzi anaouona ukabila kuwa ni utumwa kwa sababu unamfanya mtu kutokutumia haki yake ya msingi na ya asilia ambayo ni hiari yaani kuwa na chaguo la kitu au jambo analotaka. Katika ubeti huu amedokeza suala la kuolewa ambapo wapo baadhi ya wazazi

huwataka watoto wao kuoa binti au kuolewa na mtu wa kabilia lake. Ikiwa kijana atampeleka mchumba nyumbani kumtambulisha kwa wazazi na ikawa mchumba huyo si wa kabilia lao, basi wazazi humktaza kijana wao kuendelea na utaratibu wa kuoa au kuolewa.

Kwa hakika, suala la ukabila limesababisha matatizo mbalimbali katika jamii ambapo wapo walioona kabilia moja lakini ndoa zao hazidumu na wengine wanagombana kila siku na kufanya ndoa kuwa uwanja wa fujo (Sengo, 1973 & 1987). Katika ubeti hapo juu mshairi anaeleza bayana kwamba achaguaye embe bichi, anajua lini litaiva, ikiwa ni kauli yenye falsafa kubwa ndani yake. Falsafa hiyo ni juu ya kuepuka ukabila katika kufanya maamuzi yoyote yale katika maisha ni kitu cha msingi sana. Kuoa au kuolewa na mtu ambaye ndiyе chaguo hasa la mtu ni mióngoni mwa kitu kati ya vitu muhimu katika maisha ya binadamu. Ikitokea wawili hao wamekosana inaweza kuwa ni rahisi sana kwao kukubaliana au kupatana kwa sababu ndio waliopendana. Lakini kama ikiwa walioana kwa sababu ya ukabila, basi wakikosana ni vigumu mno kupatana kwa sababu kila mtu huwa na kisingizio kwamba “wewe sio chaguo langu bali ni wazazi walinilazimisha nikuo au niolewe na wewe.” Haya ni mióngoni mwa masaibu ambayo yanawakuta vijana wengi katika maisha yao ya kila siku kwa sababu tu hawakuingia katika ndoa kwa machaguo yao bali ukabila ndio ulikuwa kiongozi wao.

Kwa jumla, tumeona watanzi wote wawili wakizungumzia ukabila, lakini kwa namna tofauti kidogo. Mtunzi wa diwani ya *Wasakatonge* amezungumzia ukabila na udini kwa pamoja kuonesha kuwa hivi ni vitu viwili ambavyo vinafungamana kwa karibu zaidi. Tumeona mifano kadhaa kutoka nchi mbalimbali namna ukabila na udini

vinavyofungamana. Katika nchi kama Nigeria kumekuwa na udini na ukabila na nchini Rwanda tatizo kubwa lilikuwa ni ukabila ambao ulisababisha mauaji ya watu wengi. Katika diwani ya *Dhifa*, mtunzi anaona ukabila kuwa ni utumwa na ni kweli ni utumwa. Inapotokea mtu anatumia ukabila kama chombo cha kuwachukia watu wengine na kuwaua huo ni utumwa tena uliokomaa. Jambo hili kwa hakika haliwezi kuvumiliwa katika jamii kwa sababu ni hatari kwa mustakabali wa maendeleo ya watu na uhai wao kama taifa.

Sambamba na hilo, mtunzi wa diwani ya *Dhifa* amesawiri dhamira ya ukabila katika muktadha wa kijamii zaidi; na ile ya *Wasakatonge* katika muktadha wa kisiasa. Hivi ndivyo namna watanzi hawa wawili wanavyotofautiana. Kauli kwamba, ukabila ni utumwa, inabeba mambo yote, kwamba, ukabila ni utumwa katika uchumi, siasa, jamii na utamaduni wa jamii inayohusika. Yapo baadhi ya makabila ambayo yanaendeleza mila na desturi mbaya ambazo zimepitwa na wakati kwa sababu tu ni za kabilia lao.

5.2.4 Rushwa

Rushwa ni neno ambalo linatumika kurejelea kitendo chochote kile cha kuomba au kupokea vitu, fedha au fadhila fulani kwa lengo la kutoa huduma au haki ambayo alistahili kupewa mtu. Hii ina maana kwamba, mtu hawezi kupewa haki yake mpaka awe ametoa kitu fulani kama malipo. Kwa msingi huo, tunapata aina mbalimbali za rushwa ikiwa ni pamoja na rushwa ya fedha, maneno, mali na ngono kwa kuzitaja chache. Kimsingi, mtu anaweza kuombwa kitu kimojawapo kati ya vitajwa ndipo aweze kupatiwa haki yake ya msingi na bila kutoa hawezi kupewa haki yake. Mathalani, hati ya kiwanja ambapo imesikika wananchi wakilalamikia mamlaka

inayohusika kwa kutokutoa hati kwa wakati mpaka baadhi ya watendaji wanapopata chochote kitu ndio wanatoa huduma. Katika diwani ya *Wasakatonge* kumekuwa na mashairi kadhaa ambayo yanazungumzia rushwa na shairi la “*Mvuja Jasho*”, ndilo ambalo linafungua pazia kuitia ubeti wake wa mwisho kwamba:

...

Maofisi balaa,
Rushwa imezagaa,
Uoza uloja,
Hakuna manufaa,
Tumepigwa butwaa,
Na wengi kushangaa,
Lakini twateswa (uk.13).

Ubeti unaeleza kwamba rushwa imezagaa katika maofisi mbalimbali ambayo ni ya umma na yale ya binafsi. Jina la shairi ni “*Wavuja Jasho*”, ambalo linawaelezea watu maskini katika jamii ambao wanafanya kazi usiku na mchana ili kupata kipato cha kuendesha maisha yao. Watu hawa maskini wanadaiwa au kuombwa rushwa, yaani katika kipato kidogo ambacho wanakipata tena wanatakiwa kutoa rushwa ili watumishi wa serikali ambao kipato chao ni kikubwa kuliko wananchi hao maskini waendelee kupata zaidi. Jambo hili kwa hakika linashangaza sana na ndio maana hata katika mistari ya ubeti hapo juu inaonesha kwamba wahusika wameshikwa na butwaa na bumbuazi. Kila mtu ambaye ana akili timamu lazima ashangae sana mambo haya na hii ndio hali ambayo jamii siyo tu ya Tanzania bali katika nchi nyingi duniani kuna hali hii. Hata hivyo, kwa Tanzania hali imebadilika sana kutokana na jitihada kubwa za serikali ya awamu ya tano chini ya Raisi Dkt. John Joseph Pombe Magufuli inapambana vikali sana na wala rushwa hata kufikia kuunda mahakama maalumu ya mafisadi.

Kimsingi, rushwa ni kitu kibaya sana kwani kinasababisha mateso makubwa kwa wananchi kama inavyosemwa katika mstari wa mwisho wa ubeti hapo juu kwamba, lakini twateswa, akiwa na maana kwamba, rushwa ni kitu ambacho kinawaongeza wananchi umaskini katika jamii yao. Rushwa ni uozo ambaو hausemeki hata kidogo na hivyo ni wajibu wa kila mwanajamii kuhakikisha kuwa anapambana na rushwa kwa kuikataa kwa vitendo na kutoa taarifa kwenye vyombo vyaa sheria ili hatua kali za kisheria zichukuliwe dhidi ya watu wote ambaو ni wala rushwa pamoja na mashabiki wote wa rushwa. Katika kuonesha uzito wa rushwa katika jamii mtunzi wa diwani ya *Wasakatonge* ana shairi lingine linaloitwa “*Mumiani*” nalo linaelezea juu ya rushwa katika jamii. Kwa mfano:

Mumiani,
Hospitalini,
Wagonjwa hupasuliwa,
Sindano kushindiliwa,
Kuzitoa damu zetu,
Hawataki,
Tulale.

Mumiani,
Mahakamani,
Kwa walio hatiani,
Huteseka vizimbani,
Kukamua damu zetu,
Hawapendi,
Tulale (uk. 34).

Beti hizi mbili zinazungumzia kadhia ya rushwa katika hospitali na mahakamani ambapo watendaji katika maeneo hayo mawili wanafananishwa na “mumiani,” yaani watu wenye kunyonya damu za watu wengine. Unyonyaji damu unaosemwa hapa ni rushwa ambayo hufanywa na wahudumu wa hospitali na mahakamani. Muunguzi au daktari anaomba rushwa kutoka kwa mgonjwa ili aweze kumpatia matibabu kwa

wakati muafaka. Kama mgonjwa hajatoa rushwa ataachwa bila kupewa huduma na wala hakuna muuguzi ambaye atakuwa na habari na mgonjwa huyo. Pia, mahakimu na makarani wa mahakama hudai rushwa ili kuweza kutoa haki kitu ambacho hakikubaliki kabisa katika dunia. Rushwa imefananishwa na “*Mumiani*” ambaye ni mtu anayefanya kazi ya kunyonya damu za wanadamu na hata wanyama. Kunyonya damu ya mtu maana yake ni kuhakikisha kuwa mtu huyo aliyenonyonywa damu anakufa; hivyo ndivyo ilivyokuwa na mtu ambaye anatakiwa atoe rushwa. Rushwa ni adui wa haki na ndio maana katika nchi ya Tanzania imekuwa na jitihada kubwa za kuhakikisha kuwa rushwa inakomeshwa katika jamii.

Baada ya kuona namna dhamira ya rushwa ilivyosawiriwa katika diwani ya *Wasakatonge* sasa tuone diwani ya *Dhifa* nayo imesawiri vipi dhamira ya rushwa na hapa tunaanza na shairi la “*Jibwa*” katika ubeti wake wa pili:

...

Jibwa likianza kula mayai,
Jua wizi limefuzu,
Kesho litakula kitovu,
Cha mtoto wako pekee,
Jibwa jizi fisi (uk. 5).

Rushwa ni kitendo ambacho huanza kidogo kidogo kwa mtu au watu kuomba rushwa ndogo ndogo; na baadaye kuwa kitu kikubwa ambacho kina madhara makubwa kwa jamii. Wataalamu wa masuala ya saikolojia wanaeleza kuwa, rushwa huanza tangu utotoni mwa mtu kutokana na aina ya malezi yake. Unapooana mtoto mdogo anakuwa na tabia ya kutamani vitu vikubwa kuliko uwezo wa wazazi wake, basi mtoto huyo asipodhibitiwa baadaye anaweza kuwa na tabia ya kuomba rushwa. Katika dondo hapo juu inathibitishwa kuwa viongozi wanapopata fursa ya uongozi

huanza taratibu kujiingiza katika rushwa na kwa kweli kadri muda unavyozidi kwenda hujiiingiza katika rushwa kubwa ambazo si za kawaida.

Tumeshuhudia katika nchi nyingi za Afrika na hata duniani viongozi wakikuhusishwa na rushwa. Nchi ya Tanzania kuna kipindi viongozi walihuushwa na rushwa kubwa ikiwa ni pamoja na RICHMOND na Tegeta Escrow na serikali ya Tanzania ilichukua hatua kali za kisheria dhidi ya viongozi hao. Hii inaonesha kwamba, rushwa inaweza kutumika kama chombo cha kuendeleza umaskini katika jamii. Kauli inayosema, “kesho litakula kitovu cha mtoto wako pekee,” ndio hiyo rushwa kubwa ambayo inafanywa na viongozi katika jamii mbalimbali za duniani. Katika shairi la “*Madomo Mapana*” nako pia kunazungumzwa dhamira ya rushwa ambapo katika sehemu ya kwanza ya shairi hilo, mshairi anasema:

...

Wanasema,
Wanasiasa ni kama jizi,
Lililosukuma mtoto pembeni,
Na kunyonya ziwa la mama,
Wakati amelala usingizini usiku (uk. 7).

Dondoo hili limetumia lugha ya picha na ishara kuashiria vitendo vya rushwa ambavyo vinafanywa na viongozi katika jamii. Kauli kwamba, mwansasiasa ni kama jizi ambalo limemsukuma mtoto pembeni na kunyonya ziwa la mama ni taswira ya kiongozi kujihusisha na rushwa. Mwansasiasa ndiye kiongozi ambaye anashiriki katika kupanga mipango na bajeti ya serikali kwa ajili ya kutekeleza miradi ya maendeleo na huduma kwa wananchi. Kazi ya wananchi ni kulipa kodi na ni matarajio yao kwamba kodi hiyo itatumwa vizuri ili kuhakikisha wanapata maendeleo ya kiuchumi na kijamii. Hivyo, kiongozi anapogeuka na kuwa mla rushwa inakuwa ni jambo baya sana kwa sababu ni kama mtu ambaye amemuondoa mtoto

mdogo kwenye titi la mama kisha yeye ananyonya. Wapo viongozi katika jamii ambao wana tabia hii ambayo ni mbaya na inatakiwa ipigwe vita isije kumea na kuwa ni sehemu ya utamaduni wa jamii.

Katika sehemu hii tumefanikiwa kuona watunzi wote wawili wakiisawiri dhamira ya rushwa katika diwani zao za *Wasakatonge* na *Dhifa* na kuonesha kwamba ni kitu kibaya ambacho kinachangia sana katika kurudisha nyuma maendeleo ya jamii. Katika diwani ya *Wasakatonge* mtunzi amejikita zaidi katika rushwa inayotokea katika maofisi ya serikali na katika mahakama na hospitali na katika diwani ya *Dhifa* msisitizo wa rushwa umewekwa kwa wanasiasa. Kama watendaji waliopo katika maeneo ya kutolea huduma wanaomba rushwa na watunga sera na sheria nao wanachukua rushwa, bila shaka ni ndoto kwa taifa au jamii yoyote ile duniani kuweza kupata maendeleo ya kweli. Watunzi wote wawili wanakubaliana kwamba rushwa ni adui wa haki na maendeleo katika jamii. Hivyo, kila mtu anakiwa kuipiga vita rushwa kwa kadri ya uwezo wake.

5.2.5 Maisha

Maisha ni jumla ya mambo yote yanayofanywa na binadamu katika uhai wake ili kuhakikisha kwamba anatimiza mahitaji yake yote na kupata furaha ya kuwa hai duniani. Kitendo cha binadamu kushiriki katika kufanya kazi za uzalishaji mali hazina lengo lingine isipokuwa ni ili kuhakikisha kuwa anapata uwezo wa kutimiza mahitaji yake na kufurahia maisha. Hakuna binadamu ambaye anapenda kuishi maisha ya taabu kila mmoja anapenda kupata raha na atatumia mbinu mbalimbali kuhakikisha anakuwa na maisha mazuri zaidi. Mtunzi wa diwani ya *Wasakatonge* anathibitisha jambo hili katika shairi la “*Pepo Bila Kifo*” pale anaposema:

Nataka niifikie pepo,
 Nizipate raha zilizopo,
 Na kila kizuri kilichopo,
 Nifaidike.

Niyanywe maziwa ya uzima,
 Na maji baridi ya kisima,
 Niuridhiye wangu mtima,
 Niburudike.

Nichote mito yenyeye asali,
 Niyale matunda mbalimbali,
 Na vyakula vilivyoanzali,
 Niridhike (uk. 14).

...

Dondoo hili linaonesha matarajio ya binadamu katika maisha yake kuwa anapenda kuishi maisha mazuri kwa kupata mahitaji yake yote anayohitaji. Haya ndio matarajio ya kila binadamu na siku zote anatamani kuishi katika maisha ya aina hiyo. Si jambo baya binadamu kuwa na maisha ya aina hii lakini ni lazima ifahamike kuwa maisha ya aina hii yatapatikana kutokana na kufanya kazi kwa kujituma sana. Maisha ya aina hii hayawezi kuja tu kwa kutamani bila kufanya kazi. Wapo baadhi ya watu ambao hufanya kazi usiku na mchana ili kuweza kuwa na maisha ya aina hii, lakini wapo wengine ambao hawafanyi kazi kwa kujituma lakini nao pia wanatamani kuwa na maisha mazuri. Katika shairi la “*Pepo Bila Kifo*,” mtunzi anasema:

Pepo ingali tamu,
 Naisubiri kwa nyingi hamu,
 Ila kifo ndio kwangu sumu,
 Na siitaki! (uk. ....).

Dondoo hili linaonesha kwamba, wengi wa wanadamu wanapenda kuwa na maisha mazuri sana, lakini hawapendi kufanya kazi na kujituma. Hakuna namna mtu yejote mwenye imani ya kuingia peponi anaweza kuingia huko bila ya kufa kwani kifo ni

hatua mojawapo kati ya hatua za kumwezesha mtu kuingia peponi. Hivyo ndivyo ilivyo hata katika kufanikiwa kimaisha na kupata maisha mazuri ni lazima mtu ajitume kwa kufanya kazi kwa bidii. Hakuna mtu hata mmoja duniani aliwahi kupata mafanikio katika maisha bila ya kujituma na hata wale ambao wameachiwa urithi wa mali nyingi za familia zao wasipofanya kazi kwa kujituma mali hizo za urithi zitakwisha zote na watakuwa maskini. Hivyo, mafanikio katika maisha ni kitu ambacho kinaweza kupatikana kutokana na wahusika kufanya kazi kwa bidii na maarifa na kila mtu anahimizwa kujituma katika kazi yake. Dhamira ya maisha ni kifo inajitokeza katika shairi la “*Twende Wapi?*” lililopo ukurasa wa 20 na hapa tumedondoa sehemu hii:

Ulejua,
Jua hujichomoza,
Likatoa mwangaza,
Likakimbiza kiza,
Mchana katawala.

Uchwejua,
Jua nalo hujizamisha,
Kiza kikajitayarisha,
Mwanga nao ukajifisha,
Usiku pia katawala.

Twenda wapi?
Mashariki “siko”!
Magharibi “siko”!
Wapi tuendako?
Tunatapatapa!

Shairi hili linaleze juu ya uhai na kifo na kuufananisha na kuchomoza na kuchwea kwa jua. Mwanga unaotajwa kuletwa na jua wakati wa mchana ndio uhai na giza linapokuja usiku mara baada ya jua kuchwea ndio mwisho wa uhai. Binadamu kila kitu ambacho anakifanya anatakiwa kulitazama jua mwenendo wake na yeze

akijiweka tayari kwamba muda na siku yoyote anaweza kuondoka kufa na kutengana na uhai. Maisha ndivyo yalivyokuwa mafupi sana, lakini wakati mtu anaishi yanaweza kuonekana kuwa ni marefu kitu ambacho sio kweli. Umri wa binadamu ni mfupi sana na unaweza kulinganishwa na jua kuchomoza na kuzama. Kila binadamu akilionia jambo hili itakuwa ni rahisi sana kuishi maisha mazuri ya kumridhisha Mwenyezi Mungu ili mara baada ya kuondoka hapa duniani mhusika anakumbukwa na kila mtu.

Katika ubeti wa mwisho wa shairi hapo juu tunaona mshairi akionesha kwamba, binadamu ni mtu ambaye anahangaika sana katika maisha lakini ukweli ni kwamba hapa duniani siko mahala pake pa kuishi. Katika ubeti huo kuna maneno, Mashariki siko, na Magharibi siko, akiwa na maana kwamba, binadamu hana makazi ya kudumu hapa duniani. Aishi atakavyo, lakini afahamu kwamba, siku moja itafika na ataondoka katika uso wa dunia na kuingia katika tumbo la dunia. Nadharia ya Usosholojia inatutaka tuweze kuelewa kuwa binadamu ni mtu ambaye anatakiwa kuishi katika dunia kwa wema na ushirikiano na wenzake na hakuna haja ya kuongea kwa ufedhuli au kudhulumu watu wengine. Wema huwa hauozi na ubaya hausahauliki kwa mtu yejote yule hata wema uliotendwa uwe mdogo kiasi gani.

Katika kitabu cha *Dhifa* kunasawiriwa dhamira ya maisha kwa kiwango kikubwa. Mtunzi anazungumzia dhamira ya maisha ya mjini na katika shairi la “*Mpiga Zeze*” anaeleza kwamba:

....
 Nilikwenda mjini kumtembelea mazula,
 Wakaleta ugali na samaki, nikala pyuu,
 Watoto wakamlilia mama yao,
 Leo tunalala njaa, kuna fisi mezani,

Kumbe chakula cha watu kumi!
 Na wewe Nyanchiro hujui Sikamoo Malaaba,
 Ukienda mjini na shanga nyingi,
 Utapigwa na akina Amina! (uk. 9).

Dondoo hili linazungumzia dhamira ya maisha ya mjini kuwa ni tofauti kidogo na kijijini. Watu wa mjini hawali chakula kingi ukilinganisha na wa kijijini ambao hula chakula kingi cha kutosha. Hii ni kwa sababu watu wa vijijini wanafanya kazi ngumu kama kilimo na ufugani ambazo zinamhitaji mhusika kuwa ni mtu mwenye nguvu nyingi. Nguvu zinapatikana kutokana na kula chakula cha kutosha. Pia, watu wa kijijini huwa na mavuno mengi ya mazao na hivyo chakula sio tatizo kubwa ukilinganisha na watu wa mjini. Watu wa mjini hulazimika kula kidogo kwa sababu kila kitu ni cha kununua. Hivyo, mahitaji ya chakula kingi yanasaababisha matumizi makubwa jambo ambalo si kila mtu wa mjini anaweza kumudu. Hivyo, chakula cha watu kadhaa wa mjini, mtu mmoja wa kijijini anaweza kula peke yake na bado akawa hajashiba. Kauli kwamba, “leo tunalala njaa, kunafisi mezani, kumbe chakula cha watu kumi...” inatoa uthibitisho kwamba maisha ya mjini ni magumu ukilinganisha na ya mjini.

Pia, katika dondo hilo hapo juu mtunzi anaonesha kwamba, maisha ya mjini yanahuisha mambo mengi ikiwa ni pamoja na wasichana kufanya biashara ya ngono kama chanzo cha kujipatia kipato. Kauli kwamba, “... ukienda mjini na shanga nyingi, utapigwa na akina amina,” inaonesha kuwa biashara ya ngono ipo katika maeneo ya mijini na hivyo mwanamke kutoka kijijini anapewa tahadhari kwamba awe makini. Vijana wa mjini wanapomuona binti mgeni katika jamii mara nyingi huvutiwa naye na wengi kumtaka kimapenzi na kuwaacha wale waliokuwepo tangu

zamani wakikosa wanaume wa kutoka nao. Hivyo, mwanamke ambaye anatoka kijijini anatakiwa aendelee kujiweka katika hali ya ushambashamba ili asipendwe na vijana wa mjini na kuwazidi kete wakongwe.

Usawiri wa dhamira ya maisha unaendelea katika diwani ya *Dhifa* na katika shairi la “*Harusi*” ambapo inaelezwa kwamba maisha ni kitu ambacho binadamu wanatakiwa kukiendea taratibu bila haraka. Katika kifungu kifuatacho mtunzi anasema:

Yawezekana kinyonga,
Na konokono hajawahi,
Harusi hata moja.

...

Mwendo wa kinyonga na konokono,
Ndio mwendo wa maisha (uk. 39).

Konokono na kinyonga ni wanyama ambao wanatambaa kwa taratibu sana kiasi cha kudhani kuwa hawawezi kufika mwisho wa safari yao. Mwendo wa kinyonga na konokono ndio mwendo wa maisha, ni kauli dhabit na yenye ukweli halisi katika maisha. Maisha ni kitu ambacho hakitaki pupa kwa sababu ni vigumu sana kufanikiwa kwa sababu ya pupa katika maisha na mtu yejote ambaye hana pupa mara nyingi hufanikiwa sana. Wapo baadhi ya vijana wadogo tu ambao wanakuwa wameajiriwa katika sekta ya umma au binafsi ambao wanataka kupata utajiri wa harakahara kinyume na taratibu katika maisha. Maisha ni polepole. Polepole ndio mwendo. Vijana ambao wanakuwa na pupa ya kupata maendeleo kwa haraka huishia katika magereza wakikabiliwa na kesi za rushwa na ujisadi. Ipo mifano hai mingi tu katika jami inayoonesha kwamba vijana ambao ni wavumilivu na wanajituma katika kazi hupata maendeleo mazuri wao binafsi pamoja na familia zao.

Kila mtu ana hulka ya kutaka kupata maendeleo kwa haraka lakini maendeleo ya haraka sio maendeleo ya kweli, bali ni ya kubahatisha tu na saa yoyote maendeleo hayo yanaweza kutoweka. Wananchi wanatakiwa kutambua umuhimu wa kuwa na uvumilivu na kujituma katika kazi kwa kuwa huo ndio msingi wa maendeleo. Suala la maisha na kifo pia linajitokeza katika *Dhifa* na katika shairi hilohilo la “Harusi,” ambapo mtunzi anasema:

Waogopao kufa,
Hapa kuna wimbo,
...
Tufe tufapo,
Tufapo tumekufa.

Dondoo hili linaeleza kwamba binadamu anapofariki dunia hakuna maisha mengine tena kwa sababu mtu akifa maana yake hakuna maisha mengine tena yale ambayo huwa tunasema marehemu atayakuta huko. Kauli kwamba “tufe tufapo, tufapo tumekufa,” ina maana kwamba mtu akishakufa anakuwa ni mchanga na hakuna tena maisha. Mtazamo huu unapingana na mafundisho ya dini ambayo yanaeleza kuwa mtu akifa anakuwa anakwenda katika maisha ya kaburini na kama alikuwa ni mtenda mema katika uhai wake basi ataishi maisha ya raha huko kaburini. Baada ya maisha ya kaburini kutakuwa na maisha mengine ya mbinguni au peponi na haya ni maisha baada ya kufufuliwa. Maisha hayo nayo yatakuwa ni mazuri kwa watenda mema na kwa watenda maovu watapata maisha ya mateso. Jambo hili kwa hakika ndilo ambalo linatambuliwa na binadamu wengi lakini mtunzi wa *Dhifa* ye ye anayaona maisha kuwa ni kinyume na vile watu wengi wanavyodhani kuwa ni sawasawa.

Kimsingi, dhamira ya kifo inajitokeza katika mashairi mengi ya *Dhifa* na hapa tuna mfano wa shairi la “Wakati fulani,” katika ubeti wa nne anasema:

Kujua na kutojua wakati,
 Kutegemea na kutotegemea
 Twaishi kwa kujikongoja
 Tukisema kimoyomoyo
 Kwa akili sinzinzi
 Wakati fulani utafika,
 Hadi wakati wawa kifo.
 Kutojua ni kujua.
 Kuishi ni kufa (uk. 16).

Mtunzi anaeleza kwamba kila kinachoishi au chenye uhai ni lazima kife kwani hakuna namna yoyote kinaweza kukwepa kufa. Kila binadamu anatakiwa kufanya kazi zake zote kwa uhakika na kujituma kwani itafika siku moja hatoweza tena kufanya kazi hizo kwa sababu “kuishi ni kufa.” Kama mtu yupo hai basi afahamu kwamba atakufa na hakuna njia nyingine kwani “kutojua ni kujua,” akiwa na maana kwamba, hakuna mtu anayejua ni lini atakufa lakini uhakika wa kufa anao. Kila binadamu akiishi kwa kutenda mambo mema na kuheshimu muda na umri aliopewa na Mungu hawezi kuwa na wasiwasi juu ya kifo. Baada ya kuona juu ya dhamira ya maisha katika *Dhifa* na *Wasakatonge* ngoja sasa tuone kuhusu nafasi ya mwanamke katika diwani hizi mbili.

5.2.6 Nafasi ya Mwanamke

Mwanamke ni mtu ambaye anasawiriwa kwa kiasi kikubwa katika kazi za fasihi kutokana na umuhimu wake alionao katika jamii. Mwanamke ndiye mlezi wa familia na kwa kazi hiyo anakuwa ni mtu mwenye wajibu na majukumu makubwa katika maisha yake ya kila siku (Fargion, 1993). Katika ulimwengu wa fasihi mwanamke amekuwa akisawiriwa tangu katika fasihi simulizi mpaka katika fasihi andishi. Hivyo, katika diwani ya *Wasakatonge* mwanamke katika shairi la “*Tutabakia Wawili*” kama ifuatavyo:

Nakupenda peke yako, humu katika dunia,
 Mwingine tena hayuko, mpenzi kukufikia,
 Pendo langu liko kwako, daima litabakia,
 Hakuna wa kulizima, pendo langu kufifiya,
 Litabakia daima, na kwako kuseleleya,
 Hadi siku ya kiyama, pendo litaendelea (uk. 26).

Katika shairi hili mtunzi anaonesha kwamba, mwanamke ni mtu ambaye anapendwa kusifiwa sana na akisifiwa basi mapenzi nayo yanazidi kuongezeka. Mwanamke anatakiwa kuambiwa, “nakupenda peke yako, humu katika dunia,” kauli ambayo inamfanya apumbaye na kulewa kabisa katika mapenzi. Ikiwa mume hamuambii mkewe maneno kama, basi ni dhahiri kuwa akipata mtu mwingine mtaani akamueleza mambo hayo, basi inakuwa ni hatari kubwa ambapo mwanamke huyo anaweza kuanzisha mahusiano na mwanaume huyo ambaye ni wa nje ya ndoa. Hapo ndipo mahali pa kumshikilia mwanamke ni wajibu wa kila mume kuhakikisha kwamba anamuenzi mwenzi wake.

Sambamba na hilo, mwanamke anasawiriwa kama mtu ambaye anapenda kusikiliza maneno ya mtaani ambayo wakati mwingine yanaweza kutumika kuwachonganisha yeye na mume wake. Katika ubeti wa tatu wa shairi la “*Tutabakia Wawili*,” naeleza:

Watu siwape vicheko, kaa ukikumbukia,
 Wanoungulika wako, hukosi kuwasikia,
 Dawa nyingine haiko, ni wewe ukitulia (uk. 26).

Hapa mwanamke anaonekana kuwa ni mtu ambaye ni rahisi kusikiliza maneno ya watu na kuyaamini wakati mwingine bila hata kupima ukweli wake. Hivyo, katika dondo hili mwanamke anaonywa asisikilize maneno ya wafitini ambao huwa hawapendi kuona wale wanaopendana wanadumu katika maisha yao. Watu wa aina hii wanaweza kufanya kila wanaloweza ili kuhakiksha kuwa mapenzi ya watu wawili

wanaopendana yanakwisha na ikiwezekana wanakuwa ni maadui wakubwa. Jambo hili si jema hata kidogo na halikubaliki katika maisha ya wanajamii.

Katika shairi la “*Mwanamke*,” tunaona mwanamke akisawiriwa kama mtu hodari na mchapakazi ambaye ni wa kiwango cha hali ya juu sana katika maisha. Tuone mfano katika dondoo lifuatalo:

Namwana yu shambani,
Na jembe mikononi,
Analima,
Mwanamama,
Mavuno si yake,
Ni ya mume wake.
Namwona viwandani,

Pia maofisini,
Yu kazini,
Hamkani,
Anabaguliwa,
Na anaonewa.

...

Kwa nini mwanamke,
Ni ye ye peke yake,
Anyimwaye,
Heshimaye,
Haki anakosa,
Kwa kweli ni kosa.

Dondoo hili linamsawiri mwanamke kama mtu hodari katika kufanya kazi za mashambani na viwandani jambo ambalo linaonesha kuwa mwanamke ni mzalishaji mali mwenye mchango mkubwa katika kukuza maendeleo ya taifa. Hata hivyo, inaonekana kwamba, mwanamke hana mamlaka ya matumizi ya uzalishaji ambao anaufanya ambapo ni mwanaume pekee ndiye mtu ambaye ana maamuzi yote kuhusu mali zitokanazo na nguvu za mwanaume.

Katika jamii ya Watanzania kumekuwa na tatizo hilo la kumyima mwanamke haki zake kutokana na mfumo dume uliopo katika jamii. Jambo hili halikubaliki katika jamii na tumeona wanaufeministi wakishirikiana kwa pamoja katika kuhakikisha kuwa mwanamke anakomboka katika makucha ya mfumo dume na kwa kiasi kikubwa yapo mafanikio mazuri sana. Hivi sasa mwanamke anapata haki zake za msingi kama vile anavyopata mwanaume na ni maeneo machache tu ambayo yanamnyanyapaa mwanamke kutokana na mfumo dume. Haya ni mafanikio mazuri ambayo yanaleta usawa na maisha mazuri kwa jamii. Katika diwani ya *Dhifa* kuna usawiri wa nafasi ya mwanamke katika shairi la “*Binti*,” katika ubeti wa kwanza unaosema:

Mchana wagubikwa,
 Usiku wazongwa na blanketi,
 Vaa, vaa kipenda roho,
 Mti ukuliao kivulini si thabiti,
 Wasomwa popote upitapo,
 Kataa kuwa ubao wa matangazo,
 Methali na misemo ya chuki,
 Au fikra za Chama,
 Na vilabu vya mpira,
 Soma, soma kwa kujiamini,
 Elimu ni kikata kiu,
 Huondoa pia ukungu,
 Pasipo njia, pakawa,
 Fanya kazi utayopata,
 Kazi ni kinga ya heba,
 Sasa umekuwa na uwe,
 Huu usinga nakupa,
 Na unyoya nakuchomekea nyweleni (uk. 35).

Katika beti hizi mbili mwanamke anasawiriwa kama mtu ambaye anakosa uhuru wa kufanya mambo kama anavyotaka ye ye mwenyewe kwa uhuru wake. Suala la mavazi ambapo kwa mujibu wa mafundisho ya dini, hasa ile ya Kiislamu inamtaka mwanamke kuvali nguo ambazo zinasitiri mwili wake wote isipokuwa uso na viganja

vya mikono tu ndio ambavyo vinaruhusiwa kuwa wazi. Stara hiyo anatakiwa kuivaa muda wote anapokuwa nje ya nyumba yake au akiwa na watu kando popote pale alipo. Kwa maoni ya mtunzi wa shairi linalohusika, anaona kuwa kitendo hicho cha kumtaka binti kujisitiri ni kumnyima uhuru na hivyo yeye anamrai binti kuvaavile anavyoataka yeye. Anasema, “vaa, vaa kipenda roho,” akitoa msisitizo kwa mwanamke kuvaav nguo kadri anavyoona yeye inafaa. Kwa mafundisho ya dini na si ya Kiislamu tu bali hata dini nyingine zimeelekeza mavazi ambayo mwanamke anapaswa kuvaav na siyo kuvaav atakavyo kwa kuonesha baadhi ya viungo vyake.

Sambamba na hilo, mtunzi pia anamsawiri mwanamke kama chombo ambacho kinatumiwa na watu mbalimbali katika matangazo yeye faida kwa watu hao lakini mwanamke yeye akiishia kuwa maskini. Hivyo anamtaka mwanamke kukataa kutumika kama chombo cha watu wengine katika kujinufaisha wao wenyewe. Anasema, “kataa kuwa ubao wa matangazo, methali na misemo ya chuki.” Katika ubeti wa pili anatoa hitimisho kwamba, ili mwanamke aweze kuepukana na mambo ya kunyanyaswa na kudharauliwa katika jamii ni lazima apate elimu. Mwanamke akipata elimu atajitambua na hakuna mtu hata mmoja ambaye anaweza kumnyanyasa au kumyumbisha mtoto.

5.3 Hitimisho

Katika sura hii tumefanikiwa kulinganua dhamira mbalimbali kama zilivyojitokeza katika diwani ya *Dhifa* na *Wasakatonge*. Dhamira karibu zote zinafanana, lakini zikitofautiana kimtazamo kwa maana kwamba, mwandishi mmoja na mwengine ni tofauti. Dhamira hizo ni pamoja uongozi, umoja na mshikamano, ukabila na udini, rushwa, maisha na nafasi ya mwanamke katika jamii. Dhamira hizi ni muafaka katika

kuisawiri jamii ya leo, na tunapendekeza jamii iendelee kusoma vitabu vyatya
Wasakatonge na *Dhifa* ili wajifunze zaidi.

SURA YA SITA

HITIMISHO, MUHUTASARI NA MAPENDEKEZO

6.1 Utangulizi

Sura hii inahusu muhtasari wa utafiti mzima. Matokeo ya utafiti uliofanyika yameelezwa katika sura hii. Vipengele viliwyomo katika sura hii ni muhtasari wa tasinifu, utoshelevu wa nadharia zilizotumika katika mjadala na uwasilishaji wa data, matokeo ya utafiti, mchango wa utafiti uliofanyika, mapendekezo pamoja na hitimisho la utafiti.

6.2 Muhtasari wa Tasinifu

Tasinifu hii imejengwa na sura sita. Sura ya kwanza imeweka msingi wa tasinifu kwa kueleza usuli wa tatizo la utafiti, tatizo la utafiti, malengo ya utafiti na umuhimu wa utafiti. Pia, kuna mawanda ya utafiti, vikwazo vyta ya utafiti na utatuzi wake na mpangilio wa tasinifu nzima. Sura ya pili inahusu mapitio ya machapisho na nadharia zilizotumika. Sura ya tatu imeeleza mbinu za utafiti zilizotumiwa katika kukusanya na kuchambua data za tasinifu hii. Sura ya nne na ya tano zinahusu mjadala wa data zilizowasilishwa. Sura ya sita na ya mwisho inahusu muhtasari wa tasinifu, matokeo ya utafiti, mchango wa utafiti, mapendekezo pamoja na hitimisho la utafiti.

6.3 Utoshelevu wa Nadharia Zilizotumika

Nadharia zilizotumika katika mjadala wa data ni ile ya Simiotiki na Usosholojia. Nadharia ya Simiotiki ilimsaidia mtafiti kuchunguza vipengele vyta kifani katika diwani teule; na ile ya Usosholojia ilimwongoza mtafiti kukishughulikia suala la dhamira katika mashairi yaliyochunguzwa. Diwani teule zilitazamwa moja kwa moja bila chuku ili kufanya uhakiki wa kina wa vipengele vyta fani na dhamira kwa

kuzingatia miundo na mitindo ya uteuzi na uandishi wa kazi zilizolengwa katika ujenzi wa dhamira za kazi hizo. Matumizi sahihi ya nadharia hizi yalitokana na misingi thabiti yenyе mtazamo wa kutegemeana na kukamilishana ili kukidhi malengo mahsusи ya utafiti uliofanyika.

6.4 Muhtasari wa Matokeo ya Utafiti

Utafiti huu ulilenga kuchunguza dhamira na fani katika mashairi ya *Dhifa* na *Wasakatonge*. Utafiti uliongozwa na malengo mahsusи matatu. Mjadala wa data uliongozwa na nadharia za Simiotiki na Usosholojia. Matokeo ya mjadala wa data za utafiti zilizowasilishwa yameelezwa katika sehemu inayofuata.

6.4.1 Lengo la Kwanza na Pili

Lengo mahsusи la kwanza na pili yalihusu kubainisha na kueleza kufanana na kutofautiana kwa matumizi ya fani katika mashairi ya *Dhifa* na *Wasakatonge*. Kutokana na sababu za kimantiki, malengo hayo yameshugulikia na kuwasilishwa pamoja ili kuepuka uradidi wa data katika mjadala wa malengo hayo. Kwa upande wa fani, utunzi wao umezingatia vipengele vya mtindo, muundo, wahusika, matumizi ya lugha na mandhari. Msuko wa kifani katika vipengele hivyo una upkee unaoongeza nguvu na mvuto wa kisanaa unaolenga kusisitiza udhati wa jambo linaloelezwa. Diwani ya *Wasakatonge* imezingatia sana mashairi yenyе vina na mizani pamoja na matumizi ya lugha ya mafumbo katika uwasilishaji wa maudhui yake. Nafasi kubwa ya mashairi huru na matumizi ya lugha kavu isiyokuwa na tafsida yametumika zaidi katika diwani ya *Dhifa*. Matumizi ya vipengele vya wahusika, lugha na mandhari katika utunzi wao waandishi hao wametofautiana

kulingana na tofauti za mazingira yao kijiografia, tamaduni zao, historia za maisha yao pamoja na shughuli zao.

6.4.2 Lengo la Tatu

Lengo mahsus la tatu lilihusu kulinganua dhamira katika mashairi ya *Dhifa* na *Wasakatonge*. Utafiti huu umebaini kuwepo kwa dhamira mbalimbali zinazolenga kujenga uelewa mpana wa kuyatambua na kuyatawala maisha na mazingira katika vitabu vilivyochanguzwa. Baadhi ya dhamira hizo ni uongozi, umoja na mshikamano, ukabila, udini, rushwa, maisha na nafasi ya mwanamke. Suala la umuhimu wa uongozi bora limeelezwa kuwa ni msingi wa maendeleo kwa wananchi wote. Dhamira hizo huakisi mitindo na mifumo ya maisha ya kila siku ya jamii inayojidhihirisha katika mashairi teule.

Kwa upande wa kutofautiana, mashairi ya *Dhifa* yanaonesha namna viongozi wa umma wanavyojisahu na kuanza kutumia mali na rasilimali za wananchi kwa maslahi binafsi. Suala la umoja na mshikamano linaleezwa kama kitu kinachoweza kutumika kuweka shinikizo kwa serikali ili iweze kutekeleza malengo yake ya kiutawala. Pia, inaleesa kwa mawanda mapana suala la udini na athari zake kwa jamii na taifa kwa ujumla. Kwa upande wa mashairi ya *Wasakatonge*, suala la umuhimu wa kuepuka uongozi wa kidikteta ili kuwapa wananchi fursa na haki sawa ya kufanya mambo mbalimbali bila kuvunja sheria na kanuni zilizowekwa limeelezwa. Tofauti na ilivyoleezwa katika *Dhifa* kuwa maisha hayana maana, katika *Wasakatonge* suala la maisha linaleezwa na kusositizwa kuwa maisha yana maana. Dhamira hizo huakisi miundo na mifumo ya maisha ya kila siku ya jamii iliyochanguzwa.

6.5 Mchango wa Utafiti

Utafiti huu umegundua vitabu vilivyo chunguzwa hutumika kama chombo maalumu cha urejelezi wa masuala yanayoendelea na yanayoisibu kijamii kwa namna tofauti tofauti. Pia, zimedhihirisha kwamba fasihi ni nyenzo bora na thabit ya kijamii inayochochea misingi ya kuiadili jamii kwa kuhakiki mfumo wa kuifunza, kuiimarisha na kuiweka pamoja katika misingi ya masuala yote yaliyopo hapa nchini. Hivyo, ushairi wa Kiswahili hutumika kama maktaba ya urejelezi wa masuala yote yaliyomo katika jamii.

6.6 Mapendekezo

Diwani ya *Wasakatonge* ina matumizi ya mitindo na miundo mingi ambayo hatujachunguzwa katika tasinifu hii. Hivyo, tunapendekeza watafiti wajao na watafiti wengine washughulikie vipengele hivyo na kulifanyia utafiti kwa kina.

Pia, tunapendekeza, utafiti kama huu ufanywe kwa kulinganisha na kulinganua fani na dhamira katika diwani nyingine za watunzi hawa wawili. Pia, unaweza kufanywa katika diwani za washairi wengine wa ushairi wa Kiswahili na hata ushairi wa kigeni.

Tasinifu hii inapendekeza utafiti ufanywe zaidi katika kuchunguza masuala yanayohusu falsafa za watunzi hao kuhusu maisha ya binadamu na mazingira yake. Tumekuwa tukizitaja tu falsafa zao hapa na pale, kitaaluma itakuwa vizuri kama ukifanyika utafiti mahsus kuhusu falsafa zao katika uga wa ushairi wa Kiswahili na maendeleo ya fasihi kwa jumla.

Kisanaa, uchunguzi ufanyike kuhusu mitindo wa diwani teule badala ya kuchanganya na dhamira kama ilivyofanyika katika utafiti huu. Aidha, tafiti zaidi zifanyike katika kuchunguza mbinu mbalimbali za kisanaa zinazotumika kazi za wandishi wa vitabu teule kwa kuhusisha zaidi ya kitabu kimoja kwa kila mwandishi ili kupatikana kwa marejeleo ya kutosha kwa manufaa ya wanafunzi, wahakiki, watafiti na waandishi wengine watakapofanya kazi zao.

6.7 Hitimisho

Sura hii imeeleza matokeo ya utafiti, mapendekezo na hitimisho. Sura imeanza na utangulizi ulioeleza muhtasari wa utafiti mzima uliofanyika. Pia, imeonesha yale yaliyoshughulikiwa katika kila sura ya utafiti. Utoshelevu wa nadharia zilizotumika katika mjadala wa data zilizowasilishwa umeoneshwu pamoja na matokeo yaliyopatikana kwa kuzingatia malengo ya utafiti. Sura hii imeonesha mchango wa utafiti uliofanyika, mapendekezo na hitimisho linaloonesha mambo yaliyoshughulikiwa katika sura nzima.

MAREJELEO

- Abdulla, L. M. (2016). “Kutathimini Athari za Itikadi katika Nyimbo za Harusi za Kizanzibari.” Tasinifu ya Uzamili ya Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- Acquaviva, G. (2004). “Jazanda ya Njozi katika Baadhi ya Mashairi ya Euphrase Kezilahabi”. Katika *Swahili Forum 11:69-73.*
- Alhabib, M. (2012). “Matumizi ya Taswira katika Nyimbo za Taarabu. Tasinifu ya Uzamili ya Kiswahili.” Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- Ali, M. M. (2016). “Kuchunguza Dhamira ya Mapenzi katika Nyimbo za Taarab za Mzee Yusuf Mzee: Mfano wa Nyimbo Teule.” Tasinifu ya Uzamili ya Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- Ali, S. A. (2016). “Kuchunguza Fani na Dhamira katika Nyimbo za Watoto: Mfano kutoka Shehiya ya Mchangamdogo.” Tasinifu ya Uzamili ya Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- Ambrose, B. M. (2014). “Kuchunguza Dhamira za Kisiasa katika Riwaya za Shaaban Robert: Mfano wa *Kusadikika na Kufikirika.*” Tasinifu ya Uzamili, Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- Augusti, K. F. (2016). “Kuchunguza Taswira ya Mwanamke katika Mashairi ya Tigit Sengo: Mfano wa Diwani ya Midulu.” Tasinifu ya Uzamili ya Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- Babbie, E. (1999). *The Basics of Social Research.* Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- Barthes, R. (1994). *The Semiotic Challenge.* Berkely: University of California Press.
- Basher, K. A. (2017). “Kuchunguza Dhamira za Kisiasa katika Ushairi wa Kiswahili: Mifano kutoka katika Diwani ya Jinamizi.” Tasinifu ya Uzamili ya Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.

- Braud, W. (2009). *Toward a More Satisfying and Effective Form of Research*. Institute of Transpersonal Psychology. Carifonia: Palo Alto.
- Chandler, D. (1992). *Semiotics: The Basics*. London: Routledge Press.
- Cohen, L., Manion, L., and Morrison, K. (2000) *Research Methods in Education*. 5th edition. London: Rutledge Falmer.
- Cresswell, J. W. (2009). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Los Angeles: SAGE Publications.
- Dellinger, A. (2005). ‘Validity and the Review of Literature’. *Research in the Schools*; 12 (2), Pp. 41 - 54.
- Duck, S. (2007), *Human Relationships*. London: Sage Publication.
- Fargion, J .T (1993). “The Role of Woman in Taarab in Zanzibar: An Historical Examination of a Process Africanisation”, in *The World of Music*. 35(2) 109 - 125.
- Frolova, N. (2003). “Euphrase Kezilahabi: The Renewal of Kiswahili Poetry”. In *Kiswahili*, Vol. 66. Dar es salaam: IKR.
- Furlong, N. (2000). *Research Methods and Statistics: An Intergrated Approach*. New York: Harcourt Collect Publishers.
- Harris, L. (1962). *Swahili Poetry*. London: OUP.
- Hassan, A. M. (2016). “Kuchunguza Falsafa ya Mapenzi katika Diwani ya Mapenzi Bora.” Tasinifu ya Uzamivu ya Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- Indede, F. N. (2008). “Mabadiliko katika Umbo la Ushairi na Athari zake katika Ushairi wa Kiswahili.” Katika *Swahili Forum* 15:73-94.
- Indede, F. N. (2009). “Uchunguzi wa Kipragmatiki katika Mashairi ya Kiswahili: Chembe cha Moyo na Sauti ya Dhiki.” Katika *Swahili Forum* 16:88-103.

- Indede, F. N. (2011). "Mwanamke Angali Tata katika Ushairi wa Kisasa?" Katika *Swahili Forum 18: 163-197.*
- Kabukadono, M. H. (2016). "Kuchunguza Dhamira za Kijamii katika Mashairi ya Saadan Kandoro: Mfano wa Diwani ya Saadan." Tasinifu ya Uzamili ya Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- Karanja, M. W. (2014). Matumizi ya Istiari, Tashibiha na Taashira katika Diwani ya Sauti ya Dhiki. Tasinifu ya Uzamili ya Chuo Kikuu cha Nairobi.
- Kezilahabi, E. (1974). "Utangulizi katika *Kichomi.*" Nairobi: Heinemann.
- Kezilahabi, E. (1974). *Kichomi.* Nairobi: Heinemann.
- Kezilahabi, E. (1976). *Ushairi wa Shaaban Robert.* Nairobi: EALB.
- Kezilahabi, E. (1983). "Uchambuzi katika ushari wa Kiswahili". Katika *Makala ya Semina ya Kimataifa ya Waandsihi wa Kiswahili,* Kur. 145-165. Dar es Salaam: TUKI.
- Kezilahabi, E. (1988). *Karibu Ndani.* Dar es Salam: DUP.
- Kezilahabi, E. (2008). *Dhifa.* Dar es Salaam: Vide-muwa.
- Khalifani, M. Y. (2013). "Masuala ya Kisiasa katika Ushairi wa Kandoro: Mifano kutoka Katika Mashairi Yake." Tasinifu ya Uzamivu, Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- Khatibu, M. S. (2004). *Wasakatonge.* Dar es Salaam: Oxford University Press.
- Kombo, D. K., and Tromp. D. L. A. (2006). *Proposal and Thesis Writing: An Introduction.* Nairobi: Pauliness Publications.
- Kothari, C. R. (2008). *Research Methodology: Methods and Techniques.* New Delhi: New Age International Publishing Ltd.

Kumar, R. (1999). *Research Methodology: A Step-by-Guide for Beginners*. New Delhi: SAGE Publication.

Maitaria, J. & Momanyi, C. (2011). "Dhima ya Kibwagizo katika Ushairi wa Kiswahili." *Katika Kioo cha Lugha*.

Mnyampala, M. (1995). *Waadhi wa Ushairi*. Dar es Salaam: EALB.

Mark, G. (1995). *Postmodern Semiotics: Material Culture and the Forms of Postmodern Life*. Oxford: Basil Blackwell.

Mayoka, J. (1984). *Mgogoro wa Ushairi na Diwani ya Mayoka*. Nairobi: EALB.

Mulokozi, M. M. (1975). "Revolution and Reaction in Swahili Poetry". In *Kiswahili*, Vol. 45/2. Dar es Salaam: IKR, Kur. 46-65.

Mulokozi, M. M. (1996). *Utangulizi wa Fasihi ya Kiswahili*. Dar es Salaam: TUKI.

Mulokozi, M., and Kahigi, K. K. (1979). *Kunga za Ushairi na Diwani Yetu*. Dar es Salaam: TPH.

Mselem, S. S. (2016). "Kuchunguza Utu wa Mwanadamu katika Mashairi ya Tigit Sengo: Diwani ya Midulu na Tungizi za Mnyagatwa." Tasinifu ya Uzamili ya Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.

Mungathia, C. (2012). "Ufumbaji wa Mashairi ya Kiswahili kutumia Mashairi ya Malenga wa Mvita na Malenga wa Vumba." Tasinifu ya Uzamili ya Chuo Kikuu cha Kenyatta.

Mwanzani, Z. (2015). "Mabadiliko ya Kiukombozi katika Diwani ya Jicho la Ndani ya Said A. Mohamed." Tasinifu ya Uzamili ya Chuo Kikuu cha Nairobi.

Ngolo, E. K. (2011). "Mabadiliko ya Kimtindo katika Ushairi wa Said A. Mohamed." Tasinifu ya Uzamili ya Chuo Kikuu cha Kenyatta.

Njogu, K., na Rocha, C. (1999). *Ufundishaji wa Fasihi: Nadharia na Mbinu*. Nairobi: JKF.

- Nyanchama, M. (2013). "Matumizi ya Taswira na Ishara katika Sauti ya Dhiki." Tasinifu ya Uzamili ya Chuo Kikuu cha Kenyatta.
- Okpewho, I. (1992). *African Oral Literature, Background, Character and Continuity*. Bloomington: Indian University Press Continuity.
- Oliver, P. (2003). *The Student's Guide to Research Ethics*. Maidenhead, Philadelphia: Open University Press.
- Omari, S. (2009). "Tanzanian Hip hop Poetry as Popular Literature." Ph.D Dissertation (Unpublished). University of Dar es Salaam.
- Omary, M. (2011). Siasa katika Ushairi wa Kezilahabi: Uchunguzi wa *Karibu Ndani* (1988) na *Dhifa* (2008). Tasinifu ya Uzamili, Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- Omary, M. (2015). "Kuchunguza Ufasihi Simulizi katika Kazi za Euphrase Kezilahabi: Mfano wa Vitabu vya *Kichomi, Karibu Ndani* na *Dhifa*." Tasinifu ya Uzamivu, Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- Ramadhani, S. K. (2013). "Usawiri wa Mwanamke Katika Taarab ya Mipasho: Mfano Kutoka Nyimbo za Mzee Yussuf Mzee." Tasinifu ya M.A. Kiswahili, Chuo Kikuu Cha Dar es Salaam.
- Robert, S. (1968). *Kielelezo cha Fasili*. London: Nelson.
- Robson, C. (2007). *How to Do a Research Project: A guide for Undergraduate Students*. Carlton Victoria: Blackwell Publishing.
- Sengo, T. S. Y. M. (1973). "Mtu ni Utu (G. Mhina)," katika *Hisi Zetu*. Dar es Salaam: TUKI.
- Sengo, T. S. Y. M. (1987). *Fasihi Simulizi, Sekondari na Vyuo*. Dar es Salaam: Nyanza Publications Agency.

- Sengo, T. S. Y. M. (2009). *Sengo na Fasihi za Kinchi*. Dar es Salaam: AKADEMIYA
- Sengo, T. S. Y. M., na Kiango, S. D. (2012). *Hisiya Zetu*. Dar es Salaam: TUKI.
- Senkoro, F. E. M. K. (2006). “Fasihiya Kiswahili ya Majaribio: Makutano baina ya Fasihi Simulizi na Fasihi Andishi.” katika *Kioo cha Lughaa, Juzuu, 1*. Idara ya Kiswahili Chuo Kikuu cha Dar es Salaam uk. 61- 68.
- Senyamanza, C. A. (2015). “Tathmini ya Mabadiliko ya Rara Mintarafu Maendeleo ya Jamii: Uchunguzi katika Mkoa wa Songwe.” Tasinifu ya Shahada ya Uzamivu (Haijachapishwa). Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- Solomon, J. (1988). *The Signs of Our Times: The Secret Meanings of Everyday Life*. New York: Harper & Row.
- Troachim, W. M. K. (2006). ‘Social Research Methods’ katika www.socialresearchmethods.net.
- Wamitila, K. W. (2002). *Uhakiki wa Fasihi: Misingi na Vipengele Vyake*. Nairobi: PPL.
- Wamitila, K. W. (2003). “Influence or Intertextuality? A Comparative Study of Kezilahabi’s *Nagona* and *Mzingile* and Juan Rulfo’s *Pedro Paramo*,” in *Kiswahili* Vol. 66, pp. 49-58.
- Wamitila, K. W. (2008). *Kanzi ya Fasihi: Misingi ya Uchanganuzi wa Fasihi*. Nairobi: Vide-Muwa.
- Yin, R. K. (1994). *Case Study Research: Design and Methods*, (2nd eds.). Thousand Oaks Calif: SAGE Publishers.